

Træk af den erhvervskulturelle Udvikling i Ho Bugt Landet.

Af N. H. Jacobsen.

Indledning.

Den erhvervskulturelle Udvikling i Danmark har gennemgaaet en lang Række Faser; nogle af disse er fælles for Landet som Helhed, saaledes Landbrugets forskellige Epoker i det 19. Aarh., medens andre har været mere lokalbestemte. De Udviklingstræk, der er fælles for Landet, skyldes som Regel den almindelige Udvikling eller Indvirkning af Faktorer af speciel Art, saaledes som ændrede Forhold paa Verdensmarkedet og dermed forbundne Konkurrencevanskeligheder. Med den almene Udvikling tænkes her nærmest paa saadan en Begivenhed som Industrikulturens Frembrud, der paa saa afgørende Maade ændrede hele Erhvervsbilledet i den nyeste Tid. Omtrent samtidig med Fremkomsten af Industrien sker der her i Landet de store Ændringer i Landbruget og den dermed forbundne Ændring af Bøndernes Forhold til Jorden.

Som det udprægede Landbrugsland Danmark er og altid har været, er det naturligt, at Studiet af denne Gren af Danmarks Næringsliv altid har været omfattet med en særlig Interesse, ikke mindst fra Historikernes Side. En særlig Interesse har dog de Undersøgelser, som Professor Hatt i de seneste Aar har udført, og som har bidraget meget til at kaste Lys over de tidligste Perioder af denne Næringsvej. Desuden er der foretaget en Mængde Detailundersøgelser, især fra Tiden efter Landboreformerne, hvor man med Udskiftningskortene som Grundlag og med den stadig mere og mere indgaaende Statistik har det bedste Materiale til Belysning af Spørgsmaalene. En Undersøgelse af den almindelige erhvervskulturelle Udvikling i et Omraade maa dog selvfølgelig ikke alene

beskæftige sig med Landbruget, men i lige saa høj Grad med de andre Erhvervsgrøene; i nærværende Redegørelse over Landomraadet omkring den nordlige Del af Ho Bugten er Hovedvægten dog lagt paa Udviklingen indenfor Landbruget.

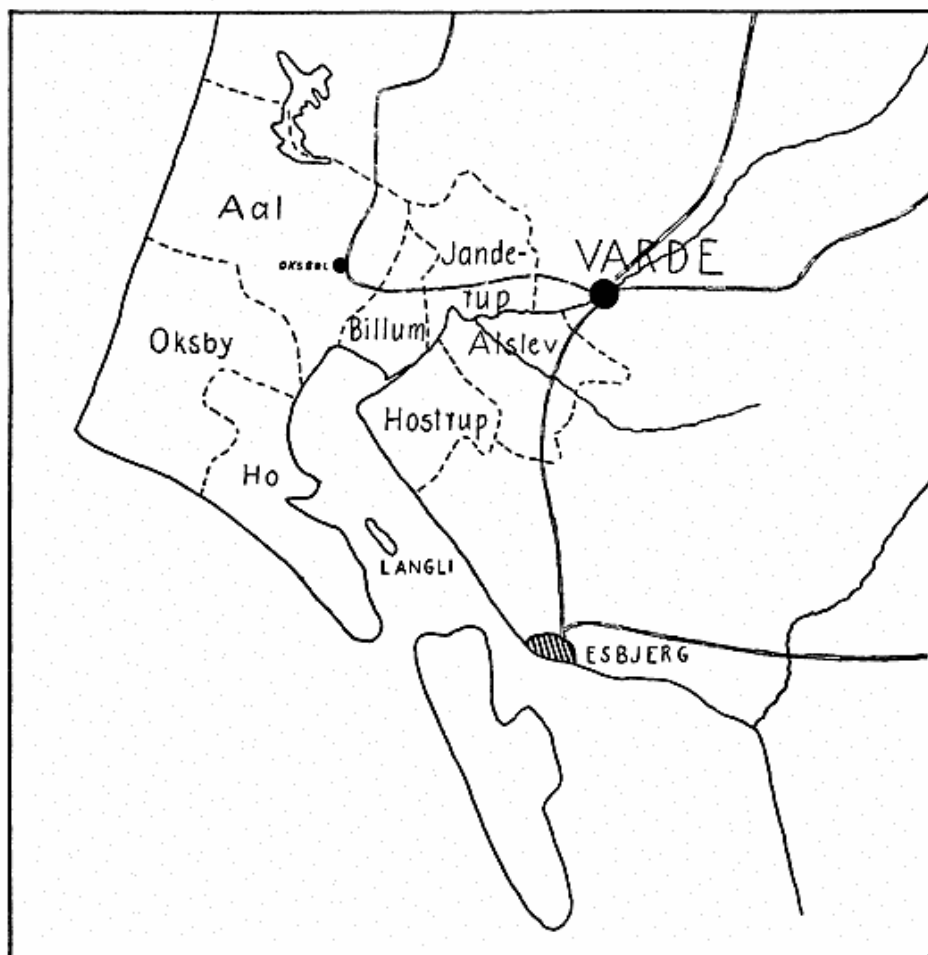

Fig. 1. Ho Bugt Landets syv Sogne.

Det Omraade, denne Undersøgelse beskæftiger sig med, kan ikke siges at være nogen geografisk Enhed, og som Følge deraf være afgrænset ved bestemte geografiske Grænser. Dette havde for saa vidt været det heldigste, selvom den Omstændighed, at man kommer til at behandle Forholdene i tilstødende forskellige geografiske Regioner, og den der stedfindende sideløbende erhvervskulturelle Udvikling maaske netop vil vise sig at være til Gavn. For dog at faa en enkelt Fællesnævner for Undersøgelsesomraadets forskellige Regioner, er der valgt de Egne, der har Kystlinie ud mod den nordlige Del af Ho Bugt, det vil sige Sognene: Ho, Oksby, Aal, Bil-

lum og Hostrup, og hertil slutter sig ganske naturligt de to Sogne Janderup og Alslev, der ganske vist ikke grænser til selve Ho Bugten, men som kan regnes til denne Bugts „Opland“, da de ligger omkring den nedre Del af Varde Aa. Det samlede Areal af dette Omraade er c. 339 km² (33914 ha) efter Opgivelserne i 1935.

De Egne, som ligger indenfor de her fastsatte Grænser, har i visse Henseender et ensartet Præg, men rummer paa den anden Side

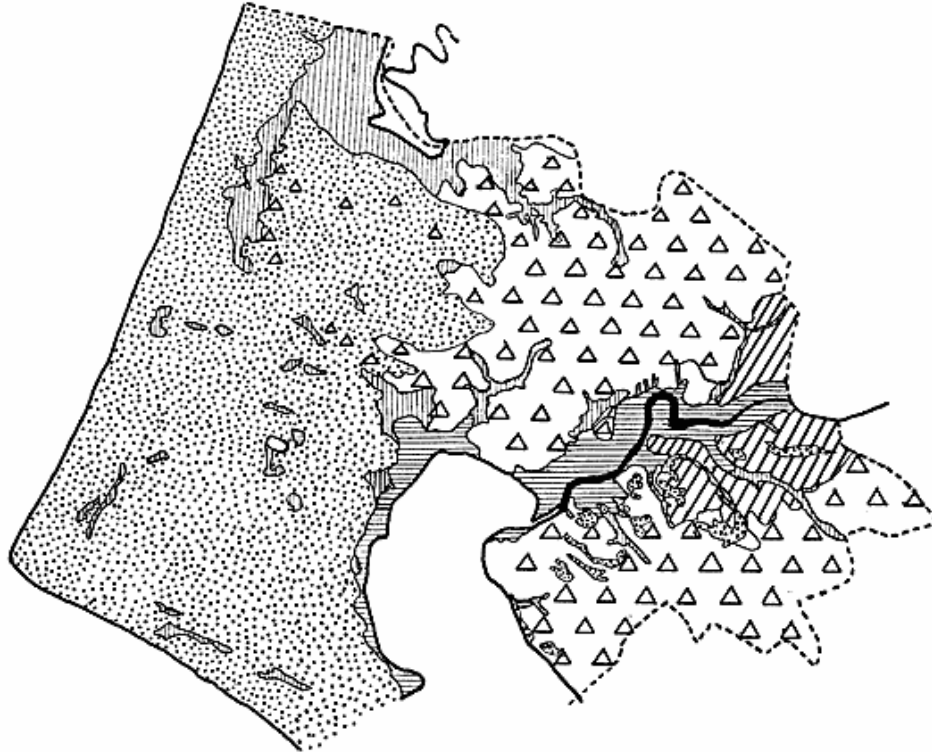

Fig. 2. Jordbundskort over Ho Bugt Landet. De prikkede Omraader er Flyvesand, medens den vandrette Skravering angiver Marsk, den lodrette Skravering Ferskvandsdannelser og den skraa Skravering Hedesand. De lyse Partier med Trekantsignaturen er Omraaderne med Bakkesand og Moræneler.

Regioner, der er vidt forskellige, f. Eks. med Hensyn til Jordbundsbeskaffenheden (Fig. 2); vi møder her saa vidt forskellige Dannelser som Klitter og Morænler, samt Marsk og Hedesand. Langt den største Del af Omraadet hører dog til Klitlandskabet, der udgør saa at sige hele Ho og Oksby Sogne samt langt den overvejende Del af Aal Sogn. Morænedannelser findes overhovedet ikke i de to førstnævnte Sogne, hvor de bedste og mest frugtbare Omraader er det smalle Marskbælte langs Ho Bugten, et Bælte, som i de to Sogne højst naar op paa en Bredde af op mod een km. Op mod den nordvestlige Del af Ho Bugten udvider dette Marskbælte sig en Del i Aal Sogn og faar sin største Udstrækning omkring Varde Aa, hvor

det naar saa langt mod Øst som op til Egnen omkring Hyllerslev. Øst for Klitbæltet kommer de store Strækninger, hvor det lagdelte Sand er dominerende; dette er dog afbrudt af det store Bælte af Moræneler, der fra Vester Vrøgum ved den sydøstlige Gren af Fil Sø strækker sig over Kjærup og Hannevang ned forbi Billum. Mindre Partier af Moræneler findes desuden i Hostrup og Alslev Sogne. Moræneleret i disse Egne er dog gennemgaaende magert, og Kalkmængden naar sjældent op over 10 %. Efter Analyser, der er foretaget af Danmarks geologiske Undersøgelser, var der ved Borre — N. Ø. f. Aal Kirke 6.5 % CaCO₃, omkring Billumvad fra 6,2 til 8,9, og i Billumhede — mellem Billum og Kjærup — fra 11,2 til 12,2 %. (Jessen, 1925, S. 14).

Skønt det undersøgte Omraade kun er forholdsvis lille og dets største Udstrækning i vest-østlig Retning kun er c. 27 km, viser det dog forskellige Afvigelser i klimatisk Henseende.

De meteorologiske Stationer, der kan benyttes til at danne et Billede af de klimatiske Forhold, er Blaavandshuk, Aal, Varde og Mosevraa; de tre første af disse observerer Temperatur og Nedbør, medens Mosevraa kun har Temperaturobservationer. Den koldeste Maaned er overalt Februar, hvis Middeltemperatur ligger mellem 0,6° i Blaavandshuk og ÷ 0,1° i Aal. Ejendommeligt nok er der ret stor Forskel paa de to Stationer Aal og Mosevraa, der dog kun ligger c. 4 km fra hinanden. Temperaturen i Mosevraa ligger hele

Tabel 1. Middeltemperaturer 1886—1925.

	Jan.	Febr.	Marts	April	Maj	Juni	Juli	Aug.	Sept.	Okt.	Nov.	Dec.	Aar
Blaavand	0,9	0,6	1,7	5,4	9,8	13,4	15,2	15,3	13,0	9,1	5,2	2,7	7,7
Aal	0,3	÷0,1	1,6	5,5	10,6	13,6	15,3	14,7	11,9	7,8	3,9	1,5	7,2
Mosevraa	0,5	0,3	2,1	5,6	10,7	13,8	15,7	15,3	12,6	8,5	4,4	1,8	7,6
Varde . . .	0,4	0,2	1,9	5,6	10,6	13,6	15,3	14,7	11,9	8,0	4,0	1,6	7,3

Aaret igennem højere end i Aal; i September og Oktober beløber denne Forskel sig endog til 0,7°. Klimaet i Mosevraa udmærker sig iøvrigt ved at være det varmeste i Omraadet her fra Marts til og med August. Den varmeste Maaned — Juli (Blaavandshuk dog August) — er i Omraadet som Helhed varmest i Egnene, der grænser ud til Ho Bugt, medens det mod Nord og Vest er lidt køligere. Fra August—September til og med Februar er det varmeste Omraade derimod de vestligste Egne, altsaa fortrinsvis Oksby og Aal Sogne. Temperaturforholdene omkring Aal er paa flere Maader ejendommelige; af samtlige Stationer, der er anført i „DANMARKS

KLIMA“, er det den, der har det mindste Antal Dage mellem sidste Foraarsfrost og første Efteraarsfrost, nemlig 137 Dage, medens det tilsvarende Tal for Varde er 171. Paafaldende er ogsaa den store Forskel i Antallet af Frostdage, der derfor er ved disse to Stationer:

Fig. 3. Gamle Strandlinier (I—IV).

medens Varde har 92 Frostdage, har Aal 113. Til Sammenligning tjener, at det største Antal Frostdage i Danmark (123) har Palsgaard i Midtjylland, medens Christiansø staar lavest med 67 Frostdage om Aaret.¹⁾ Dette at Nattefrosten sætter saa tidligt ind — i Begyndelsen af Oktober, mod November paa Øerne — er selvfølgelig ikke uden Indflydelse paa Planteavlen, og endnu mere afgørende er det, at Foraaret kommer adskilligt senere end paa Øerne.

¹⁾ I denne Forbindelse kan det nævnes, at Fanø gennemsnitlig kun har 73 Frostdage om Aaret.

Ligesom Temperaturen er noget forskellig paa de forskellige Steder i Ho Bugt Landet, saaledes er ogsaa Nedbørsforholdene ret uensartede (Fig. 4). Taget som Middelværdi for hele Aaret stiger Nedbørsmængden jævnt fra Blaavandshuk, der kun har 504 mm og indad mod Midtjylland; Aal har allerede 745 mm og Varde 755 mm. Den ringe Nedbørsmængde ved Blaavandshuk er dog maaske et lokalt Fænomen, der kan skyldes selve Regnmaalernes Opstilling i Klitten nær ved Havstokken, saaledes at Forskellen i Nedbør mel-

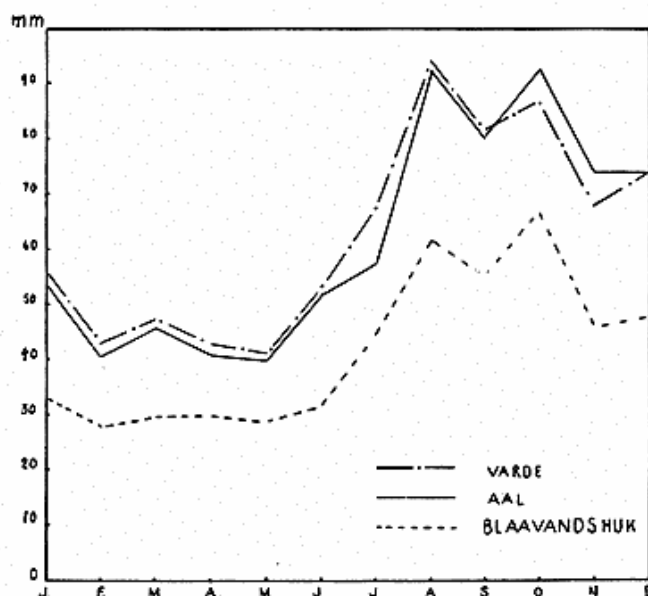

Fig. 4. Middelnedbør ved de meteorologiske Stationer i Ho Bugt Landet.

lem denne Station og de østligere maaske ikke er saa stor, som det synes at fremgaa af Tallene. (Danmarks Klima, S. 259).

Fælles for Omraadet som Helhed er den ringe Nedbørsmængde i Maanederne Februar—Maj samt de to Nedbørs-Maksimer i August og Oktober. I Blaavandshuk er der et ret udpræget absolut Maksimum i Oktober, og ogsaa Aal har størst Regnmængde i denne Maaned, medens Varde har udpræget absolut Maksimum i August.

Medens Aal og Varde saaledes har en Del større Nedbør end Blaavandshuk, og ikke særlig stor indbyrdes Forskel, er det dog det karakteristiske, at Varde i Maanederne Januar—September har mere Nedbør end Aal, men betydelig mindre i Efteraarsmaanederne. Af Betydning er det ogsaa at lægge Mærke til, at den lidt større Nedbørsmængde i Varde falder paa gennemsnitlig 157 Dage, medens Aal har 170 Dage med Nedbør. Det vil altsaa sige, at Nedbøren er mere fordelt i Aal, og at der saaledes her maa være færre Dage med klart Vejr.

Fordelingen af Nedbøren er, som det fremgaar af Kurverne, ikke meget gunstig for Landbruget, idet kun en ringe Mængde falder i Vækstperioden. De østligere Egne af Omraadet staar i denne Henseende bedst; Aal har nemlig gennemsnitlig en Nedbør paa 191 mm i Tiden April—Juli, medens Varde har 205 mm i den samme Periode.

Karakteristisk for Klimaet i Egnene omkring Ho Bugten, saavel som for hele Vestjylland, er den stærke Havgus, der undertiden kan sætte ind. Hyppigt kommer den netop i den Tid, da Rugen dræer; dette kan have Betydning for den Udvikling, Kernen faar, og gjorde særlig tidligere, at Kornet ikke blev saa god en Handelsvare (Poulsen, S. 5). Særlig Skade gør Havgusen — eller som den tidligere kaldtes „Havsugen“ — ved den pludselige Overgang fra Varme til Kulde, som den fremkalder.

Endelig er den sidste, men maaske i disse Egne den vigtigste klimatiske Faktor — Vinden. Den hyppige og stærke Vestenvind kan ikke alene fremkalde Fygninger af Jord, men indvirker ogsaa paa Afgrøderne og kan aftærse det modnende Korn, foruden at den kan virke udtørrende paa de lettere Sandjorder. Kampen mod Vinden har medført Læplantninger i stor Stil, noget der er af den største landøkonomiske Betydning. Omkring Gaardene ser man Smaaplantninger, og mellem Markerne plantes Hegnsrækker i stadig større Stil, efter at man gennem klimatologiske Undersøgelser i Forbindelse med Lævirkningsundersøgelser har set, at Læplantningen, foruden at dæmpe Vindens Kraft, formindsker Vandfordampningen og hæver Jordbundstemperaturen (Haugaard, S. 518).

For Egnene omkring Ho Bugten har den mest indgribende Betydning, som Vinden har haft, dog været Fremkaldelsen af Sandflugt, som ganske naturligt har ramt Ho, Oksby og Aal Sogne mest. Allerede i Begyndelsen af det 16. Aarh. omtales den Skade, Sandflugten gør. Fra 10/2 1633 foreligger et aabent Brev fra Kongen om, at Kronens Bønder i Ho og Oksby Sogne maa forskaanes for en Del Skat „for deres Armods Skyld og fordi Sandflugt særlig overløber deres Agre og Engjord, som tilmed ofte overskylles og fordærves af Vandet“. Særlig fra Slutningen af det 17. Aarh. foreligger mange Meddelelser om Sandflugt her; saaledes i vore Hovedkilder: Matrikulsbøgerne fra 1661 og Markbøgerne fra Tiden omkring 1683. For Ho Sogn meddeles 1661, at Agrene ødelægges af Flyvesand, og fra samme Tid hedder det i Indberetningen fra Oksby Sogn, at Sandet løb ind i Gaardene der, og at store Vandreklitter gjorde megen Fortræd. Tiden omkring 1660 var sandsynligvis den, hvor der har været mest Sandflugt, men Klitternes Bevægelse var dog ikke ophørt

dermed. I det 18. Aarh. ødelagdes mange Marker af Sandflugten, og Bønderne blev ofte tvunget til at flytte deres Gaarde ind i Landet. Klitterne mellem Vandflod, Oksby, Hvidbjerg og Blaavand har fuldstændig forandret Karakter siden 1793, men er blevet smallere og har givet Plads for mere Agerjord (Brüel, S. 100).

De længste Vandringer har Klitterne foretaget i Aal Sogn; Præsten beretter her i 1662, at han har „et fast ringe Sogn og tre Byer slet fordærvet af Sand“. Overleveringerne fortæller ogsaa her om ødelagte Landsbyer, og et Navn som Æsle Klint Vest for den lille Sortsø peger maaske hen paa Navnet — Æslev — paa en ødelagt Landsby. Forandringerne, der er foregaaet efter 1793, og som fremgaar ved Sammenligning mellem Matrikulkortet for dette Aar og nyere Kort viser blandt andet, at Dødemandsbjerget Vest for Grærup, der i 1793 laa c. 125 m inde paa Heden, nu ligger c. 125 m inde i Klitten, som altsaa er vandret c. 250 m mod Øst.

Dog har Sognene her ikke lidt saa meget som det nordligere Lønne Sogn, som blev ramt saa haardt, at man var nødsaget til at nedsætte Sognets Hartkorn fra 51 Tdr. til 22 Tdr. (Begtrup, S. 129).

I. Oldtiden og Middelalderen.

Kendskabet til Erhvervsforholdene i de ældre Tider er for disse Egne ikke synderlig stort; man skal egentlig helt op til Tiden omkring Aar 1500, før man kan danne sig et nogenlunde, omend meget ufuldkomment Billede af Forholdene der. En mere detailleret Fremstilling er først mulig for langt senere Perioder, men alligevel vil et Forsøg paa en Udredning af de ældre Tidens Forhold kunne paaregne en Del Interesse.

Bebyggelsen.

De arkæologiske Fund giver visse Holdepunkter for en Bedømmelse af den ældste Bebyggelse. I den største Del af det her behandlede Omraade findes forholdsvis faa Gravhøje; Ho og Oksby Sogne er ganske blottet for disse Oldtidsmindesmærker, og det samme gælder Aal Sogn, naar undtages en lille Høj række ved dette Sogns østlige Grænse. Bortset fra en halv Snes Høje mellem Øster Vrøgum og Grærup findes der overhovedet ingen Gravhøje fra Sten- og Bronzealderen i Flyvesandsomraadet. Det største Antal Høje findes i den sydlige Del af Hostrup Sogn; de danner en Udløber fra den store Højbygd, der strækker sig ned mod Esbjerg. Hedesandet, der indenfor det her behandlede Omraade kun forekommer som to smalle Omraader paa hver sin Side af Varde Aa Dalen, er næsten

helt blottet for Høje; Stendysser og Jættestuer findes overhovedet ikke i Omraadet her.

Tager man Højenes Antal som Indikator for Bebyggelsen, maa man sige, at denne har været nogenlunde anselig i Billum og den vestlige Del af Janderup Sogn samt Hostrup Sogn, medens dettes Nabosogn — Alslev — kun har været tyndt befolket og de tre Klitsogne overhovedet ikke har været beboet.

Højenes Beliggenhed, og dermed altsaa Bebyggelsen, viser en tydelig Afhængighed af Jordbunden paa en saadan Maade, som svarer godt til Sten- og Bronzealderhøjenes Beliggenhed i den øvrige Del af Landet. Næsten overalt er de federe Morænejorder undgaaet og de lettere Bakkesandsomraader foretrukket. Det almindelige Billede af Højenes Fordeling i Midt- og Østjylland er nemlig, at Højrækkerne ligger som Baand langs Moræneomraaderne. Taget procentvis er Antallet af Høje paa det lille Moræneleromraade Nord for Billum ret stort i Forhold til den øvrige Del af Landet, hvilket sandsynligt skyldes Morænelerets lettere Beskaffenhed her.

Det Billede, Højene saaledes giver af Bebyggelsesforholdene i Sten- og Bronzealderen i Ho Bugt Landet, er da følgende: Lige Syd for Hostrup, omkring den øvre Del af Hostrup Bæk, var der en større Bygd, medens et Par mindre har ligget Nordøst for Oksbøl samt Nord for Janderup. Sandsynligvis har disse to Steder ligget ved Afslutningen af en Vej, der er kommet fra Nordøst, og som har søgt ned til Aaløbene, der fører ned til Ho Bugt. Hvorvidt Bebyggelsen har været samlet eller spredt, lader sig ikke afgøre, men meget tyder paa det sidste. Muligvis har der været en vis Mangel paa Fasthed i Bebyggelsen p. Gr. af den primitive Agerbrugsmetode; først Jernalderens mere intensive Landbrug bevirker sandsynligvis mere Fasthed i Bebyggelsen (Hatt, S. 134 f.).

Man maa tænke sig, at Bebyggelsen overvejende har været en Indlandsbebyggelse, medens man paa den anden Side ikke kan se bort fra den Mulighed, at Trafikken til Søs har haft en vis Betydning, saaledes som det fremgaar af Hjerting Bygden, der strakte sig helt ud til Kysten.

Vil man undersøge Bebyggelsen længere frem i Tiden, maa man tage Stednavnene i Betragtning, og herigennem føres man sandsynligvis adskillige Aarhundreder forud for vor Tidsregning. Anskuelserne om de forskellige Stednavnetyper og deres indbyrdes Alder har været en Del afvigende. Blandt de ældste Stednavnetyper regner man ofte de korte Navne, selvom denne Type ikke sikkert kan dateres, da den har været anvendt gennem mange Aarhundreder. Af saadanne korte Stednavne maa først nævnes Ho,

der dog efter O. Nielsen er en forkortet Form af det oprindelige Stednavn. 1340 skrives Navnet „Hoo“, efter O. Nielsen en Form af „Hoved“; hvorledes dette Stednavns Alder er, lader sig saaledes ikke fastslaa med blot nogenlunde Sikkerhed. Mere fast Grund under Fødderne har man sikkert med en af de andre korte Navneformer, nemlig Aal. Paa dette Sted, hvor en større Samling Sten- og Bronzealderhøje tyder paa en nogenlunde fyldig Bebyggelse meget langt tilbage i Tiden, understøtter forskellige Ting Muligheden for, at dette Sted er et af de første Bebyggelsescentre, og det Sted, som længe har været et Midtpunkt for Egnen. Selve Navnet Aal knytter sig ikke til en By, men til Kirken og Sognet. Lidt Øst for Kirken — paa Borre Hede — er en Samling Høje („Tinghøje“) paa et Sted, hvor mange gamle Veje fører hen. Efter O. Nielsen var Ofringer ofte i Forbindelse med Tinget, hvilket kunde tyde paa en gammel Bebyggelse, og Stednavnet Borre eller Borg viser, at Stedet ogsaa har haft Betydning efter den hedenske Tid; under Kong Niels var der saaledes en Staller eller Marsk paa „Borg“ ved Varde.

Dette Omraades Betydning som gammelt Bebyggelsesomraade understreges af de forskellige gamle Stednavnetyper, man finder deromkring. Navne med den noget omtvistede Endelse -ing, der dog i Almindelighed regnes at gaa meget langt tilbage, findes ikke indenfor Omraadet i den Begrænsning, det tages i her. De nærmeste Landsbyer af denne Type er Hjerting og Sæding umiddelbart Syd for Omraadet. Omtrent samtidige med -ing Byerne er sikkert de Steder, hvis Navne ender paa -um. Arup (S. 50) hævder dog, at -um Byerne er ældre end -ing Byerne, idet han mener, at -inge Navnet saa blev Navnet paa Befolkningen i Bygden, saaledes at f. Eks. en Mand fra Toftum kaldtes en Tofting. -um Byerne har faaet Navn efter et eller andet karakteristisk Naturforhold der i Egnen. I Ho-Bugt Landet finder vi -um Navnene ved Randen af Bakkeøen med den ældgamle Bebyggelse omkring Aal Kirke og Borre. Her ligger saaledes mod Syd den store Landsby Billum, og mod Nord Vrøgum og Jegum. Bebyggelsen har altsaa efterhaanden bredt sig ud fra det gamle Bebyggelsesomraade, en Tilstand, som sikkert er naaet i Tiden henimod Begyndelsen af vor Tidsregning. Efterhaanden spredes denne Bebyggelse mere og mere, en Udvikling, der markeres ved Byerne med Endelsen -lev. Disse Navne, der daterer sig fra Tiden o. 450 og den derpaa følgende, findes ikke i noget videre stort Antal indenfor Omraadet, idet der kun er de to Landsbyer Hyllerslev og Alslev. Disse -lev Byer markerer sikkert Høvdingle-gaarde, udgaaede henholdsvis fra Bygden ved Borre—Billum og fra Guldager Bygden. Vi staar her overfor en Nyopdyrkning, der uden

Tvivl skyldes den voksende Folkemængde og den forbedrede Dyrkningsteknik. Det var Enkeltmænd, der foretog denne nye Inddragning af Land, men disse Grundlæggelser udviklede sig til Landsbyer, der kom til at danne nye Spredningscentre for Bebyggelsen.

Denne nye Inddragning af Land og Grundlæggelse af nye Bebyggelser paa hidtil uopdyrket Omraade tager særlig Fart efter c. 800 og markeres ved Grundlæggelsen af den talrigste Gruppe af danske Landsbyer, nemlig -torp Byerne, hvis Endelse nu gerne er -trup eller -drup. Omtrent samtidig med denne Navneform, men mere begrænset til en kortere Tid, er Navnene med Endelsen -by og -mark, den Type, der i særlig Grad repræsenterer Vikingetidens Navne. Disse to sidstnævnte, der stammer fra Tiden c. 700, er repræsenteret ved en Del Stednavne i Ho Bugt Landet. Hertil slutter sig ogsaa Navnene paa -bøl.

-by, -mark og -bøl Navnene er de egentlige Vikingetidsnavne, og Fordelingen af dem er ganske typisk. Af Navne med Endelsen -by er der indenfor Omraadet kun tre, nemlig Oksby, Nørby (ved Vejrs) samt Kokspang ved Hostrup, som 1446 blev skrevet Kockspangby. Stednavne med Endelsen -bøl er repræsenteret ved Oksbøl og det Syd for denne Landsby liggende Sønderbøl. Disse to typiske Vikingetyper er som saa mange andre af denne Navnetype beliggende nær ved et Vandløb, i dette Tilfælde Lillebæk. Stednavne med -bøl samler sig især omkring Vestkystens gamle Havne; der findes et meget stort Antal lige Syd for Skjernaens Udløb i Ringkøbing Fjord, ligesom man ogsaa finder en Del i Sneum Aas og Kongeaaens Omraade.

Stednavnene tyder paa en meget omfattende Nyrydning i Vikingetiden, især i Tiden efter 800, hvor vi har mange -torp Navne. Disse viser samme Tendens som -by og -bøl Navnene og udgør for Størstedelen en Randbebyggelse, idet de allesammen ligger paa Grænsen mellem Morænedrag og Engdrag. Særligt tydeligt fremtræder dette i den meget typiske Bebyggelse, som Janderup (1295 Jamthorp) udgør. Denne langstrakte Bebyggelse, hvis forskellige Dele Behøverne betegner som Østerby, Katrevel og Vesterby, ligger lige ned mod de store Engdrag ved Varde Aa ligesom ogsaa Tarp længere ude mod denne Aas Munding; denne sidste Landsby nævnes i 1342 som Billemtorp og er altsaa en Udflytterby fra Billum. Den samme Randbeliggenhed ud mod Engdragene ved den nordlige Del af Ho Bugt møder man ved Skødstrup samt, omend i mindre udpræget Grad, i Bordrup.

Ogsaa de andre Byer af denne Navnetype har en umiskendelig Forbindelse med større eller mindre Engdrag; Kærup ligger saa-

ledes langs en langstrakt Lavning, der gennemstrømmes af et Vandløb til den sydøstligste Del af Filsø, ligesom Torrup i Alslev Sogns sydligste Del ogsaa ligger i Nærheden af et mindre Engdrag. En Undtagelse synes Grærup i den vestlige Del af Oksby Sogn at danne; men ogsaa denne Landsby ligger ved den sydlige Grænse af de betydelige Ferskvandsaflejringer, der fra Filsø strækker sig mod Syd forbi Langsø.

Bebyggelsen har saaledes efterhaanden spredt sig mere og mere fra de oprindelige Centre og er mange Steder gaaet ud mod Kysten. Hvorledes det har været med selve Kystbebyggelsen, er det vanskeligt at udtale sig om.

Det, der har været bestemmende for Udviklingen, er i første Række Landbruget. Med de første primitive Redskaber, som den første Plov (Arlen), var det kun muligt at give sig i Lag med de lettere Jorder, hvorefter man saa, efterhaanden som Udviklingen skred frem, kunde tage de mere tunge Jorder i Besiddelse. Det er da ogsaa paa disse lettere Jorder, at man finder de første Spor af Oldtidens Agerbrug i de saakaldte Digevoldinger, det vil sige gamle Agre, der var omgivet af lave Diger. Særlig i Egnen Nord for Ho Bugt er der en Del. Indenfor det her behandlede Omraade har der saaledes været en betydelig Forekomst af disse Vidnesbyrd om Oldtidens Agerbrug paa Borre Hede i Aal Sogn samt paa Sønderhede i Hostrup Sogn, hvor de findes paa over 60 Tdr. Land. Ligeledes har der været nogle nu bortpløjede Spor i det sydøstlige Hjørne af Alslev Sogn. Dalgas omtaler Spor af tidligere Opdyrkning ved Hannevang i Billum Sogn og mellem Kjærup og Nørre Hebo i Janderup Sogn. Digevoldingerne er af særlig Interesse ved at vise den intensive og langvarige Dyrkning af de lettere Sandjorder i Oldtiden. Dyrkningen af de sværere Jorder har sandsynligvis først kunnet paabegyndes ved Indførelsen af Hjulploven. (Hatt, 1930, S. 363 f.).

Hvilken Rolle, Fiskeriet har spillet for Egnens Beboelse, er derimod usikkert. At der har været fisket i den tidligste Tid, maa anses for givet, men nogen Indvirkning paa Bebyggelsen har dette sandsynligvis ikke udøvet før langt frem i Tiden. Da det imidlertid er den Næringsvej, som vi først faar nærmere Besked om, og som først var af saa stor Betydning for Egnene her, er det naturligt at se, hvorledes den udviklede sig.

II. Fiskeriet.

Fiskeriet før Aaret 1700.

At der har været Fiskeri i tidlig Tid i disse Egne, fremgaar af, at Fisk allerede i 1283 nævnes som Udførselsprodukt fra Ribe, og

at der i 1297 nævnes, at man paa Fisketorvet i Ribe solgte Fisken, der kom fra Øerne, „saaledes som det havde været Tilfældet fra gammel Tid“. (Jacobsen, S. 226). Første Gang, vi møder Fiskeri af mere udbredt Betydning, er i det 15. Aarh.; sikre Oplysninger fra dette Aarhundrede har vi dog ikke, men Beretningerne om det store Fiskeri ved Reformationstiden lader forstaa, at det ikke er af ganske ny Dato. Maaske Perioden omkring Aar 1500 er den rigeste Fisketid før Nutiden; i det mindste viser Slotsregnskabet fra Ribe 1537, at Fiskeriet dengang var betydeligt, noget lignende, som fremgaar af den Afgift af Fiskeriet, som svaredes Kongen, og som omtales første Gang 1541 under Navnet Sandtold. Af forskellige Forordninger faar man Oplysninger om, paa hvilke Steder Fiskeriet særlig blev drevet. Et kgl. Brev fra 1563 forordner saaledes, at Fiskerne paa Fiskerlejerne List, Søndre Rømø, Mandø, Fanø, Langli, Sønderside, Vesterside og Nyminde aarligt skal give Ribe Hospital en Lod af den Fisk, de fanger en Dag om Aaret mellem 1. Maj og Pinse. (O. Nielsen, S. 103).

Af de nævnte Lokalteter laa Langli, Sønderside og Vesterside indenfor det her behandlede Omraade. Man lægger Mærke til, at der ikke nævnes nogle Landsbyer, at f. Eks. hverken Ho, Oksby eller Vejrs omtales. Dette har sin Grund i, at Fiskerlejerne ikke var permanente Bebyggelser, men Steder, hvor Fiskerne opslog deres Boliger det ene Aar efter det andet, ganske som Tilfældet var med Fiskerlejet Hellemod paa den sydligste Del af Rømø. Det betydeligste af disse Lejer var Sønderside, der strakte sig langs med den daværende Kyst mellem Ho og Oksby, ligesom Vesterside var Kyststrækningen Nord for Blaavandshuk. Fiskerlejernes mindre stadige Karakter fremgaar ogsaa af Johs. Mejers Kort, idet der her er aftegnet baade et Sønderside og et Gamle Sønderside. Det vigtigste Sted var omkring Aar 1600 Sønderside, hvorfra der efter Lensregnskabet 1581—82 udgik 8 Skibe paa Hvidlingefangst og 34 Skullebaade samt 8 Kroghaade; men ogsaa Vesterside var med de 25 Hvidlingskibe af ikke ringe Betydning. Waghenaers smukke Kortværk „*Spieghel der Zeevaert*“, der udkom i 1585, omtaler ogsaa Sønderside som det Sted, hvor der er „de grootste Visserey op gheheel Jutlandt“. I Overensstemmelse hermed har Waghenaer fundet det formaalstjenligt at give Oplysninger om Indsejlingen til Sønderside eller Skallingkrog i den Sejlvejledning, der ledsager Kortene. Selve Sønderside omtales ikke af Søkortdirektør Jens Sørensen, der imidlertid nævner „Ho By's Fiskerboder, der ligger ved Skallingkrog“. Navnet har saaledes sandsynligvis ikke været meget anvendt paa den Tid — c. 1683 — da Jens Sørensen besøgte

Eggen, selvom det ganske vist nævnes i den samtidige Markbog fra Ho Sogn. Stedets Betydning har ogsaa paa den Tid været i Tilbagegang paa Grund af Fiskeriets almindelige Aftagen i det 17. Aarh.

I det 15. og 16. Aarh. har Livet paa Fiskerlejerne været meget livligt paa de Aarstider, da der fiskedes. Rundt omkring fra strømmede Folk til disse Steder, saaledes at man endog fra Ribe bestemte, at Skatten skulde opkræves paa Fiskerlejerne, da det var der, Ribeborgerne opholdt sig. Paa disse Steder indfandt sig ogsaa Udlændinge, der vilde opkøbe Fisk, idet Fiskerlejerne ikke alene var Opholdssteder for Fiskerne, men ogsaa Markeder. Dette fremgaar bl. a. af Erik af Pommerns Privilegium for København fra 1422, hvor der omtales „vore Marknede og Fiskeleje, saasom Skanør, Falsterbo, Malmø og Dragør“. (Steenstrup, S. 147). Af dette Sted, som forøvrigt er det første, hvor Ordet „Fiskerleje“ nævnes, fremgaar det, at denne Betegnelse ogsaa betyder noget som „Marked“. At Udlændinge har gæstet disse Steder i stort Antal ses af, at det i 1548 blev forbudt Fiskerne paa disse Fiskerpladser at sælge deres Fangst til udenlandske Købmænd.

Allerede mod Slutningen af det 16. Aarh. begyndte det dog at gaa tilbage med Fiskeriet her. Antallet af Fiskeskibe formindskedes stærkt, og Præsterne begyndte at klage over, at deres Indtægter forringedes paa Grund af Fiskeriets Aftagen; dette var saaledes Tilfældet allerede 1586 paa Mandø, og fra 14/4 1633 foreligger der et Missive til Albr. Skeel, hvori det paalægges ham at paase, at Præsten i Ho og Oksby Sogne faar den Afgift fra Skibe fra Sønder-side Fiskerleje, som han bør have, og som han har faaet fra Arilds Tid. (Kanc. Brevb.).

Aarsagen til denne Nedgang i Fiskeriet skyldes maaske den formindskede Fiskebestand langs Sydvestjyllands Kyster. Nedgangen er nemlig et fælles Træk for hele Eggen fra Ho Bugten og videre mod Syd, hvor den var medvirkende til, at Fiskerne maatte søge andre Erhverv og derved kom ind paa Skibsfarten og videre derigennem paa Hvalfangsten under Grønland. Naar det fik saa gennemgribende Betydning skyldes det, at Fiskeriet dengang var Strandfiskeri, saaledes som det havde været det op gennem Middelalderen; de anvendte Fartøjer tillod ikke Fiskeri paa det aabne Hav. Forandringer i Havstrømmene kan her have været medvirkende, saaledes som de maaske var det ved det i Begyndelsen af det 15. Aarh. paabegyndte stærkere Fiskeri. Medvirkende til denne Nedgang har sikkert ogsaa Ændringer i Kystomridset været, ligesom Holmslands Klits Fremtrængen mod Syd betød Nedgang for

Fiskeriet ved Nymindegab. Disse Forandringer skyldes særlig den store Stormflod i 1634, hvorved Langli blev revet løs fra Forbindelsen med Ho, og hvorefter Kysten ned mod Skallingen efterhaanden opstod. (Jacobsen, S. 98).

Fiskeriets Betydning for Ho Bugt Landet maa ikke undervurderes, men det er usikkert, om det gav Anledning til nogen større Forskydning i Begyndelsen; dette var jo heller ikke Tilfældet ved de store Fiskesteder i Skanør og Falsterbo. Den vigtigste Næringsvej var stadigvæk de fleste Steder — særlig mod Øst — Landbruget. Mod Vest var Forholdet dog et noget andet. Præsteindberetningen fra 1651 beretter saaledes om Oksby Sogn, at det „beboes af nogle fattige Fiskere, der faar deres Eng fordærvet, og formedelst Fiskeriets daglige Afslag forarmes“. I Matrikulsbogen fra 1661 hedder det om Vêjrs, at Præsten her har „ellers ingen Akcenser uden det ringe, han nyder af Fiskerne bag Sandene ved Havet“. Her anvendes altsaa tydeligt Betegnelsen „Fiskeri“, og saaledes som det staar, maa man regne med, at det har været Indbyggernes væsentlige Erhverv. Det samme ses af Christian V's Forordning af 1685, hvori der udtales, at Indbyggerne i Ho Sogn maa ernære sig af Fiskeri og af Søen. (Pontoppidan). I Markbogen fra Ho Sogn fra 1683 hedder det desuden bl. a.: „forbemeldte By-mænd nærer sig ikke alleneste af Ager og Eng, men ogsaa af den Herlighed, de haver med Fiskeriet udi Vester- og Synder Side udaf Flynder, Rokker, Torsk, saa de hafver rigeligt deraf til deres Fornødenhed; det øvrige tørrer de og forhandler paa Hamborg og ellers andre Steder, hvor de deres Handel driver. De fører ikke nu som tilforn selv deres Varer til Hamborg“.

Markbogen over Oksby fra 1683 er ganske overensstemmende med Ho. Ogsaa her omtales foruden Ager og Eng „den Herlighed de har af Fiskeriet i Sønder“, men der tilføjes: „Forbemeldte By-mænd beklager, at de ingen synderlig Nytte hafver af deres Fiskeri med Købmandsskab som tilforn, siden den Frihed er dennem for nogle Aar siden fratagen saa de ikke selv maa rejse med deres Varer“. De skal derimod sælge det „eller og fragte Skibrommer af Vaar Borgere eller dennem der hafver taget Borgerskab udi Vaahr som Hjerting By“.

Dette Forhold varede dog kun nogle faa Aar efter at disse Markbøger var udarbejdet, idet Regeringen allerede 28/7 1688 saa sig nødsaget til at give Skipperne i Hjerting, Ho og Oksby Privilegium paa at udføre Fisk, hvilket tidligere var sket over Varde, samt at sejle paa Udlandet med Varer. Man var altsaa efterhaanden gaaet over til mere almindelig Skibsfart.

Omtrent paa samme Tid begyndte man her, som fra andre Egne af Vadehavet, at tage Del i Hvalfangsten i det nordlige Ishav. Allerede i 1720—28 sendtes der Skibe fra Ho til Hjerting ud paa denne Fangst, og der oprettedes et Trankogeri ved Hjerting, hvor det laa, til det i 1769 flyttedes til Nordby.

Fiskeriet efter 1700.

Folketællingen 1769. Selvom man allerede har et ret godt Overblik over Bebyggelsen og Landets Opdyrkning fra Tiden omkring 1683 gennem Christian V's Matrikul, og de forskellige Forarbejdelser til dette Værk, saa er det dog først i det 18. Aarh., at vi faar flere Oplysninger om disse Egnes Næringsliv, og om Fremskridtet i Opdyrkingen af Landet. Vi faar nu ogsaa for første Gang nøjagtig Oplysning om Befolkningensmængden her i de enkelte Sogne, idet den første Folketælling foreligger fra 1769. Folketællingen fra 1769 kan selvfølgelig ikke sidestilles med de senere Folketællinger, men svarer ganske til den Betegnelse, den har, nemlig: „Tabell over Mand- og Qvindelkønnet udi Wester Herred ...“. Her er nemlig ikke Tale om nogen Fortegnelse med Oplysning om de enkelte Personers Navne, Alder m. m., men kun om en summarisk Optælling for de enkelte Sogne, men Regel foretaget af Sognepræsten. Noget absolut Billede af Befolkningens Fordeling indenfor de enkelte Sogne kan man ikke faa gennem disse Lister, der iøvrigt er noget uensartede med Hensyn til det Princip, hvorefter de er udarbejdede. I enkelte af Sognene er kun opført det samlede Indbyggerantal, medens andre — f. Eks. Ho — meddeler nærmere om Fordelingen. Paa den anden Side giver Listerne gode Oplysninger om Befolkningens Fordeling efter Erhverv. Indbyggerne klassificeres i ni forskellige Kategorier, hvoraf de vigtigste er:

1. „Rangspersoner, Proprietairer, som ingen Rang have, Justitz- og alle kongelige Betiente etc.“
2. Geistligheden samt Kirke- og Skolebetiente.
3. Bønder og andre Jordbrugere, som sig deraf alleene og ikke af Søefart eller Havfiskeri tillige ernære.
4. Søefarende og Fiskere ... som de, der tillige ernære sig af Jordbrug.
5. Fabriquerer og Haandværkere ...

I de følgende Klasser kommer saa Tjenestefolk „Hospitallemmer, samt andre vanføre og gebreklige og afsindige Persohner“.

Udfra denne Klassifikation er det saaledes muligt at danne sig

et godt Billede af de forskellige Erhvervsgrenes Fordeling. Ganske vist kan man ikke fremskaffe den procentvise Fordeling af Forsørgerne efter Erhverv, da de forskellige Grupper ogsaa omfatter Hustruen til den Erhvervsdrivende samt deres Børn. Yderligere maa det anføres, at Opgivelserne om Fordelingen efter Erhverv som Regel ikke gælder det enkelte Sogn, men hvor der er Annekssogn, tages dette med under Hovedsognet. Da Aal Sogn var det eneste af de her omhandlede Sogne, der ikke havde Annekssogn, vil det altsaa sige, at Ho og Oksby behandles under et ligesom ogsaa Janderup og Billum samt Alslev og Hostrup. Billedet, som fremkommer, bliver derfor ikke saa detailleret, men dog saaledes, at der derigennem fremkommer visse Ting af Interesse.

Fiskeriet. Efter Folketællingstabellerne fra 1769 var det Antal Personer, der var opført under § 4, d.v.s. Sømænd og Fiskere samt deres Børn, meget forskelligt i de forskellige Egne af Ho Bugt Landet, hvilket fremgaar meget tydeligt af den nedenfor staaende Opførelse:

Ho—Oksby Sogne	504 Pers.	eller	58,9 %	af den samlede	Befolkning.
Aal Sogn	105 »	»	16,4 %	»	»
Janderup—Billum Sogne	0 »				
Alslev—Hostrup Sogne . . .	47 »	»	9,2 %	»	»

Tyngdepunktet ligger saaledes her ganske afgjort i Ho—Oksby Sogne, medens Fiskeriets og Søfartens Betydning var ringe i de andre Sogne og overhovedet ikke spillede nogen Rolle i Janderup og Billum Sogne. Ganske vist omfatter § 4 baade Søfarende og Fiskere, men selvom der var en Del, der udelukkende var Søfarende, og som maaske endog ikke var hjemme, saa maa man dog gaa ud fra, at Størsteparten var Fiskere eller ogsaa Landmænd, der havde Fiskeri som Bierhverv. Dette stemmer i det mindste med Forholdene, som de var i de nærmest følgende Tider, hvorfra vi har nogen Besked, og bekræftes iøvrigt tydeligt i 1771, hvor det i Indberetningen om Vester Herred kort og godt hedder: „I Vester Herred er hverken Handel eller Søfart. Een Eeneste Skipper bor i Herredet, Boye Sørensen af Ho, men han fører et gammelt Fartøj fra Hjerding“.

Ifølge den Maade, paa hvilken Tabellen er opgjort, kan Fordelingen af Fiskerne ikke angives nøjagtigt. For Ho og Oksby betyder dette mindre, og for Aal Sogn, som ogsaa udviser en Del Fiskere, maa man gaa ud fra, at de i ganske overvejende Grad var bosatte i Vejrs, medens Alslev—Hostrup Sogns Fiskere fortrinsvis boede omkring Sælborg.

Fiskeriet i det 18. Aarh. — og specielt i Slutningen af dette Aarhundrede — var af en nogen anden Karakter end Tilfældet var i det 16. og 17. Aarh. Fælles for de to Perioder har dog nok været det, at der ikke til nogle af disse Tider har været en egentlig Fiskerbefolkning, hvis absolutte Hovednæringsvej var Fiskeriet. For det 18. Aarhundredes Vedkommende fremgaar dette tydeligt af de førnævnte Indberetninger fra 1771, der indkom som Besvarelse paa nogle af Kammerraad Oeder stillede Spørgsmaal angaaende Skibsfarten og Fiskeriet i Danmark. Det hedder nemlig heri: „I Wester herred er Fiskeriet ey af den Vished og Beskaffenhed, at Folk dertil alleene kand holdes eller nogen deraf alleene faa Næring. Men af Beboerne ved Strandkanten med dered Folk og Børn arbejde omtrent et Par Hundrede Mennesker derved; de halve paa Vandet ved den her foran anmeldte Fiskning og de øvrige halve paa Landet ved at grave Orme og sætte dem paa Krogene og behandle de fangede Fisk, hvilket Fiskearbejde alleene gaar for sig, naar Folkene kand være fra Avlingen“.

L.ter Indberetningen fra 1771 var Antallet af Fiskerbaade i hele Vester Herred kun 12, som havde en saadan Størrelse, at hver Baad, naar der fiskedes, var bemandet med 8 Mand. Det meddeles endog, at nogle af de 12 Baade laa ledige. Sammenlignet med det Antal, der fiskedes med paa denne Kyst efter Lensregnskaberne 1581—82 var det saaledes ikke stort, idet der paa det Tidspunkt som nævnt var ialt ved Langli, Sønderside og Vesterside 30 Skibe til Hvidlingfangst, 34 og 8 Krogbaade, altsaa tilsammen 72 Fiskefartøjer. Endnu i Tiden omkring 1725 var der i Vester Herred c. 40 Baade til Fiskeri.

Fiskeriet, der særligt foregik om Foraaret samt om Efteraaret „i den Tid da de fiskende kand være fra Avlingen“, foregik dels med Kroge og dels med Garn. Om den første Form meddeler Indberetningen: „Udi salt Vand i Havet skeer Fiskeriet saaledes, at een Baad af 8 Mands Equipage føres med Livsfahre igiennem Brændingen efter at den først, omtrent 20 faune, er slæbt paa tør Sand, hvor den ligger i Mangel af Havn; saadan en Baad udseyler 2 à 3 Miile i Havet, og der udkastes en Linie af omtrent 2000 faunes Længde, hvorpaa er 4000 Fiskekroege“.

Mængden af fangede Fisk var kun til Fiskernes eget Forbrug, og undertiden naaedes dette ikke engang. Den nævnte Indberetning meddeler, at der ved Vester Herred aarligt fanges fra 30 til 100 Torsk, fra 30000 til 50000 Hvidlinger, fra 9000 til 18000 Skuller, 2 à 300 Rokker og til 7 til 1200 Hajer, og der meddeles, at alt er til eget Forbrug, og at der kun udføres en Del tørrede Skuller, som

Regel fra 1/10 til 1/24 af hele Fiskeriet. Disse tørrede Skaller afsættes alle i Hamborg, et Marked, der dog langt fra var lige godt altid, idet det kunde hænde, at Fiskene der kostede mindre end paa Fangststedet, saaledes at man førte dem med sig hjem igen og afsatte dem hjemme.

En Del af Fiskefangsten gik dog til det egentlige Danmark; saaledes nævnes i Regnskaberne fra Ejderkanalen, at der f. Eks. i 1787 og 1790 gik flere Skibe derigennem med tørret Fisk fra Varde til København.

Fiskeriets Betydning gik tilbage i ikke ringe Grad i det 18. Aarh., og ogsaa i Begyndelsen af det 19. Aarh. synes det heller ikke at have spillet nogen særlig stor Rolle de fleste Steder. I Ho Sogn var der i 1769 126 Mænd med Skibsfart og Fiskeri som Erhverv, i 1801 var der 37, der helt eller delvis havde Søfart som Erhverv. Af disse 37 anføres 5 som „Husmand og Matros“, 20 som Matros, 2 har en Næringsvej, der karakteriseres som „Avling og Skipper“, 1 som Sømand og 9 „ved Søfarten“. I Oksby Sogn havde 15 Søfart som Erhverv.

Ved Folketællingen i 1834 er Oplysningerne ret ufuldstændige; i Listen fra Oksby Sogn, der omfatter 134 Gaarde + Huse, anføres, at „de indtil Nr. 102 anførte og i Tabellen til Jordbrugere henregnede Gaardejere ere for største Delen tillige Fiskere“. Ved Tællingen i 1860 er der atter sondret mere mellem Erhvervene. I Ho Sogn var der 29 Søfarende samt 2, der betegnes som „Fisker, Husfader“, men man maa sikkert gaa ud fra, at Forholdene her har været noget lignende som i Oksby Sogn, saaledes at en lignende Bemærkning, som blev givet Folketællingslisterne der, ogsaa kan have været paakrævet for Ho Sogn. I det mindste anfører Trap, i 1. Udgave (1856—59), om Ho Sogn, „at Søfart og Fiskeri udgør Indbyggernes Hovederhverv paa Grund af Jordernes slette Beskaffenhed og mindre Betydning“, og det samme siges om Oksby Sogn. Efter Folketællingen i 1860 var der i Oksby og nærmeste Omegn 2 Skipper, 34 Søfarende, 1 Styrmand og 9 Fiskere, medens kun 3 af Vejrs' 146 Indbyggere staa opført som Fiskere.

Stort anderledes er Forholdene ikke ved den sidste Folketælling, hvis Lister har været tilgængelige, nemlig 1890. Antallet af Erhvervsfiskere er ganske vist lidt større, særlig i Oksby Sogn, hvor ialt 16 Personer opgiver Fiskeri som Erhverv; de fleste af disse er hjemmehørende i Blaavand, men adskillige af dem opfører som Erhvervssted Esbjerg eller Hjerting.

Disse forskellige Folketællingslister belyser paa en Maade Fiskeriets Stilling indenfor de her behandlede Egne. Dette Erhverv har

hele Tiden haft en ikke ringe Betydning, men spillede dog i Begyndelsen af Aarhundredet de fleste Steder ingen Rolle som selvstændigt Erhverv. Det blev, saaledes som tidligere omtalt, væsentligt drevet som Kystfiskeri med Krogbaade. En let Adgang til Madding og gode Besejlingsmuligheder af Kysten var derfor meget vigtige Faktorer. I denne Henseende var Aal og Oksby Sogne mindre heldigt stillet; til Agn brugte man der Sandorme, som gravedes op paa lavvandede Strækninger i Ho Bugten, men saa langt væk, at man fra Aal Sogn havde 3 Mil til det Sted, hvor Ormene gravedes op (Dalgas, S. 203). Nymindegab og Ho Sogn var i saa Henseende bedre stillet; ved Nymindegab var det lettere at løbe Baadene paa Land, og til Madding anvendtes Sild, der fangedes i Indløbet til Ringkøbing Fjord. Agnen fik man saaledes med mindre Arbejde end i Oksby og Aal, hvor 6 Mennesker paa 1 Dag ikke kunde grave flere Orme op, end 1 Baad kunde bruge i 2 Dage.

Nymindegab var Hovedstedet for Fiskeriet, som dog ogsaa her kun blev drevet paa visse Tider af Aaret, særlig fra April til Mid-sommer. Paa den Tid var der stor Tilstrømning fra nær og fjern af Fiskere, der saa i Fisketiden boede i interimistiske Boder, der rejstes paa Stranden. Langvejs fra kom Fiskehandlerne samt Bønderne for at afhente Fangsten. I Løbet af det 19. Aarh. gik det dog tilbage med dette travle Liv, og Aarsagen hertil var Tangens Fremrykning mod Syd og den fremadskridende Tilsanding. Alligevel ventede man sig meget af Fiskeriet ved Nymindegab; dette gav sig det tydeligste Udslag i Vedtagelsen af et Baneanlæg gennem Vester Herred ved Lov af 8/5 1894; Meningen med denne Bane, som efter den første Bestemmelse skulde have sit Udgangspunkt i Nymindegab, var, at den skulde være en Fiskeribane ligesom Lemvig—Thyborøn-Banen (se senere).

Det blev imidlertid ikke Nymindegab, der blev den store Fiskeplads, men derimod Egnen omkring Esbjerg. Fiskeriet omkring Nymindegab gik netop paa den Tid tilbage. Efter Fiskeri-Beretningen for 1898—99 talte Fiskeribefolkningen paa dette Sted 40 egentlige Fiskere foruden 20, som deltog i Fiskeriet. Værdien af Havfiskeriet var i det nævnte Finansaar 7412 Kr., altsaa ikke særlig meget. Hertil kom dog det betydelige Aalefiskeri i Ringkøbing Fjord. I 1910 var Forholdene omtrent de samme; der var det samme Antal Fiskere som i 1898—99, og Værdien af Fangsten beløb sig ogsaa omtrent til det samme, idet den dette Aar udgjorde 7976 Kr. Senere er Fiskeriet ved Nymindegab dog gaaet frem. I 1920 var der i dette Distrikt 49 Erhvervsfiskere og 11 Lejlighedsfiskere, og den indbragte Fangst havde en Værdi af 52125 Kr. I 1930 var Erhvervs-

fiskernes Antal dalet til 34, hvortil kom 23 Lejlighedsfiskere, men Fangstens Værdi var dette Aar 120393 Kr.

Aarsagen til den mindre Betydning, Fiskeriet havde haft ved Vester Herreds Kyster, var de daarlige Redskaber man havde; allerede i 1830 slaar Dalgas til Lyd for Oprettelsen af et Selskab til Ophjælpning af Fiskeriet, saaledes som det var sket i England. Der skulde dog gaa lang Tid, før denne Tanke blev realiseret.

I 1870'erne begyndte man at drøfte Mulighederne for en Forbedring af det Erhverv, som man med Rette ventede sig meget af. I 1878 begyndte man i Vester Herred en lang Række Møder om en saadan Forbedring og om en til Fiskeriet knyttet Jernbane, og 5/2 1879 blev der indbudt til Tegning af Esbjerg Aktiefiskeriselskab til Afløsning af et et Aar tidligere dannet Selskab, der havde indkøbt tre mindre Dæksbaade. Den nye Havn i Esbjerg bevirkede naturligvis ogsaa, at Fiskefartøjerne fra Omegnen efterhaanden overførtes til Esbjerg, hvor der fandtes de bedste Afsætningsforhold for Fisken.

Paa Grund af disse ændrede Forhold resulterede den stadig fortsatte Debat om Jernbanen gennem Vester Herred da ogsaa i 1894 i, at den c. 7 km lange Strækning Nørre Nebel—Nymindegab blev skaaret væk; den nye Lov om Jernbanen, hvis Udvikling senere skal blive behandlet, blev derefter endeligt vedtaget 25/4 1900.

— — Den Udvikling, der har fundet Sted, belyses bedst gennem den Statistik, der findes i den aarlige „Fiskeri-Beretning“, som første Gang udkom for Finansaaret 1888—89. Om Forholdene i Tiden, før Fiskeriberetningerne kom, faar man Oplysninger i en Oversigt, der findes i et Tillæg til Landstingsudvalgets Betænkning af 14/3 1894 (Rigsdagstidende) angaaende Varde—Nørre Nebel Banen. Oversigten, der er udarbejdet af Toldforvalter Nissen i Varde, giver Oplysninger om Havfiskeriets Udbytte for Varde Told-distrikts Vedkommende, d.v.s. for Omraadet fra Skalling-Ende til Nymindegab.

Tallene varierer saaledes ret stærkt, men er dog paa ingen Maade faldende mod Periodens Slutning. I en Bemærkning, der gælder for Fangsten i alle de anførte Aar, siges der, at „Fangsten er, hovedsagelig i fersk Tilstand, afsat til Egnens Beboere og til eget Forbrug“.

Ligesom ovenstaaende Tabel ikke er meget specialiseret, saaledes gav ogsaa Fiskeri-Beretningerne i de første Aar kun faa Oplysninger om de enkelte Egne her, idet der kun nævnes Antallet af Baade; 1889—90 meddeles der, at der ved Varde Toldsted var 40 Fiskefartøjer paa ialt 84 Tons, altsaa gennemgaaende kun smaa Baade,

Havfiskeriets Udbytte i Varde Tolddistrikt i Aarene 1873—1892.

	Baadenes		Fangstens Værdi
	Antal	Besætning og Medhjælpere	
1873.....	31	140	Kr. 24.000
1874.....	33	130	19.600
1875.....	22	98	13.720
1876.....	26	114	23.300
1877.....	23	106	28.500
1878.....	37	178	78.200
1879.....	34	154	32.278
1880.....	35	145	28.824
1881.....	32	125	23.000
1882.....	30	140	24.000
1883.....	29	134	22.000
1884.....	31	129	61.908
1885.....	28	125	19.000
1886.....	26	120	37.463
1887.....	24	90	33.283
1888.....	20	92	16.087
1889.....	38	172	33.591
1890.....	35	169	31.123
1891.....	36	162	41.506
1892.....	37	162	35.020

medens der ved Esbjerg Toldsted, hvortil bl. a. Hjerting regnedes, var 45 Fiskefartøjer paa 480 Tons.

Fiskeri-Beretningerne bringer i de første Aargange ikke nogen specialiseret Beretning fra Vestkystens Fiskeri. Første Gang, Blaa-vands Distrikt nævnes, er i en Rapport for Aaret 1893 (Fisk.-Be-retn. 1893—94), hvori der meddeles, at der i Foraarsfiskeriet i Blaa vand deltog 7 Baade med 28 Mands Besætning, og i Efteraars-fiskeriet 8 Baade med 32 Mand. Foraarsfangstens Værdi var 1877 Kr. og Efteraarsfangstens 768 Kr., altsaa ialt 2645 Kr. I 1894 fan-gedes i Blaa vand Fisk til en Værdi af 3774 Kr., men derefter gaar det stærkt nedad, hvad nedenstaaende Tabel tydeligt viser. Det maa til denne Tabel bemærkes, at det opgivne Antal af Fiskere

Tabel 3. Fiskeriet i Blaa vand Kysttolddistrikt 1895—1900.

	1895	1896	1897	1898	1899	1900
Antal Fiskere	32	24	20	12	12	4
Antal Fiskedage	—	—	8	6	1	1
Fangstens Værdi (Kr.)	2011	1879	571	153	144	45

udelukkende er Lejlighedsfiskere; i den Tid, hvorefter Fiskeri-Beretningerne bringer Meddelelser, har der overhovedet ikke været Erhvervsfiskere i Blaavands Kysttolddistrikt.

Fangsten i Aaret 1900 var altsaa yderst minimal; den bestod af 50 Pund Torsk til en Værdi af 3 Kr. og 65 forskellige Fisk til en samlet Værdi af 42 Kr.

Nedgangen i Fiskeriet ved Blaavand er altsaa sket i Aarene efter 1896, netop paa den Tid, da Fiskeriet fra Esbjerg begyndte at tage Fart. Denne By havde omkring 1890 faaet bygget en Fiskerihavn, og dette gav sig tydeligt Udslag i Fiskeriets Vækst der.

Tabel 4. Esbjergs Fiskerflaade 1894—99.

	1894	1896	1898	1899
Antal Fiskefartøjer i Brug	18	30	35	46
Fiskefartøjernes Br. Tonnage.....	228	476	1070	1455
Fiskefartøjer med Damp- eller Petroleumsspil .	1	19	34	46
Fiskefartøjer med Dam	4	26	34	46
Hyttefade i Havnen	40	250	400	400

Blaavands Fiskere har altsaa ikke kunnet konkurrere med Esbjergs Fiskere efterhaanden som disse fik bedre Materiel og bedre Havneforhold. Hvad dette sidste betød for Afsætningen fremgaar blandt andet af Fiskeri-Beretningen 1890—91. Der meddeles her (S. 78) om Hjerting og Sælborg: „Herfra have c. 19 Fartøjer fisket. Fiskeriet er gaaet omtrent som anført ved Esbjerg (hvor c. 18 Fiskefartøjer var hjemmehørende), dog gennemgaaende med lavere Priser. Paa Grund af de vanskelige Kommunikationsforhold er en stor Del af Fangsten bleven saltet og tørret.“

Efter denne Tid har der ikke været Erhvervsfiskere i Ho-Bugt-Landet i den her afgrænsede Forstand. I 1910 var der i Blaavand og Vejrs henholdsvis 40 og 30 Lejlighedsfiskere med henholdsvis 4 og 3 smaa Baade. Fangstens Værdi beløb sig dette Aar i Blaavand til 1490 Kr., hvoraf de 1250 Kr. figurerer under Rubrikken „Forskelligt“, medens de 240 Kr. stammer fra 175 kg Pighvar og Sletthvar. I Vejrs fangedes der i samme Aar kun for 224 Kr. Fisk, deraf for 140 Kr. Pighvar og Sletthvar.

I 1920 var der 10 Lejlighedsfiskere i Blaavands Distrikt og 8 Lejlighedsfiskere i Vejrs Distrikt. Værdien af Fangsten var i Blaavand 2650 Kr., som for de 2600 Kr.'s Vedkommende stammede fra 1000 kg Aal, der var fanget i Ruser. I Vejrs bestod Fangsten dette Aar af 2600 kg Torsk til en Værdi af 900 Kr.

I 1930 var der ligeledes ingen Erhvervsfiskere hverken i Blaavand eller Vejrs Distrikter, men henholdsvis 12 og 8 Lejlighedsfiskere, og Fangstens Værdi var i Blaavand 1190 Kr. og Vejrs 1540 Kr. Samme Aar var der i Nymindegab fanget Fisk til en Værdi af 120000 Kr. og i Esbjerg til 8,3 Mill. Kr.

Fiskeriet er saaledes blevet et ret betydningsløst Bierhverv i de her omhandlede Egne, en Udvikling, der er saa meget mere bemærkelsesværdig i Betragtning af, at de i Tiden omkring Aar 1600 karakteriseredes som Jyllands vigtigste Fiskepladser. Den afsides Beliggenhed og i Særdeleshed de daarlige Havneforhold har uden Tvivl været meget væsentlige Aarsager. Den nye Storhavn ved Esbjerg blev Centret for Fiskeriet, og Beboerne i Ho og Oksby Sogne blev næsten udelukkende Landbrugere.

Endnu drives der dog i de fleste af Sognene her en Del Ferskvandsfiskeri, særligt i Varde Aa. Ogsaa dette var dog tidligere mere betydningsfuldt, og Aaerne angives at have været meget mere fiske-
rige. Begtrup anfører endog, at „man finder ved flere Hovedgaarde, at Herligheden af Fiskeriet er sat i Hartkorn saasom ved Nørholm og Hesselmed“. Dette gjaldt ikke alene Varde Aa, men ogsaa et mindre Vandløb som Alslev Aa gav et ikke ubetydeligt Fiskeri.

III. Agerbruget.

Agerjorden.

De statistiske Oplysninger om Agerjordens — altsaa det tilsaaede og beplantede Omraades Størrelse er desværre ikke saa sikre og saa fyldige, som man kunde ønske. Egentlig er det først fra Landbrugstællingen fra 1861, at vore Oplysninger bliver tilstrækkelig gode til, at man kan danne sig et paalideligt Billede af Forholdene. Den første egentlige statistiske Oversigt gaar dog tilbage til 1688, og giver et paa mange Maader oplysende Billede. Derimod bringer Tællingen fra 1837 kun Opgørelse over den til Udsæd anvendte Korn- og Frømengde, saaledes at en Slutning fra disse Opgivelser til det benyttede Areal er behæftet med meget stor Usikkerhed.

En Sammenligning med Tallene fra 1688 er ganske interessant; dog maa man her, som Henrik Petersen (1907—08, S. 115) gør opmærksom paa, være klar over, at „Udsæd“ i 1688 var Arealet, der var med i Rotationen, saaledes at Tallet ved Sammenstilling med nutidige Opgivelser maa sammenlignes med „Ialt dyrket Areal“, og ikke med „Ialt besaaet“. I de c. 200 Aar, der er gaaet fra 1688 til 1861 viser alle Sognene en kraftig Stigning for dyrket Areal. Meget af den mindre gode Jord er inddraget under Dyrkning, hvad der ogsaa giver sig Udslag i Hartkornsansættelsen. Hart-

kornsansættelsen i 1802 og 1688 er den samme for Hostrup, Billum og Oksby Sogne, medens de andre viser en Nedgang, der særlig er betydelig for Janderup Sogn. Udviklingen gennem det 19. Aarh. viser for alle Sognene en Stigning af det dyrkede Omraade, som dog er yderst forskellig for de enkelte af dem. Udviklingen forløb ligeledes ret forskelligartet i de to Perioder 1837—1861 og 1861—1896. Selvom Tallene for den første Tælling i 1837 kun kan siges at være omtrentlige, kan de dog give et Holdepunkt. Det mest iøjnefaldende ved en Betragtning af det foreliggende Materiale er, at det Sogn, nemlig Ho Sogn, som havde den procentvis mindste Stigning i det besaaede Areal i Perioden 1837—61 (kun ca. 10 %) havde den forholdsvis største Stigning i den senere Periode, idet det besaaede Areal da steg med ikke mindre end 84,7 %. Ligesaa paafaldende er det, at Hostrup Sogn, der med en Stigning af det besaaede Areal paa c. 40 % i Tiden 1837—1861 staar højest i Forøgelsen indenfor Sognene her, i den sidste Periode absolut indtager Sidstepladsen, idet det besaaede Areal i denne Periode kun steg med 22,8 %. Taget som Helhed fremgaar det, at Sognene, der steg mest i den første Periode steg mindst i den sidste.

Medens vi savner Materiale til en Bedømmelse af Perioden fra den første Tælling i 1837 til den første Tælling af mere nøjagtig og mere omfattende Karakter i 1861, er vi for den sidste Periode i Stand til at kunne bedømme Udviklingen gennem de Tællinger, der afholdtes hvert femte Aar. Atter her viser der sig adskillige karakteristiske Forskelligheder. I Ho og Oksby Sogne er det besaaede Areals Størrelse omtrent konstant fra 1861 til 1881, hvorefter der indtræder en kendelig Stigning. For de andre Sogne begynder denne Stigning især omkring 1876, og varer for de flestes Vedkommende til 1888, da den afløses af en mere eller mindre udpræget Tilbagegang. Dette gælder saaledes Hostrup, Billum og Janderup, medens der for Alslevs Sogns Vedkommende ikke finder et saadant Fald Sted. Omtrent parallelløbende er Udviklingen i Janderup og Alslev Sogne, hvortil ogsaa knytter sig Aal Sogn; i dette sidste gør sig en mærkbar Stigning gældende allerede fra 1866, en Stigning, som uden Afbrydelse varer til 1888, og som udmærker sig ved at være stærkere end for de andre Sogne. I Perioden 1866—1888 steg det besaaede Areal i Aal Sogn saaledes med 56,7 %, medens det for de andre Sogne holdt sig til 30—35 %.

Stigningen i Agerjordens Areal er saaledes gennemgaaende foregaaet ret jævnt. Fremgangen i Opdyrkningen forklares ved forskellige Omstændigheder; noget af det, der virkede mest hæmmende, var vel nok den Isolerthed, som disse Egne rent trafikalt set havde.

Ganske vist var der nok Veje, men disse var ved Begyndelsen af Aarhundredet meget slette og vanskelige at befare. Anlægget af nye Veje, og dermed følgende Oprettelse af nye Handelspladser virkede stimulerende paa Nyopdyrkning, selvom det ikke var af saa iøjnefaldende Betydning som inde paa den jyske Hede, hvor f. Eks. Hammerum Herred fik sit Ageromraade mere end fordoblet i Løbet af 25 Aar. (Krarup, S. 76).

Hvad der yderligere forsinkede Nyopdyrkingen af Land var den gamle Antagelse om, at man ikke mente, at et Landbrug kunde bestaa uden Støtte af de „raa“ Jorder. Dette gælder ikke alene Engene, hvorom gjaldt den gamle Regel, at god Eng gør god Agermark, men ogsaa Hederne.

De „raa Jorder“ udgjorde oprindelig en ret stor Procentdel af Sognenes Totalareal, saaledes som det stadig er Tilfældet i de vestlige Sogne. En nærmere Opgivelse af dette Areal findes for første Gang i Statistikken over Arealets Benyttelse fra 1881, hvor der blandt andet opgives de Arealer, som Heder, Flyvesand samt „Stenmarker og udyrkede Strækninger“ optager. Hedearealernes procentvise Størrelse af Sognearealerne ses af nedenstaaende Oversigt; hertil kommer for de tre vestlige Sogne Arealerne med Flyvesand og „Stenmarker“, som er saa betydelige, at det samlede Areal af de tre Kategorier af ufrugtbar Jord for Aal Sogn i 1881 udgjorde 61,6 % af Sognets Totalareal, for Oksby Sogn 60,5 % og for Ho Sogn endog 77,8 %.

Tabel 5. Hedearealet i Ho Bugt Landet (i ha).

Sogn	1881		Lyngklædt Areal efter Maalebordsbladene c. 1908-10 *)	Hedearealet 1938 *)
	Hedearealet	Hedearealet i Procent af Totalarealet		
Ho	845	19,9	330	164
Oksby	3069	38,4	2800	2400
Aal	2777	32,2	1846	1350
Billum	320	18,0	100	5
Janderup	1666	40,0	1016	343
Alslev	1419	40,5	895	402
Hostrup	1325	49,3	912	216

*) Meddelt af Hedeselskabet.

Hedearealets Tilbagegang er saaledes meget betydelig (fra 11421 ha i 1881 til 4880 ha i 1938). I første Række gælder dette Billum Sogn, medens Oksby Sogn paa den anden Side har haft mindre

Forandring i denne Henseende. I dette sidstnævnte Sogn er Hedearealet fra 1910 til 1938 kun reduceret med 400 ha; af disse er i samme Tidsrum beplantet c. 380 ha, hvoraf en overvejende Del er Klithede.

Opdyrkningen af ny Jord var ikke meget lønnende, saa længe man ikke kendte til Mergling. Mergel findes som omtalt ikke mange Steder indenfor Omraadet nær ved Overfladen. Ganske vist forekommer det i de fleste Sogne, men som Regel i en Dybde af 2—3 Meter. I Vester Herred var man allerede saa tidligt som i Aar 1760 begyndt at anvende denne Jordforbedringsmetode. Det var Etatsraad A. C. Theilmann til Nørholm, der i det nævnte Aar, som den første i Ribe Amt for første Gang anvendte Mergel eller „Jordmarv“, som man ogsaa kaldte det, men Brugen af Mergel bredte sig snart over hele Egnen. Det var dog særligt efter Udskiftningen, at Merglingen blev mere almindelig, men der gik lang Tid, før den blev almindelig anerkendt og anvendt. Endnu saa sent som i 1880'erne kunde man træffe Mennesker i Vester Herred, som mente, at Merglingen ødelagde Rugavlen. Aarsagen til denne Opfattelse er maaske, at Mergling medførte forandret Driftsmaade, og at den gav størst Udbytte i Græsmarken, hvilket ikke interesserede Bønderne i Janderup Sogn, da de jo havde deres store Enge. (Madsen, S. 55).

Merglingen var dog ikke den eneste Maade, paa hvilken man tilførte Jorden Næring. Saaledes anvendte man i den sydlige, mergelfattige Del af Billum Sogn undertiden den Metode at gøde Jorden med Muslinger, som spredtes over Marken og blev liggende til alle Bløddele var borttraadnede (Krarup, S. 571), ligesom man tidligere — f. Eks. paa Fanø — havde anvendt den Metode at sprede Fiskehoveder ud over Markerne. Andre Steder, hvor der ikke var Mergel, købte man Muslingskaller, som brændtes, og hvoraf man anvendte c. 30 Tdr. pr. Td. Land. Dette gjorde omtrent samme Virkning som Mergling.

For Merglingen blev ogsaa Trafikmidlernes Udvikling af Betydning; allerede i 1866 blev den første Mergelbane anlagt ved Grindsted, og da Varde—Nørre Nebel Banen kom igang, blev en af dens væsentligste Opgaver at transportere Mergel.

Ser man paa, hvorledes det besaaede Areal Størrelse udviklede sig i Forhold til Indbyggerantallet, fremtræder der forskellige typiske Ting.

Man lægger her for det første Mærke til, hvorledes Alslev og Hostrup Sogne hele Tiden staar med det højeste besaaede Areal pr. 100 Indbyggere, medens der i de øvrige Sogne er foregaaet visse

Tabel 6. Udsæd og besaaet Areal pr. 100 Indb.

Sogn	Udsæd pr. 100 Indb.		Stigning i Udsæd pr. 100 Indb. 1837—61	Besaaet Areal pr. 100 Indb.		Stigning i bes. Areal pr. 100 Indb. 1861—1907	Besaaet Areal pr. 100 Indb. 1928
	1837	1861		1861	1907		
	Tdr.	Tdr.		Tdr. Ld.	Tdr. Ld.		Tdr. Ld.
Ho	64,5	67,6	4,8 %	58,1	94,7	63,0 %	111,9
Oksby	56,4	80,8	30,2 %	73,7	130,0	76,4 %	111,1
Aal	115,0	142,3	25,5 %	133,1	155,5	16,8 %	123,3
Billum	142,0	194,2	36,7 %	149,4	159,6	6,8 %	166,4
Janderup	140,9	183,5	30,3 %	143,6	186,9	30,2 %	206,1
Alslev	211,5	279,9	32,3 %	230,5	282,6	22,6 %	287,4
Hostrup	163,2	183,6	30,9 %	187,2	188,1	0,5 %	251,9

Forskydninger. Medens Stigningen er foregaaet i lige stor Maalestok i Janderup Sogn i de to Perioder, havde Billum Sogn den største Vækst af Agerland pr. Indbygger fra 1837 til 1861, i hvilken Periode dette Sogn endog havde den største Stigning i saa Henseende af alle Sognene. Bortset fra Janderup, hvor Stillingen saaledes har været ens i de to Perioder, har Forholdet altsaa været det, at Sognene Aal, Billum, Janderup, Alslev og Hostrup havde den største Stigning i den første Halvdel af det 19. Aarh., medens dette for Ho og Oksby Sogne var Tilfældet i sidste Del af Aarhundredet. Særlig grel er Sammenligningen mellem Ho og Hostrup Sogne; i det første var Stigningen i første Periode 4,8 %, i den anden 63,0 %, medens de tilsvarende Tal for Hostrup er 30,9 % og 0,5 %.

I Tiden fra 1837 til 1861 var Forøgelsen af det besaaede Areal i Forhold til Befolkningen omtrent den samme i de seks af Sognene; kun Ho Sogn dannede en Undtagelse. I den følgende Periode (1861—1907) var der derimod større Forskelligheder, og her danner Ho og Oksby Sogne en Gruppe for sig ved den betydelig større Tilvækst. I Tiden fra 1907 til 1928 er der sket en Stigning i det besaaede Areal i Forhold til Indbyggerantallet i alle Sognene undtagen Oksby og Aal.

Agerbrugets Udvikling kom saaledes ret sent i disse to Sogne, og kom til at forme sig paa en noget anden Maade end i den øvrige Del af Omraadet.

Dyrkning af Kornarter.

Agerbrugets Hovedbetydning var oprindelig kun den kornproducerende, men ved Siden heraf kom saa de Produkter, som man havde Brug for i den lille Naturaliehusholdning, som de enkelte

Landbrug udgjorde. I det store og hele havde Jordbrugene de forskellige Steder et mere ensartet Præg, end Tilfældet er nu, hvor der er en særdeles broget Mængde af Landbrug. Naturligvis var der Forskel mellem Landbrugene i de forskellige Egne, saaledes mellem Vestjylland og Østjylland, idet det, der prægede det vestjyske, var Kvægfedningen. Efterhaanden som Tiden gik, skete der mere Udsondring mellem de forskellige Egne, hvilket f. Eks. viser sig ved Udviklingen efter Tiden omkring Aar 1800. Denne Udvikling belyses blandt andet ved en Tabel over Anvendelsen af Landbrugsarealet indenfor de enkelte Sogne.

Tabel 7. Den procentvise Fordeling af det benyttede Areal.

Sogn	Korn			Rodfrugter			Andre Høstarcaler			Brak			Grøntfoder og Græsning		
	1861	1907	1928	1861	1907	1928	1861	1907	1928	1861	1907	1928	1861	1907	1928
Ho.....	23,5	22,5	25,9	0,9	3,3	9,6	1,0	0,2	—	—	3,6	—	74,6	71,3	64,5
Oksby	26,3	23,6	25,0	0,8	4,6	9,6	—	0,8	0,5	—	4,6	—	72,9	66,6	64,9
Aal	28,1	21,3	27,7	1,2	6,9	13,5	2,5	0,2	0,1	—	1,4	0,1	68,2	70,1	58,7
Billum	33,6	28,3	27,2	1,9	10,0	13,6	4,4	0,1	0,1	0,6	0,6	0,1	60,1	61,0	59,0
Janderup	27,5	26,9	28,9	1,3	10,0	13,4	4,5	0,6	—	0,6	1,4	0,2	66,1	61,1	57,5
Alslev	30,1	26,9	34,9	1,0	8,4	15,7	5,4	1,8	—	0,8	2,2	0,2	62,7	60,7	49,2
Hostrup.....	30,5	27,1	34,2	0,8	7,9	16,9	10,4	2,1	—	—	2,2	0,2	58,3	60,7	48,7

Man lægger for det første Mærke til den ret ringe Procentdel, som Kornafgrøderne udgør af det dyrkede Areal. For hele Landet var denne Procentdel i 1861 46,7 %, medens den for Ho Bugt Landet gennemsnitlig kun var 28,5 %; for Ho Sogn var den endog kun 23,5 %. I Perioden 1861—1919 gaar Kornarealerne i hele Landet tilbage i Forhold til Landbrugsarealet som Helhed, saaledes at de i 1919 kun udgjorde 38,4 % af dette Areal; paa lignende Maade gaar det i Ho Bugt Landet, idet der her i 1919 kun er Kornafgrøder paa 26,2 % af de syv Sognes Landbrugsareal. I Perioden 1919—1928 viser Kornarealernes Procent en Stigning, idet den 1928 er 41,2 % for hele Landet, men den tilsvarende Stigning i det her behandlede Omraade er større, idet der i 1928 var 29,1 % af Landbrugsarealet besaaet med Korn. Det vil sige, at i 1928 var en forholdsvis større Del af Landbrugsarealet i Ho Bugt Landet anvendt til Kornavl end Tilfældet havde været i 1861, medens det tilsvarende Tal for Landet som Helhed laa under Tallet fra 1861. Det var særlig den store Fremgang i Alslev og Hostrup Sogne, der var afgørende for det store Gennemsnit af de syv Sogne, medens der i Billum, Aal og Oksby Sogne var en mindre Procentdel Korn-

areal end i 1861 til Trods for den ret store Fremgang i disse Sogne i Aarene 1919—1928.

Medens Kornarealernes relative Størrelse som Helhed ikke frem-

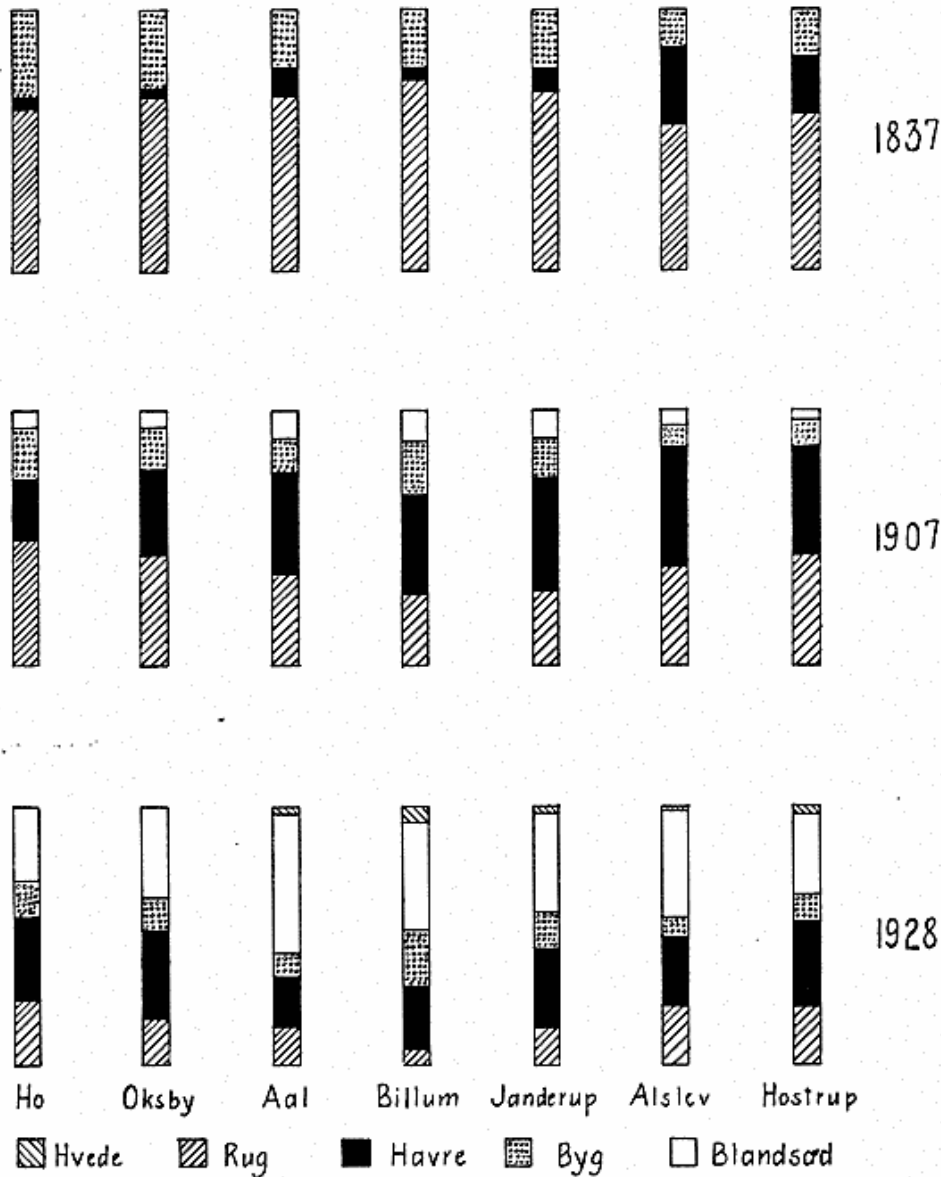

Fig. 5. Forholdet mellem de forskellige Afgrøder i de syv Sogne; for 1837 gælder Tallene Udsæden, for 1907 og 1928 det Areal, som Kornafgrøderne optog.

byder særlig store Svingninger, stiller det sig noget anderledes, naar Talen er om Forholdet mellem de enkelte Kornarter i Tiden fra 1837 til 1928, saaledes som det fremgaar af hosstaaende skematiske Fremstilling (Fig. 5). Til denne maa dog bemærkes, at man fra 1837 kun har Mængden af Udsæd at gaa ud fra, medens der

for 1907 og 1928 er anvendt den Procentdel, som vedkommende Kornart optog af det samlede Kornareal.

Udviklingen indenfor de syv Sogne er meget tydelig. I 1837 var Rugen den absolut dominerende Kornart indenfor Omraadet, og det samme var endnu Tilfældet i 1861 for de fleste Sognes Vedkommende.

Tabel 8. Forholdet mellem Udsæden af de forskellige Kornarter i 1861.

	Ho	Oksby	Aal	Billum	Janderup	Alslev	Hostrup
Hvede	—	—	—	—	—	0,2	—
Rug.....	58,4	50,9	50,4	51,4	51,3	42,0	51,4
Byg.....	31,9	24,0	15,2	19,1	17,0	12,1	13,8
Havre.....	9,7	25,1	34,4	29,5	31,7	45,7	34,8

Disse Tal fra 1861 viser dog allerede en betydelig Forskydning i Forhold til 1837, særlig ved den Fremgang, Havren har haft. *Rugens* Betydning er overalt gaaet tilbage og gaar stadig tilbage i de følgende Aar. I 1907 er *Rugens* Betydning indenfor de enkelte Sogne saa at sige vendt om; de Sogne — Billum, Janderup og Aal — hvor Rugen i 1837 var af størst Betydning, staar nu som de mindst vigtige i denne Henseende, og det samme Billede gaar igen i 1928, hvor *Rugens* Betydning i alle Sognene er blevet endnu mindre.

Fra gammel Tid var *Byg* den vigtigste af Kornarterne i denne Egn efter Rug, og den var, som det fremgaar af Tabellen, af særlig Betydning i Ho og Oksby Sogne.

Tabel 9. Bygarealets procentvise Størrelse af Kornarealet.

	Ho	Oksby	Aal	Billum	Janderup	Alslev	Hostrup
1861.....	28,8	29,5	16,7	19,6	18,1	16,8	17,1
1907.....	21,2	17,1	14,7	18,0	17,1	9,1	11,4
1928.....	11,8	11,3	8,5	22,2	15,2	6,9	11,1

I Forhold til de andre Kornarter formindskedes Bygarealet en Del i Tiden 1861—1919. Fra 1919 til 1928 bliver denne Kornarts Betydning derimod i ikke ringe Grad forøget i de fire østlige Sogne, medens den stadig gaar tilbage i de tre vestlige. Tilbagegangen har altsaa været størst i de mere sandede Egne, hvilket delvis skyldes, at Byg gror vanskeligst i sandet Jord. I det hele taget maa Byggens relative Tilbagegang overfor de andre Kornarter i dette Omraade

ses udfra det Synspunkt, at man nu ikke mere ønsker at frembringe Afgrøder, hvor saadanne ikke passer, saa meget mere, som de forbedrede Transportmidler gør det muligt at fremskaffe dem billigt fra andre Steder. (Krarup, S. 103).

Byggen var særlig tidligere et vigtigt Ernæringsmiddel for Befolkningen og blev derfor behandlet med mere Omhu end de øvrige Kornarter. Den blev gerne saaet i Grønjorden paa første Plads i Sædskiftet og blev desuden drevet frem ved rigelig Gødning. (Krarup, S. 103). Oprindeligt var det næsten udelukkende den seksradede Byg, der dyrkedes omkring Ho Bugten, men da Dyrkningen af Jorden gik mere frem, og man begyndte at anvende Brak og Mergel, fandt den mere krævende toradede Byg ogsaa Indpas.

Tabel 10. Dyrkningen af toradet og seksradet Byg. (Tdr. Ld.).

	Ho	Oksby	Aal	Billum	Janderup	Alslev	Hostrup
1907 { toradet B...	2	1	9	10	3	6	1
1907 { seksradet B.	54	123	212	137	226	87	72
1928 { toradet B...	4	6	57	128	140	37	66
1928 { seksradet B.	25	55	70	51	99	58	30

I de c. 20 Aar mellem de to Tællinger er der saaledes sket store Forandringer med Hensyn til Dyrkningen af Byg; medens Dyrkningen af toradet Byg var ret ubetydelig i 1907, er den i 1928 blevet større end Dyrkningen af den seksradede Byg i Billum, Janderup og Hostrup Sogne, medens den i de øvrige Sogne er gaaet meget stærkt frem.

Medens de fra gammel Tid mest anvendte Kornarter, Rug og Byg, har mistet den oprindeligt dominerende Stilling i hele Omraadet, er *Havren* gaaet meget stærkt frem.

Tabel 11. Havrearealets Størrelse (Tdr. Ld.).

Sogn	1861	1871	1881	1896	1907	1928
Ho.....	8	17	20	78	58	84
Oksby.....	105	101	109	291	236	179
Aal.....	301	284	457	719	583	292
Billum.....	136	230	303	396	333	212
Janderup.....	183	305	448	557	552	482
Alslev.....	146	250	336	512	473	382
Hostrup.....	103	138	199	283	274	294
Ialt.....	982	1325	1872	2836	2509	1925

Ved Tællingen i 1837 var Havrens Betydning i de fire vestlige Sogne ret forsvindende, og det var egentlig kun i Alslev og Hostrup Sogne, at denne Kornart spillede nogen videre Rolle. I Modsætning til Byggen, som fik den bedste Plads i Sædskiftet, og som desuden gødedes, blev Havren betragtet som den Kornart, der kunde nøjes med at tage de Næringsstoffer, der var i Jorden lige før den skulde til Hvile, og som Følge heraf gødedes den heller ikke (Krarup, S. 105). Nu er dette Forhold ganske ændret. I alle Sognene indtager Havren nu et langt større Areal end Rug og Byg, og i Ho og Hostrup Sogne endog mere end Blandsæd. Ligeledes er den graa Havre trængt meget tilbage for den hvide eller gule Havre; i 1928 indtog den graa og den sorte Havre kun Førstepladsen i Ho og Oksby Sogne.

Udviklingen er ikke foregaaet ens for alle Dele af Omraadet; fælles for alle Sognene er det dog, at der naas et — mere eller mindre udpræget — Maksimum i 1896. I Ho Sogn var der en jævn, omend ubetydelig Stigning, men ved Tællingen i 1896 er der foregaaet et betydeligt Spring i denne Udvikling; noget lignende gælder for Oksby Sogn, som i Perioden fra 1861 til 1881 har et fuldstændig ensartet Havreareal, der saa faar en meget kraftig Forøgelse i 1888 og den springvise Fremgang i 1896.

Fælles for disse to Sogne er det altsaa, at Stigningen i Havrearealet sætter ind i 1880'erne, medens den i Janderup, Billum og Hostrup Sogne fortsættes ret jævnt fra 1861, ligesom Tilfældet ogsaa er i Aal og Alslev Sogne, hvor der dog er en lille Nedgang fra 1871 til 1876. Fra 1896 til 1907 fandt der Nedgang Sted i alle Sognene i Havrearealet, og denne Nedgang fortsattes til Tællingen fra 1928, undtagen for Ho og Hostrup Sognes Vedkommende.

Den Udvikling, der har fundet Sted, har ændret Tyngdepunktet for Havredyrkningen i dette Omraade. Dette fremgaar umiddelbart af den grafiske Fremstilling og belyses ogsaa gennem nedenstaaende Tabel, der angiver de enkelte Sognes Andel i de syv Sognes Havreareal i 1907 og 1928 og af den samlede Havreudsæd i 1837.

Medens Alslev og Hostrup Sogne i 1837 havde over Halvdelen (59,5 %) af den for Sognene samlede Udsæd, havde de i 1907 kun

Tabel 12. Sognenes procentvise Andel i det samlede Havreareal.

	Ho	Oksbøl	Aal	Billum	Janderup	Alslev	Hostrup	
1837.....	1,3	2,7	16,9	5,3	14,3	39,3	20,2	100,0
1907.....	2,3	9,4	23,2	13,3	22,0	18,9	10,9	100,0
1928.....	4,4	9,3	15,2	11,0	25,0	19,8	15,3	100,0

29,8 % af det med Havre besaaede Areal, medens Aal, Billum og Janderup Sogne tilsammen havde 58,5 %. Tyngdepunktet var altsaa rykket mod Vest, og det Sogn, der i 1907 havde det mest dominerende Havreareal, var Billum. I 1928 er der — bortset fra Janderup — sket noget mere Udligning mellem Sognene.

Havrens almindelige Fremgang i 1870'erne og 1880'erne hænger sammen med den paa denne Tid stedfindende Fremgang i Mængden af Hornkvæg; med Hensyn til Antallet af disse pr. 100 Tdr. Ld. stod Billum Sogn absolut i Spidsen i 1861 med c. 26, ligesom det gjorde det i 1909 med c. 47 og i 1928 med c. 59.

Hveden har aldrig været meget dyrket i Ho Bugt Landet. Fra 1861 til 1881 var denne Kornart kun dyrket i Alslev og Janderup Sogne, og det samlede Areal for begge Sognene var kun 2—3 Tdr. Ld. Derefter var der — bortset fra 2,5 Tdr. Ld. i Billum Sogn i 1907 — ingen Hvededyrkning i hele Omraadet helt op til 1920'erne. Til Gengæld er Hvedearealet i 1928 efter Forholdene meget stort; der var i dette Aar dyrket Hvede i alle Sognene undtagen Ho og Oksby, og det samlede Areal, der var anvendt til Hvededyrkning, beløb sig til 151 Tdr. Ld., hvoraf Aal Sogn havde 8 Tdr. Ld., Billum 46, Janderup 49, Alslev 16 og Hostrup 32. I Billum Sogn optog Hveden endog et større Areal end Rugen, der kun dyrkedes paa 43 Tdr. Ld.

I Forbindelse med Kornarterne maa ogsaa nævnes den Plante, som i særlig Grad længere tilbage i Tiden spillede en ikke ringe Rolle her, nemlig *Boghveden*. Sammenlignet med de østligere Egne af Ribe Amt, er det dog kun meget lidt Boghvede, der dyrkedes i det her behandlede Omraade; medens der i 1907 var tilsaaet ialt 135 Tdr. Ld. med Boghvede i de syv Sogne, var der i hele Ribe Amt 4276 Tdr. Ld. og i hele Landet 10912 Tdr. Ld. Som det fremgaar af nedenstaaende Oversigt, var det særlig i de østlige Sogne, Boghveden var udbredt; i 1861 indtog den endog et større Areal end Byg i Alslev og Hostrup Sogne.

Tabel 13. Boghvedens Udbredelse. (Tdr. Ld.).

Sogn	1861	1871	1881	1896	1907	1928
Ho.....	7	3	3	—	—	—
Oksby	1	1	4	3	3	—
Aal	103	82	119	39	5	—
Billum	88	63	88	8	2	—
Janderup	147	116	148	50	20	3
Alslev	155	148	144	136	60	4
Hostrup	114	85	100	90	45	—

Ho og Oksby Sogne har faktisk ikke haft Boghvededyrkning, og i Billum Sogne har dens Betydning ogsaa kun været ringe. I Aarene omkring 1880 naar Boghvededyrkingen i Egnene her et Maksimum, men fra Tiden omkring 1890 sker der i Aal, Billum og Janderup Sogne en meget brat Nedgang, som omkring Aarhundredskiftet ogsaa finder Sted i Alslev og Hostrup Sogne, saaledes at denne Plante nu kun indtager ganske ubetydelige Arealer. Mest Betydning har Boghveden haft i Janderup, Alslev og Hostrup Sogne, og det var da ogsaa i 1907 de eneste, hvor Dyrkingen endnu havde lidt Betydning. Nu dyrkes Boghveden faktisk ikke mere i Ho Bugt Landet; i 1928 optog denne Afgrøde kun 7 Tdr. Ld. i hele Omraadet, medens det tilsvarende Tal i 1861 var 515 og i 1881 506.

Den ganske minimale Betydning, Boghveden altid har haft i de udprægede Vestkystsogne Ho og Oksby, hænger sandsynligvis sammen med dens Ømfindtlighed overfor Nattefrost og maaske endnu mere overfor stærk Blæst, skønt den ellers er en nøjsom Sandjordsplante, særlig paa Grund af dens lange Rødder (Krarup, S. 114). Boghveden har dog altid været en usikker Afgrøde, som — eftersom der var Udsigt til større eller mindre Udbytte — anvendtes til Modenhed, til Grønfoder eller til Nedpløjning som Grøngødning.

Den sidste af Kornafgrøderne er *Blandsæden*. Denne Afgrøde optræder i det her behandlede Omraade første Gang ved Tællingen i 1871.

Tabel 14. Blandsæd til Modenhed. (Tdr. Ld.).

Sogn	1871	1876	1881	1888	1896	1907	1928
Ho.....	—	1	—	2	10	22	73
Oksby	—	—	1	15	20	58	194
Aal	—	4	21	37	38	181	836
Billum	—	1	9	4	9	114	325
Janderup	—	8	22	63	38	155	583
Alslev	2	—	51	51	91	63	573
Hostrup	—	—	1	1	4	23	260
Ialt	2	14	105	175	210	616	2864

Blandsæden er saaledes først rigtig kommet frem her omkring Aarhundredskiftet, men har til Gengæld vundet overordentlig stærkt frem i Tiden derefter. Medens den, som det fremgaar af den grafiske Fremstilling (Fig. 5), kun optog en ret ringe Del af Kornarternes Areal i 1907, var Forholdet i 1928 det, at den da op-

tog det største Areal i alle Sognene med Undtagelse af Ho og Hostrup. I Aal Sogn dyrkedes Blandsæd endog paa 55,8 % af Kornarealet. I de 21 Aar fra 1907 til 1928 blev Blandsædsarealet i Ho Bugt Landet forøget c. 4,7 Gange.

Denne Fremgang af Blandsæden hænger sammen med Kvægavlens Udvikling og gaar Side om Side med andre Foderplanters forøgede Dyrkning. Som saadanne kan anføres den for sandede Egne særlig anvendelige Spergel. Denne Plante dyrkedes i tidligere Tid kun i ringe Udstrækning i Egnene her; Dalgas skriver endog, at „Spergel bliver neppe noget Steds dyrket, men voxer overalt vildt imellem Vaarsæden“. (Dalgas, S. 123). Den første Agerbrugstælling, hvor Spergelens Areal opgives for sig, er i 1881; i de tidligere tages Spergel sammen med forskellige andre Planter. Spergel anvendtes dels til Staldfoder, dels til Vinterfoder for Køerne. (Mathiesen, S. 70). Tidligere brugte man ogsaa at nedpløje de grønne Afgrøder af Spergel og Boghvede (Mathiesen, S. 63), men det var kun en kort Periode med relativ Blomstring, denne Foderplante opnaaede.

Dyrkningen af Rodfrugter.

Baade Kartofflerne og de andre Rodfrugter er ret nye Planter i det vestjyske Landbrug, særlig naturligvis de egentlige Foderroer. I sin Beskrivelse fra 1830 af Ribe Amt skriver Dalgas dog (S. 124), at Kartoffelavlens kun gør lidt Fremgang, „ja, det er ikke længe siden, at denne Rodvæxt endnu alene fandtes i Haver“. Enkelte Steder var man dog begyndt paa en mere udbredt Avl af denne Plante, men Dalgas beklager (S. 125), „at ingen endnu har tænkt paa at lade Øiemedet dermed blive Creaturerne bedre Pleie“ og kun har gjort smaa Forsøg med at fede Kreaturerne med dem, naar Afsætning mangler. Han kommer til det Resultat, at Kartoffler meget vel lykkes i Sandjord, samt „at Kartoffler ikke skulle dyrkes til Menneskeføde, men som Surrogat for Høet“. (Side 96).

Dyrkningen gik dog jævnt fremad — i Aal, Alslev og Hostrup Sogne endog meget stærkt. En udpræget Stigning finder for de fleste Sognes Vedkommende Sted i 1880'erne og afløses — efter en Nedgang i 1890'erne — af en ny Stigning, der varer til 1919, hvorefter der finder en Formindskelse af Kartoffelarealet Sted i alle Sognene.

De andre Rodfrugter — Foderroerne — fandt først Indpas i Egnene her i 1880'erne og fik først efter Aarhundredskiftet nogen Udbredelse af Betydning. Ved Landbrugstællingen i 1896 var Kartoffelarealerne i alle Sognene — undtagen Billum og Janderup —

dominerende over de andre Rodfrugtarealer, og det samlede Kartoffelareal i de syv Sogne var 492 Tdr. Ld. mod 271 Tdr. Ld. af de andre Rodfrugter. Allerede ved den næste Landbrugstælling i 1907 var Forholdet vendt helt om; der var nu 559 Tdr. Ld. dyrket med Kartoffler, medens de andre Rodfrugter optog 1391 Tdr. Ld. I alle Sognene var Kartoffelarealet betydeligt mindre end de andre Rodfrugter, og dette bliver endnu mere udpræget ved Tællingen i 1928, hvor der i alle syv Sogne kun var 523 Tdr. Ld. med Kartoffler mod 2680 Tdr. Ld. med de egentlige Foderroer.

Ved en Betragtning af Udviklingen af de to Plantegrupper lægger man Mærke til, at Kartoffeldyrkningen i 1837 havde relativ stor Betydning i Billum Sogn; i 1861 var der mere Ensartethed over Omraadet, idet man i de forskellige Sogne lagde næsten lige stor Vægt paa Kartoffelavl. I 1896 var Forholdet omtrent det samme, selvom der havde fundet en betydelig Forøgelse af Kartoffelarealet Sted. Dog havde Stigningen i Forhold til 1861 været størst i de mere magre Egne, som Sognene Oksby, Aal, Alslev og Hostrup, og denne Udvikling fortsattes til 1919, i hvilken Periode Ho Sogn ogsaa har en stærk Stigning. I 1919 var det samlede Kartoffelareal i alle Sognene 742 Tdr. Ld., et Tal der som nævnt i 1928 var sunket til 523.

Billum Sogn, der endnu i 1861 havde den forholdsvis største Kartoffelavl, har en fra de andre Sogne noget forskellig Udvikling. Allerede i Perioden indtil 1861 havde dette Sogns Kartoffeldyrkning mistet meget i Betydning, og denne Tilbagegang fortsattes, saaledes at Sognet i 1928 havde den forholdsvis mindste Kartoffeldyrkning; Kartoffelarealet i Billum Sogn var i dette Aar mindre end det tilsvarende Areal i de andre Sogne, bortset fra Ho Sogn. Derimod gik det anderledes med Roearaet; her var Billum Sogn det eneste, hvor der var anført Roearaet ved Tællingerne i 1861 og 1866, og fra 1880'erne, hvor Dyrkningen begynder at brede sig, er det det Sogn, hvor Roerne indtager den største Del af det besaaede Areal, i 1928 endog 29,4 %.

IV. Kvægavlen.

Græsnings- og Engarealerne.

Et fælles Træk for de her behandlede Sogne er som allerede tidligere nævnt den Omstændighed, at de allesammen har en større eller mindre Andel i de Engarealer, der ligger omkring Ho Bugten. For disse gennemgaaende magre Egne var Tilstedeværelsen af Eng af overordentlig stor Betydning, ja, egentlig en absolut Nødvendighed for Landbruget, idet Landboerne herfra fik Gødning til den

ofte fattige Agerjord. Tidligere kunde man kun begynde Opdyrkning, hvor der var Eng og hvor der var Mergel. Dalgas (l. c., S. 80) anfører saaledes, at der i Begyndelsen af det 19. Aarh. opstod nye Parceller i baade Øster- og Vester Herred, men at der var for lidt Eng til at fremme disse nye Opdyrkninger, saaledes at man kunde vente sig en tarvelig Avl.

Det er da ganske naturligt, at man i disse Egne var mindre ligegyldig med Engenes Forbedring, end i de mere frugtbare Dele af Danmark, men tværtimod gjorde meget for at faa dem i saa god Stand som muligt. Engenes Værdi viser sig da ogsaa i de Priser, man gav for dem; en Tønde Land god Geest-Eng betaltes omkring Aar 1800 med 100 Rd., en Tønde Land Marsk-Eng med 150—200 Rd. eller derover, medens de tilsvarende Priser for Agerland var 60—100 Rd. og for Hedejord 3—5 Rd. (Begtrup, S. 73).

Befolkningen i Vestjylland skelnede saaledes mellem Geest-Enger og Marsk-Enger. Til Geest-Engene henregnede man Moser- eller Kær-Enger, kunstige Enghaver og Aa- eller Bæk-Enger. Enghaverne er efter Dalgas „for det meste ved Kunst frembragte Engpletter paa Hældningen af Bakker, som vandes ved ovenfor udspringende Væld eller nærliggende Bække. Da de gjerne ligge i Nærheden af Gaardene eller Byerne nyde de desuden godt af det tilløbende Møgvand“. (Dalgas, S. 13).

Til disse Enges Forbedring anvendte man meget at lede Vand hen over dem; dette skete enten ved Opdæmpning af Vandløbene, ved at lade Vandet risle hen over Engen eller ved at hæve det op ved Hjælp af Møller.

Af betydelig større Værdi end Geest-Engene var dog Marsk-Engene, som særlig findes ved den nordlige Del af Ho Bugt, altsaa i Janderup, Billum og Aal Sogne. Marsk-Engene er inddelt i Fenner, saaledes at hver Mand fik sin egen Fenne, der var omgivet af Grøfter. En mindre heldig Omstændighed ved disse Marsk-Enger var det, at de laa saa udsatte for Havets Angreb; ganske vist regnede man de Fenner, der regelmæssigt oversvømmedes af Havet om Vinteren, for at være de værdifuldste, men Oversvømmelserne indskrænker sig sjældent til denne Aarstid, og Stormfloderne og Isen gør ofte Skade paa Engarealerne. En ikke ringe Mængde Enger er paa den Maade gaaet tabt i Tidens Løb, selvom man ret tidligt begyndte at beskytte disse kostbare Arealer mod Havets Angreb. Saavel i Markbøgerne fra 1683 som senere klages der over den Skade, Havet forvolder. Særlig var den saakaldte Aal-Mærsk og Kjelst-Enger udsat for Ødelæggelse; „især om Vinteren ved Iisgang bortskjæres fra Engene aarlig 8—10 Alen“ (Begtrup, S. 117).

Stormfloderne gør særlig stor Skade, naar de kommer om Sommeren, saaledes som Tilfældet var 30/8 1923, da næsten hele Skallingen og alle Engstrækningerne baade ved Ho Bugt og helt op til Varde oversvømmedes (se Side 41).

1777 paabegyndte en af de mest kendte og betydningsfulde Landmænd i denne Egn — Godsejer, Kancelliraad Hansen paa Hesselmed Gaard i Aal Sogn — en Inddigning (Tækning) af de ham tilhørende Enge i Aal Marsk. Værdien af dette Arbejde var ikke ret stor, saalænge ikke alle de øvrige Lodsejere deltog i det; det varede dog ikke længe, inden dette blev Tilfældet, idet det allerede i 1784 meddeles, at „Beklædningen af Ouren (Strandvolden) ved Aal Mærsk er af vedkommende Engbrugere forsvarlig istandsat“. (Indber. 1773—1809).

Indvinding af nye Engarealer. Man indskrænkede sig imidlertid ikke til de rent beskyttende Arbejder, men havde ogsaa Øjet aabent for Mulighederne af at indvinde nye Engomraader. Mest kendt i saa Henseende er de ret store Engdrag, der kaldes Klægflækningen, og som ligger ved Varde Aas Udmunding. Om Oprindelsen til dette Arbejde skriver Dalgas (1830): „I Aaemundingen var ved Ebbe og Flod opstaaet en lille Øe, som deelte Strømmen i to Arme. For 40 Aar siden opkastede Havet en stor Mængde Tang. For at blive den ledig kjørte Beboerne samme i den nærmest ved Land opkomne Arm, som derved blev stoppet. Strax lagde Slikken til. Senere er i Forening med Havnevæsenet i Varde truffet videre Foranstaltning til nye Tilslukninger.“ (Dalgas, S. 38).

Landvindingen gav dog ikke saa store Resultater, som man rimeligvis havde ventet. I en Indberetning fra 1839 gives mere detaljerede Oplysninger om Tilvæksten paa de forskellige Steder af Klægflækningen. (Ribe Stiftamt, 1788—1849). I den Afdeling, som tilhører Havnevæsenet, og som 1815 var paa 250 Tdr. Ld., var der indtil 1839 sket en Tilvækst paa 8—9 Tdr. Ld.; denne Tilvækst falder særlig i Tiden indtil 1824. Billum Sogns samtlige Beboere ved Klægflækningen havde efter Indberetningen vundet 11—12 Tdr. Ld. Desuden havde en Del Lodsejere faaet Tilvækst ved Enden af deres Englodder, men det kan ikke opgøres, hvor meget det drejer sig om. Indberetningen slutter ret pessimistisk med følgende Udtalelse: „At Tilvæksten kommer seent fremlyses og deraf, at Havnevæsenet efter næsten 23 Aars Forløb endnu ikke har vundet mere, uagtet der dog ofte er gjort betydelige Arbejder og Bekostninger derpaa.“

Iøvrigt gøres der den Dag i Dag svage Forsøg paa at øge Tilslukningen paa Ho Bugtens Nordside, idet man flere Steder bygger smaa

Faskinedæmninger vinkelret ud fra Kysten, men meget er det ikke, der opnaas derved.

Ogsaa længere mod Syd har man haft større Landvindingsplaner, saaledes ved Ho. I en Udskiftningssag fra Ho fra 8/4 1771 hedder det saaledes: „Det har i nogle Aar været vores fulde Agt her i Hoe Sogn at indhegne en kiendelig Deel af vores fælles forte til Engbond som nødvendig behøves til vores Avlings Fortsættelse.“ Videre hedder det i Skrivelsen, at „af Langliebierge alleene vandtes temmelig Fordeel som paa ingen Maade kand hegnes med mindre dertil indhegnes et Stykke — nye Eng kaldet — som er anført for det bedste Engbund og leger grundfæst til forbem. Langlibierge.“

Det i denne Skrivelse anførte Langlibierge kan ikke være andet end den lille Ø Langli. Den anden nævnte Lokalitet — „Nye Eng“ — er sandsynligvis identisk med den Engstrækning, som kaldes „Ny Lands Eng“, og som er beliggende nær ved Grenen ved Ho. Efter dette skulde det altsaa have drejet sig om et ret stort Foretagende, hvorved Omraadet omkring den lavvandede Ebbevej skulde have været inddraget til Engbund, og det kan da heller ikke undre, at man fra højere Steder ikke gaar med til det. I en Skrivelse af 5/8 1771 siges det nemlig, at der sker en Udskiftning, og at „det derefter kand staae enhver frit for som ved Udskiftning er bleven sin Anpart tildeelt samme paa den forordnede Maade at indhegne.“

Inddigningen af Langli ansaas dog efter andres Mening at være uigennemførlig. I en Indberetning fra 1772 skrives saaledes: „I Hoe Sogn er et Overdrev, Langeli Bierge kaldet, som hidtil er brugt til Kreaturgræsning og formedelst det ligger i Vester Havet ei kunne diiges eller grøftes.“ (Indber. 1773—1809). Langli's Anvendelse til Kreaturgræsning varierede en Del; efter det ovenfor anførte har den endnu omkring 1772 været anvendt til dette Brug, men i Sandflugtsberetningen fra 1799 meddeles, at den „forhen har været brugt til Efteraarsgræsning, men nu efter Beretning ganske skal være aflagt, saa intet Kreatur nu maa græsse derpaa.“

Den største Inddæmningsplan fremkom dog i 1863, da en engelsk Ingeniør tænkte sig et Havneanlæg ved Graadyb forbundet med store Inddæmninger, der fra Varde Aas Munding skulde gaa langs begge Sider af Ho Bugten, hvorved der indvandedes et Areal paa c. 5143 Tdr. Ld. Eng. (Vesterjysk Avis 1863). Noget senere fremkom et Projekt om at inddige c. 4000 Tdr. Ld., nemlig det Hjørne af Ho Bugt, der gaar ind til Mosevraa. Fra sagkyndig Side — Vandbygningsdirektoratet — satte man sig imod dette, idet man ikke mente, at denne 4000 Tdr. Land store Flade kunde undværes til at optage en Del af det Vand, der ved vestlig Storm trængtes ind

i Bugten og saaledes vilde blive til Skade for Esbjerg Havn, da der rimeligvis vilde afsættes Sand i Sejlrenden (Mathiesen, S. 110). Planerne om Indvinding af nye Engarealer og om effektiv Sikring af de bestaaende Arealer var dog ikke skrinlagt dermed. Efter de store Stormfloder i 1909, 1911 og 1923 blev Planerne atter drøftet, og efter den sidste og største Stormflod — der kom i Høsttiden (30. Aug.) og anrettede saa store Skader, at den Erstatning paa 40.000 Kr., som bevilgedes af Statskassen til de skadelidte, langtfra dækkede det samlede Tab — nedsatte de interesserede Kommuner et Udvalg, der foranledigede, at Hedeselskabet udarbejdede et Projekt til et Dige over Ho Bugten fra Myrtue ved den sydlige Bred af Varde Aaens Udmunding til Tavlebjerg, som ligger i det lille Stykke af Oksby Sogn, der grænser ud mod Ho Bugten. Forslaget, der kom frem i 1924, blev imidlertid lagt hen igen i 1928. Først i 1940 er det paany kommet frem, og er nu, efter at der i November har været afholdt en Del Møder med de interesserede Parter, til foreløbig Behandling i Statens Landvindingsudvalg. At det ikke er et helt ringe Arbejde, det drejer sig om, ses bedst deraf, at der skal bygges et c. 4,5 km langt Dige med en Kammersluse, og at der ved dette Dige sikres c. 3450 ha. Omkostningerne vil — udfra Priserne i Juli 1940 — beløbe sig til c. 3,5 Mill. Kr., hvoraf Halvdelen er Arbejds løn.

Engarealernes Størrelse og Udnyttelse. Af meget stor Interesse vilde det være, om man kunde danne sig et Billede af den Udstrækning, Engarealerne har haft i Tidens Løb, men nøjagtige Oplysninger herom foreligger kun fra de seneste Tider. Nogen Oplysning om de ældre Tider har man dog i den Engtaksering, som udarbejdedes omkring 1683 i Anledning af Christian V's Matrikul, og som foreligger under Titlen „Riberhuus ambts Herritz Enges Taxiering“ som en af Markbøgerne. Ganske vist er denne Taksering foretaget efter, hvor stort et Antal Læs Hø Engene yder de forskellige Steder, saaledes at Omregningen derfra til Flademaal er behæftet med en vis Usikkerhed. Efter Begtrup (l. c., S. 114) giver en Tønde Land 2—3 Læs Hø à 40 Lispund, sjældent 4 Læs; nævnes kan det i denne Forbindelse, at i Tiendekommissionsforretningen fra 1855 angives (for Lunde Sogn) Udbyttet af Marsk og Geest til 2—3 Læs Hø pr. Td. Ld., paa Kær-Eng 1—2 Læs og paa Mose-Eng ½ Læs pr. Td. Ld. (Kristensen, S. 11).

Takseringen omfatter i Vester Herred Udbyttet fra fire forskellige Slags Omraader, nemlig Mærsk-Eng, god Eng, Geest og Mose-Eng, medens Takseringen for de to Sogne Alslev og Hostrup i Skads Herred ikke har optegnet Mose-Eng. Da en Omregning til Areal-

størrelse er vanskelig, kan man bedst danne sig et Billede deraf ved at se paa *Høavlens* Fordeling i 1683 indenfor de her behandlede syv Sogne og sammenligne med den tilsvarende *Arealfordeling* i 1861.

Tabel 15. Sognenes procentvise Andel i de samlede Engomraader.

	Ho	Oksby	Aal	Billum	Janderup	Alslev	Hostrup
1683.....	6,8	11,6	19,1	14,0	24,2	17,9	6,4
1861.....	6,2	14,1	26,9	12,2	21,0	13,8	5,8

Det ses saaledes, at de største Engarealer findes i Egnene omkring den nordlige Del af Ho Bugten. Oksby Sogns ret store Andel forklares ogsaa udfra dette, idet dette Sogn ligesom i vore Dage omsluttede Ho Sogn, og iøvrigt havde et større Omraade ved Ho Bugten, end Tilfældet er nu, idet der i 1893 er foretaget en Regulering mellem de to Sogne.

Selvom en direkte Sammenligning mellem Engarealerne i 1683 og i det 19. Aarh. er vanskelig, kan man dog sikkert gaa ud fra, at Engomraadet dengang var betydeligt mindre. Dette viser sig ikke alene, hvis man bruger den af Begtrup angivne Omregning, men synes ogsaa at være Tilfældet efter de øvrige Opgivelser i Markbøgerne. I Markbogen over Oksby Sogn (1683) hedder det saaledes om Mosevraa By: „Forbemeldte By ligger tæt ved Strandbredden, men bruger ingen Fiskeredskaber, andet end som en Del af dem haver et lidet Vaad.“ Dette maa synes paafaldende, da Afstanden fra Mosevraa til Kysten nu er c. 2 km, og kan maaske tyde paa, at den store Marskstrækning her i det sydligste af Aal Sogn ved Skjødstrup dengang var betydeligt mindre. Herpaa kunde ogsaa et Tingsvidne fra 1478 om Bebyggelsen Markskel tyde; det hedder heri, at „Svenning Andersen har over hundrede Vintre brugt den Strand, der ligger Sønder for Markskjel saa langt Vesten op til Bjergene (Klitterne?).“ (O. Nielsen, I, S. 353).

Engarealerne i Oversigten ovenfor omfatter Engene som Helhed, uden Sondring mellem de forskellige Kategorier, som Engtakseringsprotokollen fra 1683 bringer. Efter denne fordeler Høproduktionen sig, som det fremgaar af nedenstaaende Oversigt.

Den helt overvejende Del af disse Sognes Hø kom saaledes fra Marsk-Enge; dette gælder særligt for Ho Sogn, og i adskillig mindre Grad for Oksby Sogn, hvis Andel i Ho Bugtens Marsk-Egne var betydeligt mindre, men som til Gengæld havde meget af den højere liggende Eng.

Hvor stor en Del, Engene i 1683 udgjorde af den dyrkede Jord,

Tabel 16. Engtakseringen 1683.

Sogn	Marsk-Eng		God Eng		Geest		Mose-Eng		Ialt Læs Ho
	Læs Ho	% af Sognets Ho	Læs Ho	% af Sognets Ho	Læs Ho	% af Sognets Ho	Læs Ho	% af Sognets Ho	
Ho	253,4	75,9	15,0	4,4	61,7	18,5	3,9	1,2	334,0
Oksby	274,9	48,4	77,1	13,6	192,6	33,9	23,4	4,1	568,0
Aal	516,9	53,8	68,9	7,2	307,7	32,0	68,1	7,0	961,6
Billum	455,4	66,3	53,4	7,8	173,5	24,9	5,1	0,7	687,4
Janderup . .	680,9	57,4	127,1	10,7	286,5	24,2	91,1	7,7	1185,6
Alslev	294,7	30,2	495,3	50,8	184,4	18,9	—	—	974,4
Hostrup . .	203,8	65,1	62,7	20,0	46,4	14,9	—	—	312,9

eller rettere den Jord, der blev benyttet af Landbruget, vides ikke. Sandsynligheden taler dog for, at det har været en ret betydelig Andel; naar man nemlig ser paa, hvor mange Tønder dyrket Land der svarer til en Tønde Hartkorn efter Opgivelserne hos Henrik Petersen, forbavses man over de meget smaa Tal for Ho og Oksby Sogne.

Tabel 17. Tønder benyttet Land pr. Tønde Hartkorn.

	Ho	Oksby	Aal	Billum	Janderup	Alslev	Hostrup
1683	5,5	5,7	6,9	6,3	7,7	4,7	6,5
1861	10,3	15,9	13,8	10,8	12,7	16,5	17,9
1907	15,2	23,2	23,9	15,3	19,1	21,2	20,5

Af de syv Sogne havde saaledes i 1683 kun Alslev et mindre Antal Tdr. dyrket Land pr. Td. Hartkorn end de to fattige Vestkystsogne, og naar disse kom til at rangere saa højt, synes det altsaa kun at kunne skyldes, at den dyrkede Jords Areal var meget ringe og for en meget stor Del omfattede de frugtbare Engstrækninger. Takseringen af den jyske Jord i 1683 grundedes paa 6 Boniteringsklasser. For Sædejord af allerbedste Slags var der 2 Tdr. Ld. pr. Td. Hartkorn, af god Sort 4, middel 6, skarp 9, ond 12 og af allerværste Slags 16 Tdr. Ld. pr. Td. H. K., i enkelte Sogne endog 20 Tdr. Ld. pr. Td. H. K. Da Sædejorden i de nævnte Sogne er af meget daarlig Kvalitet, maa Engarealet saaledes have udgjort en meget væsentlig Del af den dyrkede Jord, og Agerarealet været ret ringe. (Pedersen 1928, S. 22).

Den store Indflydelse, Engene tidligere, da der var dyrket mindre, havde paa Værdiansættelsen, ses af hosstaaende Skema. Naar Ho Sogn i 1802 sættes omtrent i den højeste Klasse i Omraadet og

Tabel 18.

	Ho	Oksby	Aal	Billum	Janderup	Alslev	Hostrup
Td. Ld. af Totalarealet pr. Td. H. K. 1861	114,5	86,4	52,1	15,9	28,8	44,1	36,2
Besaaet Areal i % af benyttet Land 1861	25,3	27,1	31,8	34,4	33,3	34,4	38,1
Ansættelse pr. Td. H. K. 1802 (Rdl.)	400,0	300,0	350,0	400,0	450,0	200,0	200,0

lig med Billum i Ansættelsen pr. Td. Hartkorn, kan det kun skyldes Engene, og det fremgaar da ogsaa af det ringe Antal Tønder benyttet Land af Totalomraadet pr. Td. H. K. tydeligt, hvor ringe en Del af Sognet, der var benyttet. Særlig paafaldende er dette ved Sammenligningen med Billum, som har omtrent det samme Antal Tønder benyttet Land pr. Td. H. K., men som har færrest Tønder Land af Totalarealet pr. samme Enhed; her maa altsaa en meget større Del af Sognets Jordomraade være blevet benyttet.

Dette viser sig ogsaa, naar man betragter Forholdet mellem Engene og den besaaede Jord.

Tabel 19. *Td. Land Eng pr. Td. besaaet Land.*

	Ho	Oksby	Aal	Billum	Janderup	Alslev	Hostrup
1861	1,4	0,9	0,9	0,6	0,8	0,5	0,3
1871	1,6	2,6	0,8	0,6	0,7	0,4	0,3
1881	3,0	2,0	0,6	0,5	0,7	0,5	0,6
1896	2,1	0,8	0,5	0,5	0,1	0,4	0,3
1907	1,1	0,7	1,1	0,6	0,4	0,4	0,3

Det ses saaledes tydeligt, hvor dominerende Engarealet var i Ho og til Dels i Oksby Sogn sammenlignet med de andre Sogne. At Aal Sogn i 1907 rykker op paa Siden af Ho Sogn, skyldes sikkert den foretagne Udtørring af Fil Sø, der gav store Engstrækninger til Sognet. Forholdet mellem besaaet Jord og Eng holder sig ellers nogenlunde konstant igennem det 19. Aarh. i hele Omraadet. De største Udsving i Engarealets Størrelse er i Ho og Oksby Sogne — samt som nævnt Aal — medens Billum samt Alslev og Hostrup Sogne udviser en mere udpræget Ensartethed.

Særlig paafaldende er — foruden de store Svingninger i de tre vestlige Sogne — den Omstændighed, at alle Sognene uden Und-

Tabel 20. Engarealerne (Tdr. Ld.).

	Ho	Oksby	Aal	Billum	Janderup	Alslev	Hostrup
1861.....	250	575	1096	500	857	561	236
1866.....	309	698	991	478	821	492	216
1871.....	300	1545	1127	514	863	510	209
1876.....	300	735	1073	488	821	575	205
1881.....	563	1306	1102	556	977	693	445
1888.....	509	976	1164	557	988	554	304
1896.....	696	737	945	481	1021	578	292
1907.....	329	639	2176	606	831	505	294

tagelse viser en tydelig, og i visse Henseender endog ret stor Stigning efter 1876, hvilket falder sammen med den paa denne Tid voksende Interesse for Kvægavlen. Stigningen er særlig stor i de magre Sogne, Oksby, Alslev og Hostrup, men afløses ogsaa her — i Modsætning til Billum og Janderup Sogne, hvor Tilstanden er mere stabil — af en decideret Tilbagegang efter 1881. Man har sandsynligvis i de fire nævnte Sogne i Slutningen af 1870'erne indtaget store Omraader til Enggræsning, som har vist sig at være mindre egnet, saaledes at man paa en Maade har overskredet Engenes naturlige Ydeevne og derfor er gaaet tilbage til den oprindelige Tilstand.

Tabel 21. Engarealets procentvise Størrelse af det benyttede Areal.

	Ho	Oksby	Aal	Billum	Janderup	Alslev	Hostrup
1861.....	36,1	25,6	27,2	24,7	26,1	19,4	12,0
1871.....	33,0	57,6	23,9	21,7	23,2	16,2	11,3
1881.....	40,2	32,5	20,7	22,7	23,2	19,5	15,2
1888.....	40,1	23,6	19,9	21,4	21,5	15,4	12,6
1896.....	47,7	22,4	18,5	18,7	21,5	14,5	12,1
1907.....	28,1	20,5	30,9	21,6	17,1	13,4	12,5

Ses paa Tilstanden fra 1861 til 1896, lægger man særlig Mærke til, at Ho Sogn som det eneste af samtlige syv Sogne udviser en stadig Stigning af Engarealets Størrelse i Forhold til det benyttede Areal — bortset fra en mindre Nedgang i 1871 — og i 1896 indtager absolut Førstepladsen i saa Henseende. I 1907 er Billedet ændret en Del; næsten overalt er der sket en betydelig Tilbagegang med Hensyn til Engarealet. Bortset fra Hostrup, hvor Tilstanden er omtrent konstant, er de eneste Sogne, der kan notere en Stigning, Billum og Aal. Det store Spring i dette sidstnævnte Sogn skyldes

sandsynligvis de fra 1896 til 1907 foretagne Grundforbedringsarbejder i Sognet, men sikkert ogsaa, som nævnt, Inddragning af Engarealer ved Fil Sø. Dette synes at fremgaa af, at Aal Sogns Totalareal, der 1896 var 15392 Tdr. Land, i 1907 var steget til 17088 Tdr. Ld., altsaa en Stigning paa 1696 Tdr. Ld. Engarealerne udgjorde i dette Sogn i 1896 945 Tdr. Ld., men i 1907 1231 Tdr. Ld., hvilket betyder en Stigning paa 286 Tdr.; i det samme Tidsrum var det besaaede Areal kun steget med 131,4 Tdr. Ld. Iøvrigt er der ogsaa en Mulighed for, at Engarealet for 1896 er opgivet for lavt (cfr. Stat. Tabelv. 5. Række, Litra C, Nr. 3, Side 12).

Kvægavlen.

De mange Enge var et yderst værdifuldt Aktiv for Landbruget, men var oprindelig ikke de eneste Steder, hvor man lod Kvæget græsse, ja, i Markbøgerne nævnes de ikke engang som Græsningsomraader. Om Oksby By hedder det saaledes: „Deris Fædrift haver de Vesten og Norden omkring Byen iblandt Sandbanker; bestaar af Lyng og Helm ...“. Ligeledes om Ho By: „Deris Fædrift hafver der Norden Vesten og Synden Byen iblandt de Sandbanker, der er bevokset med Helme og med Lyng“. Det samme siges om Bordrup: „Fædrift hafver de westen Byen og bestaar mest af Lyngmark.“

Lyngen nævnes alle disse Steder som Græsningssteder for Kreaturerne, og saaledes var det de fleste Steder, hvor der var Hede. Hederne ansaas for meget nyttige; thi foruden den Græsning, de frembød, særlig paa de smaa Grønninger, afgav disse Lyngstrækninger udmærkede Brændselsemner. Det var særlig Faar og Ungkreaturer, der græssede paa Hederne, men i visse Aar, hvor der var Knaphed paa Foder, tyede man undertiden til delvis at anvende Lyng som Vinterfoder. En saadan Græsning af Ungkvæg og Faar paa Heden anfører Dalgas f. Eks. fra Nørholm, medens han om Gaarden Hesselmed skriver, at de 500 Tdr. Ld. Hede, der hører til denne Gaard slet ikke afbenytttes „paa Grund af den lange Frastand“. At Grønningerne i Heden kunde benyttes meget, fremgaar af en Meddelelse hos Dalgas fra Præstegaarden i Gamst i Andst Sogn; det hedder heri, at „Ungkvæget og Faarene leies der Græs til for at spare paa Grønningerne i Heden til Slæt“. Hedegræsningerne gik dog meget tilbage efter Udskiftningerne; før den Tid havde Landsbyerne en fælles Byhyrde, der vogtede alt Byens Kvæg paa Heden, men da de enkelte Gaarde hver fik deres Stykke Hede, blev det for dyrt for de fleste at holde en saadan Vogter.

Dog var det selvfølgelig Engene, der betød mest for Kvægavlen, og som bevirkede, at Kvæget her var bedre end mange andre Steder

i Kraft af den Næringsproduktion, Engene gav. Græsning paa Engene var af mindre Betydning, men Enghøet var næsten en Nødvendighed for at kunne fodre nogenlunde ordentligt om Vinteren. Naar Høet var bjerget, hørte Engene, ligesom Markerne efter Kornhøsten, med til Overdrevet, og her græssede da Kreaturerne; i den ovenfor anførte Omtale af Nørholm meddeler Dalgas saaledes, at de 230 Dages Engslæt, der hører til Godset, for en stor Del er belig-

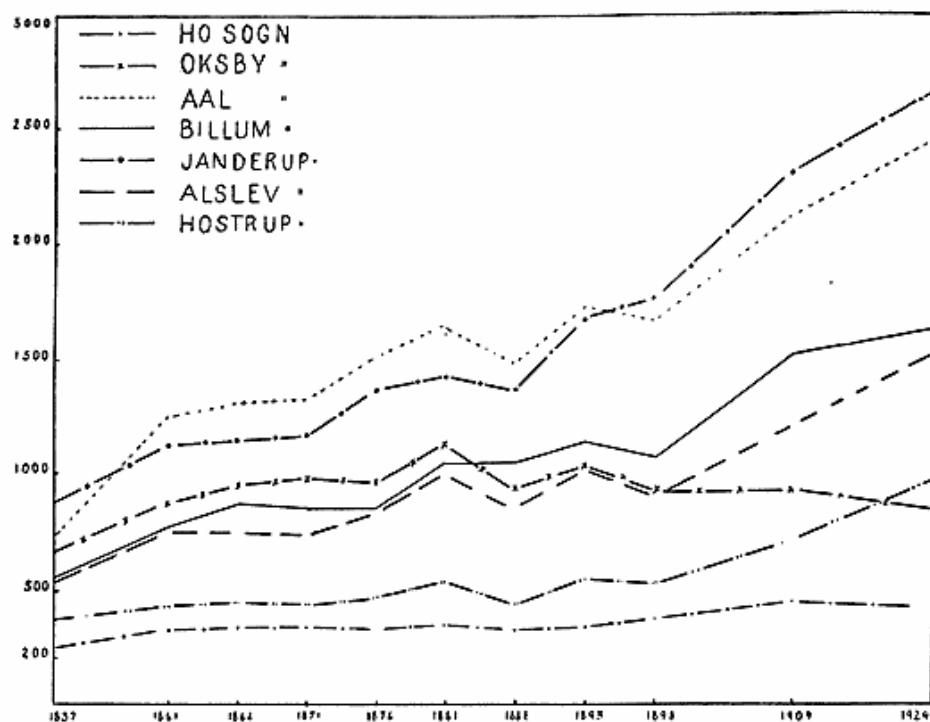

Fig. 6. Antallet af Hornkvæg 1837—1924.

gende for langt borte til, at Eftergræsningen kan blive udnyttet. Engene var i det hele taget i tidligere Tid ofte saa bløde, at de ikke kunde bære Kreaturerne, som let kunde komme til at ødelægge Grønsværet ved at træde igennem. Høet maatte mange Steder transporteres paa Stænger, og først da man havde gennemført Vandafledningen ved Grøfter, blev det bedre.

Hornkvæg. I Slutningen af Middelalderen udgjorde det danske Hornkvæg, og deriblandt særlig de jyske Stude, et meget værdifuldt Udførselsprodukt. Det var den store Opblomstring af de vesteuropæiske Lande, der var medvirkende til denne betydelige Eksport, som dog ebbede ud i Begyndelsen af det 18. Aarh. Vi har ganske vist opbevaret mange af Toldlisterne med Fortegnelse over Antallet af udførte Stude, men til Trods for at disse giver mange gode Oplysninger om, fra hvilke Steder Kreaturerne især kom, saa er det

dog vanskeligt igennem dem at danne sig et nogenlunde nøjagtigt Billede af, hvorledes Forholdene var i det her behandlede Omraade. En mere nøjagtig Undersøgelse af Kreaturavlens maa derfor indskrænke sig til Tiden efter 1837, det Aar, da den første Kreaturtælling fandt Sted, og det er da ogsaa den, der særlig vil blive taget Hensyn til her.

Antallet af Hornkvæg har gennemgaaet store Svingninger. Som det fremgaar af Diagrammet (Fig. 6) viser der sig dog visse fælles Træk for de fleste af Sognene, nemlig en i det store og hele mere eller mindre udpræget Stigning i Antallet af dette Husdyr. En Undtagelse herfra danner dog Oksby Sogn, som efter et absolut Maksimum i 1881 har et næsten ubrudt Fald, saaledes at Antallet i 1924 endog er lidt mindre end i 1861 (874 mod 880). Sammen med dette Sogn maa ogsaa nævnes Ho Sogn, hvor Antallet af Hornkvæg i 1924 ganske vist var 27,8 % højere end 1861, men som ligesom Oksby Sogn viser en Nedgang i Perioden fra 1909 til 1924.

Omraadet som Helhed viser et udpræget Maksimum i 1881 og ligeledes i 1893, men først efter 1898 begynder den kraftige Stigning i alle Sognene, undtagen som nævnt i Ho og Oksby Sogne. Denne viser sig meget tydeligt, naar man betragter Tilvæksten i de to Perioder fra 1861 til 1898 og fra 1898 til 1924.

Tabel 22. Hornkvægets Forøgelse i 1861/98 og 1898/1924.

	Ho	Oksby	Aal	Billum	Janderup	Alslev	Hostrup
I. 1861—98	71	41	447	291	652	131	85
II. 1898—1924	20	÷ 49	771	558	885	600	472
II. i Forh. til I.	0,3	÷ 1,2	1,6	1,9	1,4	4,6	5,6

Efter den absolutte Tilvækst falder Sognene saaledes i tre skarpt adskilte Omraader. I Sognene Alslev og Hostrup var Tilvæksten i den sidste Periode 4,6—5,6 Gange saa stor som i den første Periode, medens den i den anden Zone, der omfatter Sognene Janderup, Billum og Aal, var fra 1,4 til 1,9 Gange Tilvæksten i Perioden 1861—1898. I Ho og Oksby Sogne, som danner det tredje Omraade, var Tilvæksten i sidste Periode betydelig mindre end i den første; i Oksby Sogn var der endog Tilbagegang. Det samme fremgaar af Diagrammet, der viser Udviklingen i Hornkvægavlen i Omraadet her i de sidste hundrede Aar. I 1837 var Antallet af Hornkvæg i de enkelte Sogne ikke i udpræget Grad forskellig; men allerede i

1861 viser det sig, at enkelte Sogne, særlig Aal og Janderup, gaar stærkt frem, medens andre, som Ho og Hostrup, ikke har megen Fremgang. Denne Udvikling fortsættes og uddybes meget betydeligt i Aarene indtil 1924; der er altsaa sket en afgjort Forandring i, hvilke Egne der var de mest kvægavlende, og dette viser sig ogsaa, naar man betragter Antallet af Hornkvæg pr. 100 Tdr. dyrket Land, altsaa Ager og Eng, til forskellige Tider. Ganske vist tillader de mere ufuldstændige Oplysninger fra 1837 ikke at benytte dette Aar.

Tabel 23. Hornkvæg pr. 100 Tdr. Ld. dyrket Jord.

	Ho	Oksby	Aal	Billum	Janderup	Akslev	Hostrup
1861.....	42,6	39,2	30,8	38,8	34,2	26,9	21,9
1866.....	40,5	41,2	34,2	42,4	34,0	25,4	24,4
1871.....	38,3	30,2	27,9	35,7	31,3	22,8	22,4
1876.....	37,9	32,0	28,5	39,5	38,3	24,5	24,0
1881.....	25,2	28,0	30,8	42,3	34,0	28,2	22,8
1888.....	24,3	22,5	25,5	36,6	30,2	23,3	18,9
1893.....	23,7	31,4	34,0	44,3	35,7	26,3	22,8
1898.....	26,8	28,8	33,0	41,9	37,4	23,5	21,4
1909.....	38,1	30,5	29,9	52,5	47,3	31,9	30,5
1924.....	39,7	35,9	41,4	57,2	53,3	40,9	42,6

I 1861 havde Sognene Ho og Oksby saaledes mest Hornkvæg i Forhold til den ialt benyttede Jord, medens de i 1924 staar som de laveste i saa Henseende. For Ho Sogn var Tilstanden nogenlunde stabil indtil 1876, da der finder et pludseligt Fald Sted. Sammenligner man f. Eks. dette Sogn med Billum og Janderup, ser man, at det i det store hele havde mere eller lige saa meget Hornkvæg pr. Tdr. Ld. dyrket Jord som disse to Sogne indtil 1876, men at det fra 1881 og videre til 1924 stod betydeligt under dem med Hensyn til Tætheden af Hornkvæg. Dette gælder ogsaa for Størstedelen af Tiden for Ho sammenlignet med Aal Sogn.

Tallene peger hen paa Ændringer i Hornkvægavlen og paa de nye Forhold, hvorunder denne blev drevet fra 1880'erne. Det væsentligste Grundlag for denne Husdyravl var tidligere de naturlige Græsningsomraader, som f. Eks. Engene, idet Enghø som nævnt næsten var en Nødvendighed for ordentlig Vinterfodring, medens nu Rodfrugter og Kraftfoder spiller saa stor en Rolle. Dette viser sig ogsaa ved den Overensstemmelse, der er mellem Andelen i Engstrækninger og i Hornkvægbestanden, naar man tager de syv Sogne som en Helhed.

Tabel 24. Sognenes procentvise Andel i Ho Bugt Landets Engareal og Hornkvægbestand.

Sogn	1861		1909	
	Eng	Hornkvæg	Eng	Hornkvæg
Ho.....	6,2	5,8	6,1	4,9
Oksby	14,1	15,8	11,9	10,1
Aal	26,9	22,3	40,4	22,8
Billum	12,2	14,1	11,3	16,4
Janderup	21,0	20,2	15,4	25,0
Alslev	13,8	14,0	9,4	13,0
Hostrup	5,8	7,8	5,5	7,8

Medens der saaledes i 1861 var en meget betydelig Overensstemmelse i Forholdet mellem Engene og Antallet af Hornkvæg, viser der sig allerede i 1909 væsentlige Forandringer i denne Henseende. Særlig paafaldende er her Janderup Sogn samt de to andre midterste Sogne Billum og Aal; i Janderup Sogn er Hornkvægsmængdens Andel af hele Omraadet gaaet ganske betydeligt frem, medens Engarealet paa lignende Maade er gaaet relativt tilbage i udpræget Grad; i Aal Sogn er til Gengæld det relative Engareal steget ganske overordentligt, medens Fremgangen af Hornkvæg ikke har kunnet følge med.

Tabel 25. Hornkvæg pr. 100 Tdr. Ld. Eng.

	Ho	Oksby	Aal	Billum	Janderup	Alslev	Hostrup
1861.....	128	153	113	157	96	138	182
1909.....	137	146	97	249	224	238	244

Antallet af Hornkvæg har saaledes i de to sydvestligste Sogne været omtrent det samme i Forhold til Engarealet i 1861 og 1909. Aal Sogn er lidt vanskeligt at tage med under de samme Betragtninger, da de mægtige Udvidelser af Engarealerne, som fandt Sted ved Indvinding fra Fil Sø, trykker Antallet af Hornkvæg pr. Tønde Land ned. Men selvom dette Sogn ikke tages helt med i Betragtningen, viser der sig tydeligt en vestlig og en østlig Gruppe, hvor den østlige Gruppe udmærker sig ved en saa stor Stigning pr. Tønde Land, at man tydeligt ser, at det ikke er Engene, der udelukkende bestemmer Hornkvægavlen.

Sammenligner man Hornkvægantallet med Indbyggerantallet viser Skellet mellem Øst og Vest sig ligeledes.

Det fremgaar af denne Tabel for det første, at de vestlige Sognes

Tabel 26. Antal Hornkvæg pr. 100 Indbyggere.

	Ho	Oksby	Aal	Billum	Janderup	Alslev	Hostrup
1837.....	98	98	103	93	123	151	110
1861.....	106	107	129	147	148	170	111
1871.....	114	115	131	133	145	151	116
1881.....	118	132	153	163	154	197	145
1893.....	109	128	152	187	176	211	140
1909.....	137	135	140	219	229	216	168
1924.....	149	121	142	222	247	236	208

Kreaturmængde pr. 100 Indb. i 1837 var ret stor — endog større end Billum Sogn, medens det i 1924 var langt mindre, for Oksby Sogn omtrent kun Halvdelen af Billum Sogn. Stigningen i Kreaturmængden har saaledes været absolut størst i Billum og Janderup Sogne. Stigningen for disse to Sogne indtræffer ret sent; indtil Slutningen af det 19. Aarh. var der ikke megen Forskel i Antallet af Hornkvæg her og i de vestlige Sogne, men fra den Tid indtræder der en afgjort Sondring mellem en vestlig og en østlig Gruppe af Sogne, derved at Kvægmængden er vokset meget stærkere end Indbyggerantallet i de østlige Sogne, altsaa en yderligere Understregning af den tidligere nævnte Ændring i Kvægbruget. At Aal i denne Henseende kommer med i den vestlige Gruppe skyldes ganske naturligt den store Befolkningsforøgelse, som fandt Sted i dette Sogn.

Sammenlignet med Landet som Helhed er Hornkvægs-Tætheden i Egnene her ganske betydelig. Den gennemsnitlige Mængde af Hornkvæg pr. 100 Indb. i Landdistrikterne i Danmark var i 1893 117, medens den i de her behandlede syv Sogne i samme Aar var 158. Jyllands gennemsnitlige Tæthed af Hornkvæg var i 1893 129 pr. 100 Indb. i Landdistrikterne.

Et andet Træk, der viser den Udvikling, der er foregaaet i Hornkvægavlen, er den Forskydning, der er sket i Forholdet mellem Antallet af Stude og Køer. Desværre er Sammenligningsgrundlaget her ikke saa godt for en længere Periode; Tællingen fra 1837 har en Opgivelse over „Stude og Tyre over 3 Aar gamle“, medens Tællingerne fra 1861 til og med 1898 har „Stude over 2 Aar“. Den første Tabel har derfor maattet indskrænkes til denne sidste Periode, da Tællingen fra 1909 kun har „Stude over 1 Aar“. (Se videre Tabel 28).

Men selv for denne ret korte Periode viser der sig dog flere karakteristiske Træk. Særlig lægger man Mærke til den store Procentdel af Stude, der var i Oksby, Aal, Hostrup og Ho Sogne, altsaa i

Tabel 27. *Antal af Stude over 2 Aar i Procent af Stude + Køer.*

	Ho	Oksby	Aal	Billum	Janderup	Alslev	Hostrup
1861.....	9,3	15,9	15,1	13,7	14,5	22,0	17,5
1871.....	14,7	18,4	21,3	10,1	13,8	19,7	18,2
1876.....	14,6	22,4	25,0	17,0	16,7	19,1	24,0
1881.....	21,9	27,2	23,8	13,7	14,8	19,2	19,5
1888.....	5,6	11,5	11,2	4,2	8,4	4,5	13,6
1893.....	4,0	15,5	13,6	4,3	14,3	7,9	9,8
1898.....	3,8	5,0	5,6	4,9	7,9	6,3	3,4

de mere magre Egne. Oksby Sogn naaede endog højest, idet der her var 27,2 % Stude i 1881. Ret lavt staar derimod Billum og Janderup Sogne; dette gælder særlig Billum Sogn, der var meget nær ved at være lavest hele Tiden.

Ser man paa det absolutte Antal af Stude i de enkelte Sogne, er Billedet naturligvis et tilsvarende, men der er dog visse Ting at lægge Mærke til. Medens de fleste Sogne naar Maksimum m. H. t. Studenes Antal i Forhold til Køer omkring 1880, er det saaledes, at Billum og Alslev Sogne naar Maksimum m. H. t. det absolutte Antal af Stude i 1866, Aal, Janderup og Hostrup Sogne i 1876 og Ho og Oksby Sogne først i 1881. Tilbagegangen i Antallet af Stude er overalt meget betydeligt i Aarene 1881—88, og efter en Stigning i 1890'erne fortsættes denne Tilbagegang.

Aarene omkring 1880 markerer Overgangen fra Kød- til Mælkeproduktion. Det jyske Kvæg har som nævnt fra gammel Tid været meget skattet og var et vigtigt Udførselsprodukt allerede ret tidligt. Ikke mindst fik det Betydning for Holland, idet dets Kød egnede sig fortræffeligt til Nedsaltning, og saaledes til Proviant for den store hollandske Handelsflaade. Særlig for Vestjyderne ansaas denne Handel med levende Kvæg for den væsentligste Indtægtskilde ved Kvægavlen, og mere sikker end Afsætningen af Smør. Man var vant til det fra gamle Dage, da den eneste Maade, man kunde eksportere Landbrugsprodukter paa, var gennem Stude. De daarlige Transportmidler tillod ikke Befordring af Korn, saavel som f. Eks. Smør og Ost i større Mængder, medens Studene jo selv kunde tilbagelægge Vejen. Det var, som et gammel jysk Mundheld sagde det, „bedre at trække end at age sit Korn af Gaarde“. (Clausager, S. 74).

Fremstillingen af Smør gjorde man ikke meget ud af i Vestjylland; den lange Vej til Afsætningsmarkedet og tildels Vanskelighederne ved at fremskaffe de i det skovfattige Omraade altfor dyre

Trægenstande, der skulde bruges til Mejerivirksomheden, gjorde at Smørrets Kvalitet blev meget ringe og derfor, som Hald anfører det i sin Beskrivelse af Ringkøbing Amt, i England anvendtes til Indsmøring af Faarenes Uld. En anden Omstændighed, som var medvirkende til Smørrets daarlige Kvalitet, var naturligvis ogsaa, at Bonden — da Køerne ikke gav ret meget Mælk — ofte maatte samle sammen til en Bøtte Smør i saa lang Tid, at det ikke kunde undgaas, at Smørret næsten blev fordærvet, inden det blev solgt.

Derimod var man mere indstillet paa Studeavl; denne Form for Kvægavl maa karakteriseres som ret ekstensiv. De haardføre og nøjsomme Kreaturer gav kun smaa Driftsomkostninger; Fodringsmaaden og Plejen kostede ikke meget, saaledes at det meste af Indtægten ved Salget af Studene var Nettofortjeneste. (Clausager, S. 109). Malkekøerne krævede større Folkhold, idet man maatte have Malkepiger og Mejerifolk, og Risikoen var større end ved Studene, saaledes at man indskrænkede Malkekøernes Antal saa meget som muligt, selvom man naturligvis skulde have nogle til Gaardens Forsyning med Mælk, Smør og Ost.

Den gamle Glansperiode for Studehandelen var ophørt i første Halvdel af det 18. Aarh.; i Holland udstedte man endog i 1770'erne et Forbud, der varede til 1825, mod Indførsel af dansk Kvæg. Man forsøgte, da Forbudet ophævedes, atter at faa Udførselen til Holland igang, og som Basis skulde saa anvendes den lille Ø Langli, men Sagen strandede bl. a. paa, at Beboerne i Ho Sogn forlangte for høj Pris for Øen.

Studene gik saa til Kvægmarkederne i Hertugdømmerne, men i 1840'erne begyndte man at sende Kvæget direkte til England, saaledes f. Eks. fra Hjerting, hvorfra der fandt Udførsel Sted fra 1847 til 1860. Eksporten svandt dog ind, men da Forbindelsen med England var blevet bedre ved Anlægget af Esbjerg Havn, saavel som ved Jernbaneanlæg, og da Priserne paa Kød desuden var steget ret betydeligt i England, gik Eksporten paany i Vejret. Men netop i de Aar, da Handelen med levende Kvæg naaede sit Højdepunkt, steg ogsaa Udførselen af Smør, Flæsk og Æg. Denne Ændring, der derved var ved at finde Sted indenfor Landbruget, paavirkedes yderligere af det Forbud, som England udstedte 4/2 1892 mod Indførsel af levende Kvæg fra Fastlandet. Hertil kom, at Tyskland i 1893 udstedte meget strenge Karantænebestemmelser og undertiden endog Forbud mod Indførsel af levende Kreaturer.

Disse forandrede Forhold viser sig i Kvægavl, bl. a. i Antallet af Stude, og igennem det, at Interessen for Kødproduktionen efterhaanden svækkes. Man lægger her Mærke til, at Studenes An-

tal overalt er meget stærkt stigende fra 1861 til 1870'erne, altsaa i den Periode, hvor Handelen med levende Kvæg paany er i Stigning. Men Omslaget finder ikke Sted til samme Tid i de forskellige Sogne; hvilket — som ovenfor anført — viser sig ved, at Højdepunktet i Studeantallet indtræffer til forskellig Tid i de forskellige Sogne; fælles for disse er dog den store Nedgang i 1890'erne. Til Belysning af den derpaa følgende Udvikling maa tages en Sammenligning mellem Studene over 1 Aar i 1898 og 1909, da Tællingen fra 1909 kun bringer Oplysning herom.

Tabel 28. Stude over 1 Aar i Procent af Stude + Køer.

	Ho	Oksby	Aal	Billum	Janderup	Alslev	Hostrup
1898.....	15,5	11,2	12,9	18,0	21,6	18,0	13,9
1909.....	7,0	6,7	10,8	16,1	20,4	16,9	12,4

Overalt var der i disse Aar Nedgang i Studenes Antal i Forhold til Køer, reelt var der Nedgang i de fire vestlige Sogne. Omslaget har saaledes været særlig stort i de tre vestlige Sogne Ho, Oksby og Aal, som i 1881 stod som de absolut studerigeste Egne; fra 1866 til 1881 var Aal og Oksby Sogne ikke alene relativt, men ogsaa med Hensyn til det absolutte Antal i Spidsen af de syv Sogne. Allerede i 1898 er Forholdet et ganske andet; de Sogne, hvor Studeholdet tidligere havde haft den forholdsvis største Betydning — nemlig de tre vestligste — staar i 1909 lavest, medens omvendt Billum og Janderup Sogne, hvor Studeavlen tidligere havde været af relativ ringe Betydning, staar højest.

Den Overgang til Mejeridriften, der fandt Sted i disse Aar, understreges ved Oprettelsen af Andelsmejerier. Efter at man i 1882 i Hjedding havde startet Verdens første Andelsmejeri, som i 1905 flyttedes til Ølgod Stationsby, fulgte andre Egne snart efter. Fra enkelte Sider er det endog hævdet, at det første egentlige Andelsmejeri var det i 1882 oprettede Buurgaard Mejeri ved Billum, men Dokumentationen er imidlertid ikke helt klarlagt (cfr. Dansk Mejeri Stat og Mælkeri-Tidende 1901). I Egnene omkring Ho Bugten oprettedes der iøvrigt i 1883 Andelsmejerier i Janderup og Oksbøl, i 1885 i Alslev og 1892 i Ho; senere kom saa Vrøgum (1908) og Oksby (1914). Der havde allerede fra den første Halvdel af det 19. Aarh. staaet Strid om, hvilke Veje Landbruget skulde følge, om man skulde lægge sig efter Studeholdet, eller om man skulde slaa om til Mejeridriften. Som nævnt umuliggjorde de daarlige Samfærdselsforhold et effektivt Mejerivæsen, der var baseret paa

Eksport. Først nu gør Forholdene ude i Verden det ønskeligt at foretage en Ændring, noget der yderligere fremskyndedes ved den

Fig. 7. De første Andelsmejerier i Danmark. De helt udfyldte Cirkler angiver Mejerier, der er anlagt i 1882 eller 1883, de skraverede Cirkler er for Andelsmejerier fra 1884 og Dobbeltcirklerne fra 1885. (Væsentlig efter Mejeri-Drifts-Statistik 1910 og 1920).

mindre gode Tilstand, Jorden mange Steder var kommet i ved den mere ensidige Kornavl, der var blevet drevet.

Som det fremgaar af Kortet over Danmarks Andelsmejerier i 1883, 1884 og 1885 (Fig. 7), var det netop Egnene Nord for Ho Bugten, der var de første til at oprette Andelsmejerier. Kortet, der væsentlig er fremstillet paa Grundlag af Oplysninger i „Danmarks

Mejeridrifs-Statistik for 1910", gør ikke Krav paa Fuldstændighed, da ikke alle Andelsmejerier findes optaget i denne Statistik, men er iøvrigt suppleret med enkelte Oplysninger andet Steds fra. De første Andelsmejerier opstod i Egnen omkring Ølgod, men i de her behandlede Egne laa dog i 1883 3 af de faa Andelsmejerier, der da var i Landet. Endnu i 1885 var Varde-Egnen Tyngdepunktet for Andelsmejerivirksomheden. Der var dog dette Aar opstaaet andre Grupper af Andelsmejerier i Vestjylland, f. Eks. omkring Kongeaa-Dalen og Skjern Aaens Munding.

Faareavl. De magre Egne Vestjylland er i vore Dage, som de altid har været det, de Dele af Landet, der er rigest paa Faar. Det aarlige Faaremarked i Ho er da ogsaa et ret enestaaende Fænomen her i Landet. Men som Tilfældet har været i Danmark som Helhed, saa er ogsaa Faarenes Antal i Ho Bugt Landet gaaet betydeligt tilbage. Medens Antallet af Faar i hele Danmark har været i Tilbagegang fra 1866 og i Jylland fra 1871, ses det af ovenstaaende Tabel, at Faaremængden i Ho Bugt Omraadet var stigende i de første tre Fjerdedele af det 19. Aarh.

Tabel 29. Antallet af Faar ialt og pr. 100 Indbyggere.

Sogn	1837		1861		1871		1881		1893		1909		1924	
	Ialt	pr. 100 Indb.	Ialt	pr. 100 Indb.	Ialt	pr. 100 Indb.	Ialt	pr. 100 Indb.	Ialt	pr. 100 Indb.	Ialt	pr. 100 Indb.	Ialt	pr. 100 Indb.
Ho	509	203	590	193	609	200	800	268	797	250	1014	307	535	194
Oksby	1681	246	1728	209	2016	235	2433	285	2470	306	1930	278	1405	194
Aal	1104	139	1902	198	2209	219	2472	240	2728	240	1978	131	1079	62
Billum	805	164	836	157	1067	169	1043	161	1187	196	780	113	316	43
Janderup . .	1266	190	1528	201	1529	191	1488	161	1677	174	925	92	565	52
Alslev	823	198	1015	223	1007	212	1017	199	1103	230	748	134	278	43
Hostrup . .	585	181	834	213	866	243	986	269	988	246	716	167	269	56

I Hostrup og Janderup Sogne naaedes Maksimum i 1876, medens Oksby, Aal og Billum Sogne først naaede dette i 1893, Alslev Sogn i 1898 og Ho Sogn i 1909. Endnu i 1909 var dog Antallet af Faar større end i 1837 i Ho, Oksby, Aal og Hostrup Sogne, medens de resterende tre Sogne havde en, omend ikke videre stor, Tilbage-

Tabel 30. Procentvis Forøgelse af Faar 1837—1924.

Ho	Oksby	Aal	Billum	Janderup	Alslev	Hostrup
+ 5,1	÷ 16,4	÷ 2,3	÷ 60,7	÷ 55,4	÷ 66,2	÷ 54,4

gang. Efter 1909 er der derimod Tilbagegang overalt, og i 1924 har alle Sognene — undtagen Ho — mindre Faaremængde end i 1837.

De tre vestlige Sogne danner saaledes en Gruppe for sig. Faareavlens Tyngdepunkt, der gennem hele Perioden laa i de vestlige Egne, bliver endnu mere udpræget forskudt i denne Retning.

Sammenligner man Faaremængden i 1837, 1893 (det Aar, Omraadet havde den største Faaremængde) og 1924, ser man, hvorledes de tre vestlige Sognes Faareantal stadig bliver mere og mere dominerende indenfor Omraadets samlede Faarebestand. Medens Ho, Oksby og Aal Sognes Antal Faar i 1837 udgjorde 48,7 % af hele Omraadets, var denne Procentdel i 1924 steget til 67,9 %. Sammenligner man Antallet af Faar med Befolkningmængden ser man, at den ogsaa her naaede Højdepunktet i 1880—90, og da ganske naturligt var betydeligt højere end i de fleste andre Egne af Landet. I 1893 var der i Landdistrikterne i hele Danmark 87 Faar pr. 100 Indb., og i Jylland 124, medens der i det her behandlede Omraade var 235 Faar pr. 100 Indb. i samme Aar. I Perioden fra 1893 til 1924 gennemgik Tilstanden betydelige Forandringer. Tallene for dette sidste Aar viser, at Udviklingen i Ho og Oksby Sogne er gaaet ganske anderledes end i de andre. Selvom Antallet af Faar pr. 100 Indb. er gaaet meget tilbage i denne Periode, er det dog intet mod den Tilbagegang, der i saa Henseende har fundet Sted i de øvrige Sogne; særlig maa man her lægge Mærke til, at Aal Sogn, som med Hensyn til den ringere Tilbagegang slutter sig til de vestlige Sogne, derimod med Hensyn til Udviklingen af Faarebestanden i Forhold til Befolkningen slutter sig til de østlige Sogne. Dette markerer altsaa igen den Overgangsstilling, dette Sogn indtager, og som ogsaa viser sig paa andre Omraader af Landbrugets Udvikling.

Faareavlens Udvikling har visse Lighedspunkter med Hornkvæg-avlens; for begge disse Husdyrbrugs Vedkommende var der for hundrede Aar siden ikke megen stor Forskel mellem de enkelte Sogne. Efterhaanden som Tiden gaar, sker Væksten af Husdyrbestanden særlig i de Egne, der er bedst skikket til vedkommende Husdyr, saaledes at Sognene Aal, Billum, Janderup og Alslev kan fremvise en betydelig Forøgelse af Hornkvægbestanden, medens Ho, Oksby og Aal Sogne mere og mere hævder deres Stilling som faareavlende Omraader. Antallet af Faar pr. 100 Indb. er i 1924 i de to førstnævnte af disse Sogne — og da igen særlig i Ho Sogn — ikke særlig meget forskellig fra Tilstanden i 1837.

Antallet af Faar var i samtlige syv Sogne i 1837 c. 1,7 Gange saa stort som Antallet af Hornkvæg, og endnu i 1893 var Faare-

bestanden c. 1,5 Gange saa stor som Hornkvægmængden. Først efter 1900 overskrider Hornkvægets Antal i Omraadet som Helhed Faarenes. I hele Ribe Amt var dette sket allerede før 1893.

Tabel 31. Det samlede Antal af Faar og Hornkvæg i Ho Bugt Omraadet.

	1837	1893	1924
Faar	6773	10950	4445
Hornkvæg	4078	7514	10531

Indtil 1876 var Faaremængden i samtlige syv Sogne større end Mængden af Hornkvæg, men ved Tællingen i 1881 er de to Husdyrgrupper saa at sige jævnbyrdige i Billum, Janderup og Alslev Sogne. I disse tre Sogne svinger Tallene lidt i de følgende Tællinger, og først fra 1893 har Janderup Sogn, som det første i det her behandlede Omraade et større Antal Hornkvæg end Faar. Ved Tællingen i 1909 dominerer Hornkvæget i Janderup, Billum og Alslev og Aal Sogne — mindst udpræget i det sidste — medens de to Husdyrgrupper staar nøjagtigt lige i Hostrup Sogn, hvor Hornkvæget derefter er det dominerende ved Tællingen i 1924. Ved denne sidste Tælling er Faarenes Antal altsaa kun større end Hornkvægets i Ho og Oksby Sogne, i det første endda ikke videre stort, nemlig 535 mod 452, medens Oksby Sogn har 1405 mod 934, saaledes at dette Sogn staar som det mest udprægede Faaresogn.

Ho Sogns store Faaremængde har sin væsentligste Grund i de Græsningsbetingelser, Skallingen yder. Den magre Halvø er Sommergræsning for Faar, Kreaturer og Heste saavel fra Ho Sogn som fra de omliggende Sogne. Som Regel holdes der her c. 1000 Faar, som for en væsentlig Del finder Føden i Andelsgræsset (*Puccinellia*) samt Strandkvik (*Agropyrum junceum*) og paa de østlige Sandrygge. (N. Nielsen, S. 13 f).

Svineavl. Blandt Husdyrene i det her behandlede Omraade er Svinene absolut tiltaget mest i Antal i de sidste halvhundrede Aar. Hvorledes Forholdene var tidligere ved vi intet om; Grundlaget for Svineavl i Danmark var for en stor Del Skovene, der jo ligefrem takseredes efter hvor mange Svin, der kunde holdes paa Olden i dem. Det kunde have været interessant at se, hvilken Indflydelse Skovenes Forsvinden fik paa Svinebestanden, men dette lader sig altsaa ikke gøre. Kun ved vi, at Vester Herred i 1579 klager over, at de skal betale saa meget for de mæskede Oldensvin („Brændsvin“), naar der ikke er Olden, og Kongen bestemmer saa, at de skal betale 3 Ort for hvert Brændsvin. (Kanc. Brevbøger).

Svinene, der holdtes her, var af en haarfør Race; foruden deres Betydning for Husholdningen gav Svinene nogen Indtægt ved Salg af Grise og unge magre Svin, som udførtes til Hertugdømmerne, men som — ligesom Studene — maatte tilbagelægge Vejen derved til Fods. Dette Forhold ændredes først, da man fik bedre Veje, saa Svinene kunde transporteres pr. Vogn (Krarup, S. 267 f.); først da Transportforholdene for Alvor forbedredes, kom der Fart i Svineavlen, og den store Forøgelse i Antallet af Svin indtraf. (Haugaard, S. 376).

Tabel 32. Den procentvise Forøgelse af Hornkvæg og Svin 1861—1924.

	Ho	Oksby	Aal	Billum	Janderup	Alslev	Hostrup
Hornkvæg	27,8	÷ 0,7	98,2	108,4	136,7	94,3	128,9
Svin	377,4	507,3	878,8	1185,8	1013,3	982,9	1123,5

Sammenlignet med Hornkvæg, hvor et enkelt Sogn endog viser Tilbagegang, er Forøgelsen af Svinebestanden saaledes meget stor og samtidig lidt mere jævnt fordelt over de syv Sogne. Der sker ikke saa stor en Forskydning mellem Sognene, som Tilfældet f. Eks. var med Faarebestanden i de sidste hundrede Aar. Den meget store Tilvækst i Svineholdet viser sig ikke mindst i Mængdeforholdet mellem dette Husdyr og Hornkvæget.

Tabel 33. Antallet af Svin i Procent af Svin + Hornkvæg.

	Ho	Oksby	Aal	Billum	Janderup	Alslev	Hostrup
1861	14,2	11,0	12,0	12,6	15,3	14,3	13,6
1924	38,1	43,1	40,4	47,1	45,9	44,6	45,7

Noget paafaldende er her den ret ringe Forskel, der er i Forholdet mellem Svin og Hornkvæg i de forskellige Sogne. I 1861 svinger Antallet af Svin omkring 13 % af det samlede Antal af Svin + Hornkvæg, og i 1924 omkring 43 %. Afvigelserne fra Middeltallet er kun forholdsvis smaa. I 1924 er Antallet af Svin overalt naaet op omtrent paa Antallet af Hornkvæg. Med Hensyn til den stedfundne Forøgelse viser det sig, at denne er foregaaet ret jævnt fra Tællingen i 1861. Tilstanden havde da været ret stagnerende siden Tællingen i 1837; dog maa det i denne Forbindelse siges, at Tællingerne i 1837 og 1838 i visse Sogne viser forbløffende Forskeligheder og derfor ikke er taget saa meget med i Betragtningen her. Billum Sogn staar saaledes for Juni 1837 opført med 298 Svin og

Grise, men for Februar 1838 med kun 57; for Janderup Sogn er de tilsvarende Tal 270 og 64.

Særlig stærk Fart tager Tilvæksten i Svineantallet efter 1893, og især efter 1898, hvor der sker en mægtig Forøgelse i de fleste Sogne. Iøvrigt lægger man dog Mærke til, at alle Sognene i 1876 har et Opsving i Svineholdet, medens et lignende og mindre udpræget for Hornkvægets Vedkommende først indtræder i 1881; derimod ser man, at alle Sognene — undtagen Ho og Oksby — ligeledes havde et Maksimum for Studeantallet i 1876; for Studene følger herefter den meget stærke Nedgang, medens Svineavlens Opgang tager Fart efter 1881. Opgangen i Svineproduktionen i 1876 — i Aarene efter den fransk-tyske Krig — var saaledes almindelig i hele Egnen. Man mente hele Landet over, at nu begyndte der en Guldalder, og alle skulde fede Svin. En yderligere Aarsag til Forøgelsen var den Udvikling, der fandt Sted i Mejeridriften; den ved den forøgede Ostproduktion producerede Valle krævede et større Svinehold. (Haugaard, S. 376). I Tidsrummet 1870—80 var der en stor Eksport af Fedesvin til Hamburg, men i 1880'erne skete der en Ændring i Svineavlens, idet man begyndte Eksport til England, og denne krævede mindre fede Svin. Der oprettedes i disse Aar ved privat Initiativ flere Steder Svineslagterier, bl. a. i Varde.

Til Trods for, at Opgangen overalt var stor, holdt den dog ikke alle Vegne samme Fart med Indbyggerantallet, selvom det er ret overraskende saa ringe Ændringer, der viser sig. Dog havde Billum

Tabel 34. Antallet af Svin pr. 100 Indb.

	Ho	Oksby	Aal	Billum	Janderup	Alslev	Hostrup
1861.....	17	13	18	21	27	28	17
1893.....	29	23	51	69	56	58	53
1924.....	92	91	96	198	209	219	176

og Sognene Øst derfor en noget større Stigning, saaledes at de vestlige Sogne skiller sig ud som Omraader med mindre Tæthed af Svin. Rent relativt bliver Forholdet mellem Tætheden i de forskellige Sogne omtrent den samme i 1924 som i 1861; der er ikke som ved Hornkvægavlen sket et udpræget større Fremskridt i visse Sogne fremfor i andre.

Sammenligner man Tætheden af Svin pr. 100 Indb. i Omraadet her med den tilsvarende for Befolkningen i hele Danmarks Landdistrikter ser man, at medens Hornkvægets og Faarenes Tæthed i disse syv Sogne gennemsnitlig laa over hele Landets, er det om-

vendte Tilfældet med Svinene; i 1893 var der her 49 Svin pr. 100 Indb. mod 57 i hele Landet, og i 1924 var Tallene henholdsvis 155 og 185, hvilket vil sige, at Svinebestanden her er steget i omtrent samme Forhold som i det øvrige Land.

V. Hjemmeindustrien.

De gennemgaaende ret fattige Egne, som udgør den største Del af Ho Bugt Landet, har tidligt bevirket, at Indbyggerne her har søgt at skaffe sig Udbytte ved andet end Landbrug. Ældst er i denne Henseende Fiskeriet, som saa blev opgivet, da Landbruget blev mere intensivt og krævede mere Arbejdskraft, samtidig med, at det mere rationelt drevne Fiskeri gjorde, at Sognene her ikke kunde konkurrere med de nye Centre for Fiskeriet, i særlig Grad altsaa Esbjerg.

Men ogsaa andre Erhvervsgrene gav man sig af med; mest kendt af disse er vel nok Fremstillingen af Jydepotter eller Sorte Potter. Denne særegne Hjemmeindustri Centrum var fra ældgammel Tid netop Vardeegnen, men dens Hovedomraade laa dog i Øster Horne Herred, selvom der ogsaa fandtes en Del i Omraadet, der behandles her. De gennem denne Industri fremstillede Produkter var igennem lange Tider et betydningsfuldt Udførselsprodukt, som ikke alene fandt Afsætning over hele Jylland og paa Øerne, men ogsaa eksporteredes til Udlandet, endog saa langt som til Wien og det daværende St. Petersborg. Jydepotterne blev dels kørt til Salgsstederne, og dels sejlet, idet de da gerne udskibedes fra Hjerting; Værdien af de fra denne Havn udførte Jydepotter beløb sig saaledes omkring Aar 1800 til 20.000 Rdl. aarligt. (Matthiessen, S. 116).

Tilvirkningen af Jydepotter fortsattes til op mod Aar 1900, men ebbede efterhaanden ud, hvilket blandt andet skyldtes, at man gennem den moderne Industri og de forbedrede Trafikforhold lettere kunde faa nye Redskaber.

Som det gik med Fremstillingen af Jydepotter, gik det ogsaa med de andre Bierhverv, der blev drevet. De skal ikke her omtales nærmere, men det skal kun anføres, hvorledes man brændte Kalk af Muslingeskaller — Skælkalk — eller lavede Mursten af Marskleret; af saadanne Teglværker var der omkring 1870 to lige Vest for Kjelst samt et ved Tarpbage paa Aaens nordlige Side. Det sidste af disse Teglværker, nemlig det nærmest ved Kjelst, blev først nedlagt for et Par Aar siden. Senere er der opstaaet forskellige Teglværker, saaledes i Oksbøl; disse arbejder dog ikke med Marskleret, men med Moræneler.

Af en noget mere periodisk Karakter var Saltkogeriet, som en vis

Tid spillede en ret stor Rolle i disse Egne, saavel som oppe ved Ringkøbing Fjord. Raastoffet hertil var de saltmættede Sandlag, der dannedes ude i Klitterne om Sommeren, naar der ved Storm var skyllet Vand ind i Lavningerne, saaledes at der dannedes Søer, der ved Fordampning efterlod Salt. I Begyndelsen af det 19. Aarh. var denne Saltindustri, der bestod i, at man udludede og inddampede det saltmættede Sand, den vigtigste „Industri“ i Vester Herred næst efter Pottemageriet. Den vigtigste Periode falder i Aarene 1820—40, men det udvundne Produkt kunde ikke i Renhed konkurrere med Lüneburger Saltet, og allerede omkring 1850 var Produktionen ubetydelig.

Erhvervsplanter.

Dyrkningen af andre Planter end de strengt nødvendige Næringsplanter har aldrig haft stor Udbredelse i Egnene omkring Ho Bugten. I en Indberetning fra Varde fra 1742 hedder det om Hør og Hampeavl, at Jorden de fleste Steder er for sandet eller sumpet til at kunne besaas med Hør- eller Hampefrø, „og ei heller med nogen Nytté kand bruges til Tobaks Plantager“. Ligeledes fremhæves det, at Indbyggerne ikke kan afse noget af Jorden, men at alt nødvendigvis maa anvendes til Korndyrkning.

Dyrkningen af andre Afgrøder har aldrig været meget stor i Egnene omkring Ho Bugten. I de seneste Aar har man dog paa-begyndt Dyrkning af Hør i Billum Sogn, ligesom der ogsaa finder lidt Dyrkning af denne Plante Sted i Alslev Sogn.

VI. Trafikken.

Som tidligere nævnt (S. 25), staar Udviklingen af Landbruget i de her behandlede Omraader saavel som i hele Landet i nær Forbindelse med Samfærdselsmidlernes Udvikling. Særlig virkede naturligvis de mange Fremskridt i trafikal Henseende i Slutningen af det 19. Aarh. kraftigt ind paa Landbruget saavel som paa de øvrige Erhvervsgrene, og det kan da have sin Interesse at se lidt nærmere paa, hvorledes denne Udvikling er foregaaet.

Før Slutningen af det 19. Aarh. var det meget smaat bevendt med Vejene i denne Del af Landet, saaledes som det var Tilfældet de fleste andre Steder. Vejene var i saa daarlig Tilstand, at det blev betragtet som et stærkt Læs, naar en Bonde skulde køre til Købmanden med 4—5 Tønder Korn. (Mathiesen, S. 26). Selve Vejsystemet har ogsaa undergaaet Ændringer m. H. t. Retningen af de væsentligste Hovedveje. Ifølge Lundbye var saaledes Oldtidens Vejlinier ret forskellige fra Nutidens, selvom visse af Nutidens

Veje maa betragtes som direkte Afløserne af selve de gamle Vejlinier. Et vigtigt Vejknudepunkt i disse Egne var efter Lundbye ved Lydum, hvorfra der gik Veje baade mod Nord, Øst (mod Horsens) og mod Syd. Her gik saaledes en Vej til Borre og en over Lunde og Allerslev til Hyllerslev, hvorfra den paa den anden Side af Varde Aa fortsatte mod Syd over Alslev til Skast og Jerne. Først senere, da de forskellige Herreder blev lagt sammen til Varde Syssel, fik Overgangen ved Varde, hvor Syssetinget holdtes, mere Betydning.

Hvordan Vejene har været i Oldtiden, er dog ikke ganske sikkert, men at Egnen ved Lydum og Lunde ogsaa senere har spillet en vis Rolle fremgaar af, at der ved Præstegaarden i Lunde indtil 1825 stod en Barfred — en særlig Bygning, som tidligere blev benyttet af Kongerne paa deres Rejser. Christian III overnattede saaledes her i 1537.

Oldtidens Veje havde, som Tilfældet ogsaa var ret langt op i Tiden, gennemgaaende lokal Karakter, og selvom dette tildels ændredes lidt senere hen, vedblev dog det lokale Præg at være det afgørende meget længe. Den eneste mere betydelige Vejroute, der noget senere berørte Omraadet, var egentlig kun Studevejen over Varde og Hjerting. Paa sit Kort fra 1783 — i „Almindelig Udkast til Krigens Historie“ — angiver Scheel foruden denne Vej, der karakteriseres som „Via publica“, kun en Vej til „Hoebugt“ eller Ho, en Vej, som henregnes til Kategorien „Via ordinaria“; i Teksten omtales den med følgende Bemærkning: „Horns Bierge tilligemed Hoe Kirkesogn o.s.v. udgiøre en høy Odde, som vedligeholder formedelst Vadstædet Skiødstrup Vad en bestandig Samfund med det faste Land“. Om denne Vej har haft nogen videre Betydning, er det vanskeligt at sige, men det, at den er taget med i Scheels militærgeografiske Værk, synes at kunne tyde paa, at man har tillagt den en vis strategisk Værdi. Paa Videnskabernes Selskabs Kort fra 1804 træder den dog ikke paa nogen Maade frem for de andre Veje i disse Egne, der alle er angivet Signatur som „mindre Veje“. Den eneste „Landevej“ i Ho Bugt Landet er efter dette Kort Vejen fra Varde over Alslev og Kokspang til Hjerting.

Vejenes Betydning var som nævnt af ret lokal Karakter. Af Markbøgerne fra 1683 fremgaar det dog, at man ofte kørte ret lange Strækninger, f. Eks. for at komme til Mølle med Kornet. Som Eksempel paa en saadan længere Strækning kan anføres, at Markbogen over Oksby Sogn meddeler, at „de lader male deres Brødkorn udi Henne, Hesselmed og Grydvad Møller“. Afstanden fra Oksby til Henne og Grydvad er c. 20 km i Luftlinie.

Lige op til det 19. Aarh. var Vejenes Tilstand meget daarlig. I 1830 skriver Dalgas saaledes, at Vejen mellem Varde og Ribe paa mange Steder er saa sandet, at den kun kan befares med Møje. I det hele taget var Antallet af Hovedveje eller Chaussee'er i Danmark dengang kun ringe; i 1834 var der i hele Landet kun 77 Mil Chaussee, og deraf kun 5 Mil i Jylland. (Nyrop, S. 25). Det var først efter 1850, at Vejenes Udvikling begyndte her. 1852—55 byggedes Hovedvejen Varde—Ringkøbing, og derefter fulgte de andre Færdselsaarer. Efter Vejrapporten for 1872 var den eneste rigtig gode Vej i disse Egne Ribe—Varde Vejen, og udover denne nævnes kun Vejen fra Varde til Nymindegab, der betegnes som mindre, men dog god. I 1877 blev Landevejen mod Vest gennem Janderup og Billum Sogne, der fortsattes i Vejen til Blaavand, anlagt. (Madsen, S. 25). I Rapporten over Veje fra 1888 karakteriseres denne Vej eller rettere det som egentlig Landevej udbyggede Stykke fra Varde til Oksbøl som temmelig stærkt befærdet, medens det om Vejen fra Varde til Nymindegab hedder, at Færdselen for Størstedelen er temmelig betydelig. I Modsætning til disse ældre Vejrapporter, der er holdt i noget ubestemte Vendinger, giver den store Landsfærdselstælling, der foranstaltedes i 1934, et ganske andet nøjagtigt Materiale. Det mest iøjnefaldende ved denne Tælling er for Varde-Egnens Vedkommende den store Trafik paa Vejen til Oksbøl. Næst efter den Landevej, der kommer til Varde fra Syd, og som samler Færdselen fra Esbjerg og over Kors Kroen, har ingen af Vejene til Varde saa stor Trafik som Vejen fra Oksbøl, medens Vejen fra Nymindegab staar lavest med Hensyn til Antallet af Færdselselementer pr. Døgn. Der er saaledes foregaaet en karakteristisk Svingning i Betydningen af Vejene fra Vardes vestlige Opland fra Vejrapporten 1872, da Nymindegab-Vejen var den eneste af nogen Betydning og 1888, da de to Veje var omtrent lige vigtige, til 1934 da Oksbøl-Vejen var absolut den betydeligste.

Et Kapitel for sig danner Jernbaneanlæggene, i denne Henseende særligt Anlægget af Jernbanen Varde—Nørre Nebel. Som tidligere omtalt var Grunden til, at man begyndte at drøfte et Jernbaneanlæg her, Fiskeriet, og særligt Fiskeriet ved Nymindegab, som man vilde søge at hjælpe frem. Efter Indbydelse fra Godsejer W. Beyer fra Søviggaard afholdtes det første Møde om Jernbansagen 10/11 1878 i Vejrs, men der skulde gaa lang Tid, før dette Anlæg blev til Virkelighed. Mange ansaa til at begynde med Spørgsmaalets Fremdragnings som et politisk Træk, hvilket Beyer dog bestemt benægtede, skønt det ikke hindrede ham i at skrive følgende i et Opraab til Vælgerne i Ribe Amts 1. Valgkreds (22/12

1878): „... Glemmer ikke, at der her for Valgkredsen — med Fiskeriets Opkomst, Gjennemskæringen af et nyt Udløb ved Nymindegab, et eventuelt Jernbaneanlæg — er store og vigtige Interesser at varetage.“ (Varde Posten 22/12 1878).

Fiskeriet var saaledes ved Begyndelsen af Debatten i Forgrunden, og det samme var Tilfældet i Forhandlingerne paa Rigsdagen før Banen fra Varde til Nymindegab blev vedtaget ved Loven af 8/5 1894. 15/3 1892 blev der i Rigsdagen forelagt to Lovforslag angaaende den paatænkte Jernbane, nemlig et der omfattede en Bane fra Nymindegab til Esbjerg via Aal, Billum, Hostrup, Sjelborg og Hjerting, og et andet, der foreslog Banen ført til Varde. Forslagsstilleren for det første af disse Forslag, Godsejer, Kaptajn Bluhme, gav i sin Forelæggelsestale følgende Karakteristik af de Egne, Banen skulde gaa igennem: „Det er en Egn, der besidder en temmelig talrig, virksom Befolkning, som ernærer sig ved Fiskeri, og ligeledes en dygtig Landbefolkning, som har vidst at kæmpe mod et ublidt Klima og vanskelige Kommunikationsforhold.“ (Rigsdagstidende 1892—93, Sp. 1311).

Ved første Behandling af de to Lovforslag udtalte Bluhme om det af ham forelagte Projekt: „Med Hensyn til de særlige Levebetingelser, som denne Bane har, skal jeg gøre opmærksom paa, at den følger temmelig nær ved Kysten, at der ligger en Mængde Fiskerlejer, og at der er overordentligt rigt Fiskeri langs denne Kyst, som vil gøre, at denne Bane vil faa en væsentlig Indtægt ved Befordring af Fisk.“ (Rigsdagstidende 1892—93, Sp. 1715). Ved Siden heraf omtaler han dog ogsaa Landbruget, men paa et af ham fremlagt Kort over Banens Forløb var der dog afsat en stiplede Linie fra Nørre Nebel til Søhusene ved Sydenden af Fil Sø; dette betegnede den Linie, som Koncessionshaverne ønskede at fastholde, og som altsaa gik udenom de tættere bebyggede Egne omkring Lunde og Outrup.

Netop paa Grund af den Omstændighed, at man mente, at Fiskeriet vilde komme til at faa en meget væsentlig Betydning for den paatænkte Bane, vilde det være urimeligt, som flere holdt paa, at skære Nymindegab bort som Endepunkt. Og dog blev dette Tilfældet. Jernbanesagen var nemlig ikke tilendebragt med Vedtagelsen af Loven i 1894, idet der var fremkommet andre Synspunkter og andre Begrundelser for Banens Betydning. Det var nu ikke længere Fiskeriets Tarv, man tænkte mest paa, men derimod Landbrugets. Denne Side af Sagen var allerede i 1892 blevet fremhævet af Tilhængere af Jernbanelinien fra Nymindegab til Varde. For at faa et Begreb om Godstrafikken paa de Landeveje, som Jernbanen

skulde afløse, nemlig Vejene Varde—Nymindegab og Varde—Blaavandshuk, havde Udvalget, der arbejdede for den nævnte Bane, sat sig i Forbindelse med de større Forretningsdrivende og Forbrugere i dette Omraade og bedt dem opgive, hvor meget de ud- og indførte af Smør, Ost, Svin, Æg, Huder, Fedekvæg, Faar, Kalve, Fisk, Uld, Kolonialvarer, Foderstoffer, Korn og Byggematerialer. Udvalget fik opgivet, at der aarligt befordredes c. 160.000 Centner eller c. 8.000 Tons. Allerede i de første Aar kom Varde—Nørre Nebel Jernbanen dog betydeligt over dette Tal; i Driftsaaret 1906/07 beløb det sig til c. 35.000 Tons, og i 1921/22 kulminerede Godsfærdselen med 79.530 Tons.

En stadig Kilde til Utilfredshed var Forløbet af selve Jernbanelinien. Efter Loven af 8/5 1894 skulde Banen være en „Gaffelbane“, der ved Billum forgrenede sig til Varde og Esbjerg, og for at formindske Omkostningerne ved Anlægget skulde Banen være normalsporet. Paa denne Maade var de to oprindelige Forslag, der blev fremsat i 1892, koblet sammen til eet Anlæg. En saadan Gaffelbane ansaa Varde dog for uforenelig med sine Interesser og vilde ikke yde noget Tilskud til denne Banes Gennemførelse, selvom man gerne vilde have Banen til det vestlige Opland. 3/3 1900 indsendte imidlertid Varde Byraad, de interesserede Sognekommuner og Ribe Amsraad en Henvendelse til Regering og Rigsdag om, at den paa-tænkte Bane Nymindegab—Billum—Varde med Sidegren til Esbjerg ændredes til en Bane fra Nymindegab over Billum til Varde. (Vestjyllands Dagblad 12/3 1900). Man kunde saa til Gengæld gøre Banen normalsporet, idet man ansaa Sidegrenen fra Billum til Esbjerg for meget kostbar at anlægge. „Særlig vilde Overskridelsen af Varde Aa og de store Enge, som findes paa begge Sider af Aaen, medføre særdeles betydelige Bekostninger. Sidebanen til Esbjerg vilde derhos komme til at gaa gennem meget fattig Egn, og omtrent parallelt med Banestrækningen Esbjerg—Varde.“

Bag denne Motivering skjuler sig dog Rivaliseringen mellem Varde og Esbjerg, de to Byers Kamp om det Opland, som Varde mente at have Eneret paa. Varde havde til at begynde med ikke været særlig interesseret i dette Jernbaneanlæg, da man i denne By ansaa Oplandet for sikkert nok. Det var imidlertid, som det blev sagt i Rigsdagen i 1900: „Erhvervsudviklingen udvikler sig, og man kan ikke til enhver Tid forlange at besidde en bestemt Landsdel, og at hele dens Virksomhed skal oprettes til Fordel for denne By (d. v. s. Varde).“

Hele den i 1880'erne stedfundne Omlægning af Landbruget var baade foraarsaget af og betinget af de forbedrede Samfærdselsfor-

hold. Man kunde nu ikke mere som tidligere i Studehandelens Tid lade sig nøje med en langsom Transport af Landbrugsprodukterne; de Kvalitetsvarer, man nu bestræbte sig efter at fremstille, krævede ganske anderledes Forhold og gjorde Landboerne interesserede i saa god Forbindelse som muligt med Købstæderne. Paa den anden Side gjorde den Tilførsel af Kunstgødning og Foderstoffer, som Landbruget nu krævede, ogsaa forbedrede Samfærdselsforhold ønskelige. Jernbanernes Betydning i saa Henseende ses blandt andet af, at faa Dage efter, at Banen til Esbjerg og Varde var aabnet i 1874, ankom flere Vognladninger Kalk fra Grenaa og Aarhus, og denne Kalk solgtes til en Pris af 1 Rd. 24 Sk. pr. 100 Pund, medens man før den Dag havde forlangt 2 Rd. 32 Sk. pr. 100 Pund. (Trap (1879), VI Bd.). Paa lignende Maade kostede 1 Tønde Rug, før Jernbanen kom, ofte 4 Rd. mere her end paa Østkysten af Jylland. (Mathiesen, S. 27).

For Landboerne var det da selvfølgelig af Betydning at komme i Forbindelse med en fordelagtig Købstad eller Havn, og i denne Henseende maatte de jo uvilkaarligt vende Blikket mod Esbjerg, som naturligtvis ogsaa selv var interesseret i at faa sit ikke videre gode Opland forøget saa meget som muligt. Men Bestræbelserne for at faa Banen ført til Varde sejrede, og den nuværende Bane vedtoges saa endeligt i Landstinget 25/4 1900. Forinden havde man efter Forslag af I. C. Christensen vedtaget at bortskære den c. 7 km lange Strækning Nørre Nebel—Nymindegab med den Motivering, at det endnu ikke var fastslaaet, hvor det nye Nymindegab skulde ligge. Hensynet til Fiskeriet var saaledes nu næsten forladt.

Den nye Bane til Oksbøl og Nørre Nebel blev aabnet 15/3 1903, men trods dette var Anstrengelserne for at faa en Bane fra Oksbøl eller Billum til Esbjerg ikke opgivet, og allerede i 1907 blev denne Sag rejst igen. Det var denne Gang Indbyggerne i Hostrup og Guldager Sogne, der var Talsmænd for en saadan Bane. Man fremhævede den Betydning, dette Anlæg vilde have for Esbjerg samt for Opdyrkningen af Landet omkring Ho Bugten. Varde satte sig naturligvis af al Kraft imod en saadan „Rovbane“, som man kaldte den, og hævdede, at denne Bys Tilskud til Banen kun var givet under den Forudsætning, at Gaffelbanen aldrig kom. Fra den anden Side — saaledes f. Eks. fra Oksbøl — hævdedes det, at Landbrugsgets Interesser var sat i anden Række, men Vardes i første Række ved Nørre Nebel Banens Togplan. (Esbjerg Avis 20/12 1907).

Ogsaa denne Gang strandede Forsøget paa at etablere en direkte Forbindelse mellem Esbjerg og Egnen Nord for Ho Bugten, men efter at Sagen havde været fremme flere Gange, saaledes i 1916 og

i 1930, vedtog Ribe Amtsråd 29/10 1937 med 7 Stemmer mod 1 Bygningen af en Vejbro over Varde Aa ved Tarphage med dertil hørende Forbindelsesveje. Hele den nye Vejstrækning bliver paa 16 km, saaledes at Vejen fra Egnene Nord for Ho Bugten til Esbjerg forkortes med 9 km. (Vestkysten 29/10 1937). Arbejdet paa dette Anlæg, baade paa Broen og paa Vejene, blev paabegyndt i April 1939. Den nye Vej vil utvivlsomt faa indgribende Betydning saavel for de her omhandlede Omraader som for Varde, men selvom det endnu er for tidligt at udtale sig om den Indflydelse, den vil faa, kan man dog sikkert gaa ud fra, at det paabegyndte Vejanlæg vil forøge Esbjergs Opland paa Bekostning af Vardes.

Den ny Vej over Tarphage vil ogsaa faa Betydning for Trafikken paa Varde—Nørre Nebel Banen. Denne Jernbane er i Betænkningen fra den Trafikkommission, der blev nedsat af Ministeriet for offentlige Arbejder 30/12 1936, stillet i Gruppe III, d. v. s. „Baner, der har egnstrafikal Betydning, i hvert Fald antagelig for en Aarrække, og som har Støtte behov.“ Det, som har Betydning for denne Banes Godstrafik, er Mergeltransporten og Transport af Landbrugsprodukter. I 1936 transporteredes her ialt 24.501 Tons Gods, deraf 10.930 Tons Mergel, 1.814 Tons Korn, Foderstoffer og Gødning samt 1.233 Tons Smør, medens der med Biler transporteredes 28.128 Tons Gods; al Mergelen transporteredes dog med Jernbanen. Af Fisk transporterede Banen kun 25 Tons, medens Bilerne befordrede ialt 35 Tons. Den Del af Godstransporten, som den nye Vej vil faa størst Indflydelse paa, bliver sandsynligvis Landbrugsprodukterne samt „blandede Købmandsvarer“, af hvilket der i 1936 førtes 6.619 Tons med Jernbanen, medens der kom 18.687 Tons med Bilerne.

Varde—Nørre—Nebel Banens Trafik er for en meget stor Del baseret paa Transit til Statsbanerne; dens Driftsberetninger oplyser intet om, hvormeget af Godstrafikken der fra Varde føres videre henholdsvis mod Nord og mod Syd ad Statsbanerne, men har kun en samlet Opgivelse over, hvormeget der gaar videre til Statsbanerne via Varde. Efter Varde—Nørre Nebel Banens Driftsberetning fra 1932/33, den sidste, der bringer detaljerede Oplysninger om Godstrafikken paa de enkelte Stationer, fremgaar blandt andet de Tal, som udgør Tabel 35.

Af dette ses det saa, hvor dominerende en Andel Transitten over Statsbanerne udgør for de fire Stationer, der er beliggende indenfor det Omraade, der særligt er behandlet her. Paa alle de fire Stationer udgør den over 90 % af vedkommende Stations samlede Godsbevægelse, idet Tallene nemlig er følgende: for Hyllerslev

Tabel 35. Godstrafikken paa Varde—Nørre Nebel Banen
1932/33 (Tons).

	Hyllerslev	Janderup	Billum	Oksbøl
Til Statsbanerne via Varde.....	64,0	75,0	206,5	501,0
Fra » » »	287,4	485,8	1088,2	3052,7
Til Varde Banegaard.....	0,2	8,1	8,5	13,8
Fra » »	1,0	39,5	9,1	53,5
Samlet Godstrafik	355,4	618,3	1321,2	3745,2

96,1 %, Janderup 90,7 %, Billum 97,9 % og Oksbøl 94,9 %. Godstrafikken fra og til Varde er derimod ikke af stor Betydning; ganske vist tager Bilerne jo en stor Del af Godset, og da naturligvis mest den Del af det, der er af mere lokal Art, men ogsaa før man anvendte Bilerne, stod denne Del af Godstransporten under den Del, der gik til Statsbanerne.

Da en meget stor Del af Godstrafikken til Statsbanerne via Varde gaar mod Syd til Esbjerg, vil Udviklingen altsaa sikkert medføre, at den nye Vej over Tarphage vil komme til at aftage en stor Del af denne Trafik, og dermed bringe Ho Bugt Landet i nærmere Forbindelse med denne vigtige Havneby, som paa adskillige Maader har betydet saa meget for Udviklingen i dette Omraade.

Iøvrigt er det ikke første Gang, at Passagen ved Tarphage har været Genstand for Diskussion. I en Betækning af 14/8 1837 anbefaler Stiftamtmand Sponneck Færgefarten her, idet han henviser til, at der derigennem bydes Billum, Aal, Ho, Oksby, Henne og Lønne Sogne en bekvem Forbindelse med Hjerting, ligesom disse Sogne ogsaa derigennem faar bedre Forbindelse med Ribe. Byfogden i Varde fraraader dog denne Foranstaltning under Henvisning til, at man fra Ho og Oksby gerne sejler til Hjerting.

VII. Bebyggelsesforholdene.

Selvom vi i Danmark i mange Henseender er særdeles godt stillet, naar det drejer sig om Kendskabet til Landets Udnyttelse i tidligere Tid — der kan saaledes blot nævnes Kong Valdemars Jordebog og Christian V's Matrikul — saa bliver det dog først op mod det 19. Aarh., at vi faar en nøjagtigere Opgørelse over Befolkningens Fordeling, nemlig ved den tidligere omtalte Folketælling fra 1769. Ganske vist er der et ret langt Mellemrum mellem denne mere summariske Folketælling og de følgende mere detaillerede, idet de første af disse fandt Sted i 1801 og 1834.

Egnene omkring den nordlige Del af Ho Bugten er gennemgaa-

ende kun tyndt befolket (gennemsnitlig 20,2 pr. km²), og paa sine Steder endog meget tyndt. Dette gælder selvfølgelig særlig Ho og Oksby Sogne, der i 1935 havde en Befolkningstæthed paa kun henholdsvis 5,9 og 9,6 pr. km², medens Billum stod højest med 38,8 pr. km². Denne Fordeling af Befolkningen staar i godt Forhold til Jordbundsforholdene i de enkelte Sogne som Helhed. Tager man derimod Befolkningstætheden pr. km² Landbrugsareal, er Forholdet et noget andet, idet de vestligste Sogne her staar i Spidsen; i 1930 var Tallene for denne Befolkningstæthed følgende for de enkelte Sogne: Ho 57,9, Oksby 57,3, Aal 60,6, Billum 44,5, Janderup 37,2, Alslev 31,8 og Hostrup 36,7.

Udviklingen i Indbyggerantallet i de enkelte Sogne fremgaar bedst af den grafiske Fremstilling. Det første, man lægger Mærke til, er, at alle Sognene — undtagen Ho (og tildels Oksby) — viser en for visse af Sognene endog meget betydelig Befolkningsforøgelse fra 1769 til 1935. Denne Forøgelse var for samtlige 7 Sogne ialt 3034, nemlig fra 2871 til 5905, altsaa 105,7 % af Indbyggerantallet i 1769 eller mere end en Fordobling. Indbyggerantallet pr. km² var i 1769 kun 8,5; kun Billum og Janderup Sogne havde mere end 10 Indbyggere pr. km², nemlig henholdsvis 18,8 og 13,1. Til Sammenligning kan tjene, at Landbefolkningen i de nørrejydske Amter i den samme Periode (1769—1935) steg fra 317.572 til 1.012.611 eller med 218,8 %, medens den samlede Befolkning i disse Amter steg fra 350.663 til 1.487.503 eller med 324,2 %. Befolkningstilvæksten har saaledes i Ho Bugt Landet procentvis ikke været halv saa stor som i Landbefolkningen i det øvrige Jylland.

Tabel 36. Befolkningsforholdene i de enkelte Sogne.

Sogn	Indbyggere pr. km ²		Befolkningsforøgelse 1769—1935	Procentvis Andel af Sognenes saml. Tal		Indbyggere pr. Td. H. K.		Befolkningstilvækst 1925—35
	1769	1935		1769	1935	1801	1925	
Ho	5,7	5,9	4,5 %	10,1	5,1	6,5	3,6	9,2 %
Oksby	7,6	9,6	25,6 %	19,7	12,0	4,4	5,5	÷ 1,8 %
Aal	6,7	18,7	174,7 %	22,3	29,8	2,9	5,9	1,1 %
Billum	18,8	38,8	106,8 %	12,3	12,3	2,2	3,9	÷ 1,0 %
Janderup . . .	13,1	29,1	122,5 %	17,8	19,3	2,5	4,2	5,4 %
Alslev	7,0	20,7	195,3 %	8,8	12,7	2,1	3,6	17,5 %
Hostrup . . .	9,4	18,8	100,8 %	9,0	8,6	1,9	4,3	9,0 %

Med Hensyn til den stedfundne Udvikling lægger man Mærke til de vestlige Sogne, der — som baade Tabellen og den grafiske Frem-

stilling (Fig. 8) viser det — afviger en Del fra de andre. Aal Sogn udmærker sig ved en langt kraftigere Stigning end de øvrige Sogne i Omraadet her, medens Ho Sogn danner en Undtagelse fra de andre ved at have færre Indbyggere i 1924 end i 1769. Særlig læg-

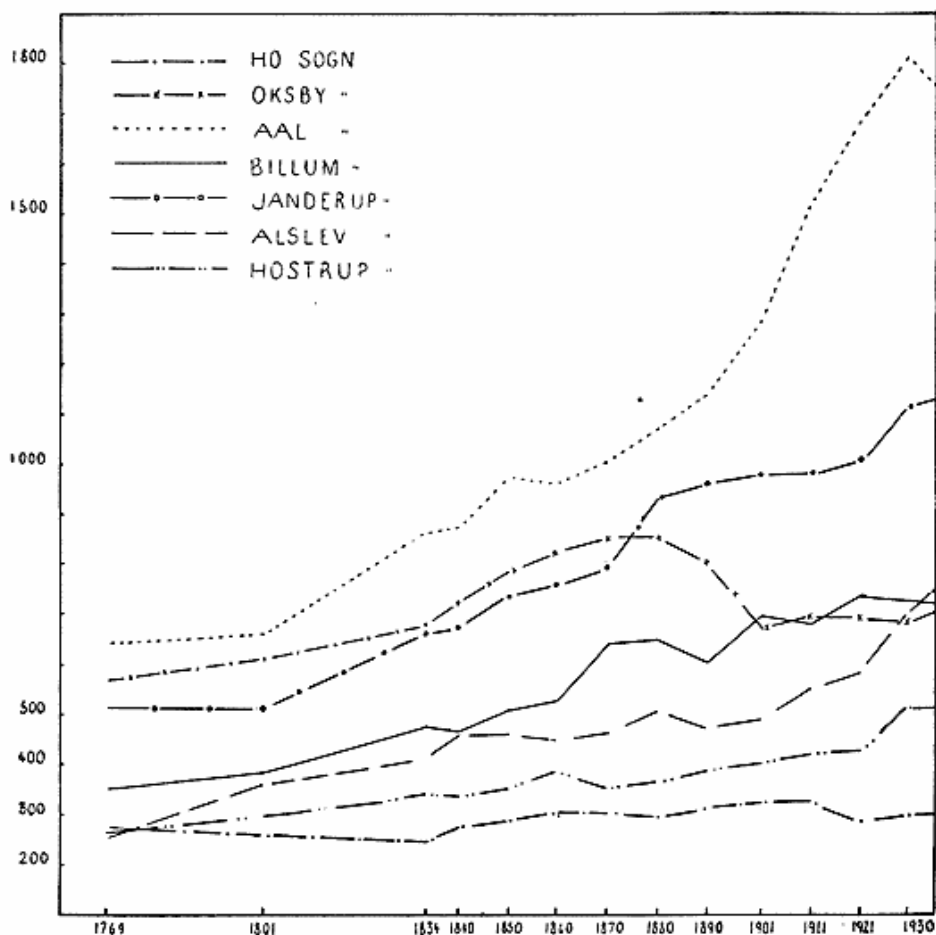

Fig. 8. Indbyggerantallet i Ho Bugt Landet.

ger man ved dette Sogn Mærke til den Nedgang, der fandt Sted indtil 1834, samt Nedgangen fra 1901 til 1924. Mere mærkelig er for saa vidt Oksby Sogn, der viser et udpræget Maksimum i 1870—1880, hvorefter der følger en meget brat Nedgang til 1901, saaledes at Sognet i dette Aar næppe nok havde saa mange Indbyggere som i 1834; i 1870 var Indbyggerantallet i Oksby Sogn 51,6 % større end i 1769, medens det i 1924 kun var 27,9 % større end i 1769.

Billedet af Ho Sogn svarer faktisk godt til Oksby indtil 1901; ganske vist viser dette Sogn en Forøgelse af Indbyggerantallet fra 1890 til 1901, men dette hænger delvis sammen med den Forandring, der skete med de to Sogne paa den Tid, idet der ved kgl.

Resolution af 21/7 1893 kom 1116 Tdr. Land, der tidligere havde hørt til Oksby Sogn, ind under Ho Sogn.

Denne Udvikling i Ho og Oksby Sogne forklares ved den Udvikling, der fandt Sted i hele Egnen omkring Ho Bugten paa denne Tid, nemlig Fiskeriets og Skibsfartens tiltagende Centralisering til Egnene omkring Esbjerg. Dette trak Fiskerne og en stor Del af den søfarende Befolkning i disse Sogne til Esbjerg eller denne Bys Nærhed. Omkring 1886 var der i Tolddistriktet omkring Esbjerg hjemmehørende 34 Fiskerfartøjer med en samlet Besætning paa c. 110 Mennesker; en Del af disse var dog kun Sæsonfiskere, der udenfor Fisketiden drev Landbrug i deres Hjemstavn højere oppe ad Kysten (Hassing, S. 248). Endnu i 1895 bestod Fiskerbefolkningen i Esbjerg „hovedsagentlig af Folk fra Klitten, som ligger 10 Mil Nord for Esbjerg.“ (Fiskeri-Beretning 1895—96, S. 128).

Tager man Oksby Sogn, ses det, at medens der i 1860 var ialt 49 Søfarende og Erhvervsfiskere, saa var der i 1890 — den seneste Folketælling, der har kunnet gennemgaaes i Enkelthederne — kun 16 Fiskere i Sognet. Af disse var 2 desuden Husmænd og 1 Fyrmedhjælper, og af de øvrige opgav de 3 Hjerting som Erhvervssted og 3 Esbjerg. I Ho Sogn var der i 1860 29 Søfarende og 2 Fiskere; i 1890 var Antallet af Søfarende 1, nemlig en Skibsfører med Erhvervssted i Nykøbing Mors, medens Antallet af Fiskere var 2, der boede paa Langli, og hvoraf den ene tillige var Husmand.

Angaaende Nedgangen i Ho Sogn fra 1769 til 1834 var Forholdet sandsynligvis et lignende. Som tidligere nævnt var der i 1769 ialt 126, der opgives som Søfarende og Fiskere i Ho og Oksby Sogne tilsammen, og som sammen med deres Familier — ialt 504 Personer — udgjorde en meget stor Del af de to Sognes samlede Indbyggerantal paa 856.

Forholdene kan i nogen Grad minde om Rømø, hvor Naturen i mangt og meget minder om Ho og Oksby Sogne. Ogsaa her har Befolkningsmængden tidligere været meget større end nu; medens der i 1935 var 607 Indbyggere paa denne Ø, var der i 1803 over det dobbelte, nemlig 1534.

At Næringslivet i de to Sogne har været bestemt af andet end af Jordbruget, fremgaar ogsaa af Indbyggerantallet pr. Td. Hartkorn i 1801. Det viser sig nemlig, at medens de øvrige Sogne i dette Aar allesammen staar med en Tæthed af 2—3, staar Ho og Oksby Sogne betydeligt højere med henholdsvis 6,5 og 4,4 Indbygger pr. Td. Hartkorn. Medvirkende til dette Forhold er den Omstændighed, at Fiskeri og Søfart har haft en væsentlig Betydning her, medens de andre Sogne har været mere rene Landbrugsomraader. I 1925 er

Forholdet mere udjævnet, og Ho Sogn, der i 1801 stod med det højeste Antal Indbyggere pr. Td. Hartkorn, staar nu lavest — sammen med Alslev.

En anden Faktor, der kan have spillet en Rolle, og sikkert ogsaa har gjort det, er Udvandringen fra Land til By. Det er forsaavidt dette, der er sket med Fiskerne, men da Nedgangen i Antallet af Personer, der drev dette Erhverv, ikke forklarer den stedfundne Nedgang i Oksby Sogn, maa der sikkert hertil regnes de Personer, der har søgt Erhverv i Byerne. Modsat de to sydvestligste Sogne har Befolkningmængden i Aal Sogn gennemgaaet en meget stor Forøgelse, saaledes at dette Sogn kan notere den største Befolkningstilvækst i Perioden 1769—1935 af samtlige Sogne. Dette Forhold er saa meget mere mærkeligt, naar man sammenstiller Aal Sogn med de to andre meget lignende Sogne Ho og Oksby, der som nævnt havde henholdsvis Tilbagegang og den laveste Tilvækst i Indbyggerantallet i hele Omraadet. Den Hastighed, hvormed Befolkningen er vokset i Aal Sogn, overskrider i høj Grad baade Billum og Janderup Sogne og har — særlig i Modsætning til Billum — været omtrent lige stor hele Tiden fra 1801.

For Tiden fra 1925 til 1935 er Udviklingen paa sin Vis typisk. Som det fremgaar af Oversigten, var der i dette Tidsrum nærmest Stilstand i Oksby, Aal og Billum Sogne; i det første og sidste af disse var der endog Tilbagegang. Derimod kan der noteres en ret kraftig Fremgang i Alslev, Ho og Hostrup Sogne. Denne Udvikling stemmer godt overens med den Udvikling, der fandt Sted i den øvrige Del af Landet i 1925—35; det almindelige i denne Periode var, at Egnene med god Jordbund, som Øerne og Østjylland, viser en klar Nedgang i Folketallet paa Landet, medens det i de magre Egne, især i Vendsyssel og Sønderjylland, er vokset en Del. I Ho Bugt Landet er det paa lignende Maade de magreste Egne, der har haft Fremgang, medens Billum Sogn med de bedre Jorder viser Tilbagegang.

Bebyggelsen.

Det Billede, vi gennem Oldtidsminderne og Stednavnene faar af Bebyggelsen i Ho Bugt, maa blive dette, at det første og vigtigste Bebyggelsescentrum var paa Bakkeøen ved Billum. Indtil Tiden før Vikingetiden havde Bebyggelsen bredt sig ned mod Varde, medens hele Omraadet Vest for en Linie fra Varde Aa's Munding til Fil Sø endnu var ubebygget. Med Vikingetiden trænger Bebyggelsen saa frem mod Vest, helt ud til Oksby.

Fra omkring Aar 1200 maa man altsaa regne med en Bebyg-

gelse, der for en væsentlig Del var spredt over de Omraader, der nu udgør den bebyggede Zone.

Noget mere fast Billede af hele Bebyggelsen faar vi først gennem Christian V's Matrikul af 1688, hvortil Forarbejderne for Størstedelen var gjort i 1682. Selve den nøjagtige Befolkningmængde giver den ikke, men derimod Antallet af Bebyggelser, og dette gives her efter Henrik Petersens Arbejde om Forberedelserne til den nævnte Matrikul.

Tabel 37. Bebyggelsen i 1682.

	Ho	Oksby	Aal	Billum	Janderup	Alslev	Hostrup
Gaarde	23	51	71	42	46	37	29
Huse med Jord ..	19	45	27	6	5	10	13
Huse uden Jord .		1					

Særlig paafaldende ved denne Fordeling af Befolkningen er det store Antal Huse, der findes i de tre vestlige Sogne, ialt 92 af de 126, der findes angivet i samtlige omhandlede 7 Sogne. I de to vestlige Sogne Ho og Oksby er der endog over Halvdelen af det samlede Antal, nemlig 65 af 126. Selve Gaardantallet i de tre vestlige Sogne overrasker ogsaa, idet det udgør 145 mod 154 i de øvrige fire Sogne. Man maa saaledes heraf slutte sig til, at de tre vestligste Sogne har haft den største Del af Befolkningen i hele Ho Bugt Landet. Husenes Antal er maaske det mest paafaldende i Oksby Sogn, og — som det iøvrigt fremgaar af Tabellen — er Koncentrationen af Husene i den sydvestlige Del af Ho Bugt Landet meget tydelig. Gaardene samler sig derimod mere i Egnene Nord og Syd for Varde Aa. Sammenligner man dette med Fordelingen af dyrket Land, viser det sig som ventet, at dette i ganske overvejende Grad falder langs Varde Aa's nordlige Bred — i Egnen med den typiske Gaardbebyggelse. Aarsagen til Befolkningskoncentrationen mod Sydvest kan saaledes ikke alene skyldes Landbruget, selvom de store Engarealer dengang har betydet adskilligt mere for Landbruget, end Tilfældet var senere, men maa sikkert være foraarsaget af det stærke Fiskeri, som fandt Sted i disse Egne, ligesom den Skibsfart, der havde hjemme her, og hvis Betydning for disse to Sogne — Ho og Oksby — tydeligt fremgaar af det Privilegium, der udstedtes i 1688, og som gav Skipperne i Ho, Oksby og Hjerting visse ret udstrakte Rettigheder til at drive Sejlads (se Side 88 f.).

Udviklingen træder særlig frem ved en Sammenligning med Forholdene, som de var i de senere Tider, saaledes som det fremgaar af følgende Tabel over Tilstanden i 1682 og 1905.

Tabel 38. Samlet Antal Bebyggelser.

Sogn	1682		1905		Antal Bebyggelser pr. km ²	
	Ialt	%/o af alle 7 Sogne	Ialt	%/o af alle 7 Sogne	1682	1905
Ho	42	9,9	71	7,6	0,8	1,4
Oksby	97	22,8	150	16,0	1,2	2,0
Aal	98	23,0	232	24,8	1,0	2,5
Billum	48	11,3	118	12,6	2,6	6,3
Janderup	51	12,0	181	19,3	1,3	4,6
Alslev	47	11,1	101	10,8	1,3	2,8
Hostrup	42	9,9	83	8,9	1,5	3,0

I 1682 var 55,7 % af hele Omraadets Bebyggelser, d. v. s. Gaarde + Huse beliggende i de tre vestlige Sogne, medens dette Tal i 1905 var reduceret til 48,4. Endnu mere tydeligt fremtræder den stedfundne Forandring, naar man kun tager Ho og Oksby Sogne sammen og derved faar et mere ensartet Omraade, end Tilfældet er, naar Aal Sogn tages med, da den væsentligste Del af dette Sogns Bebyggelse ligger i den østlige Del, som egentlig bør regnes sammen med de to Bakkeø-Sogne Billum og Janderup. I 1682 var der i Ho og Oksby Sogne 32,7 % af de samlede Bebyggelser i Ho Bugt Landet, mod 23,6 % i 1905, medens de tilsvarende Tal for Billum + Janderup Sogne var 23,3 % og 31,9 %.

Der er i det forløbne Tidsrum sket en meget karakteristisk Forskydning, at Aal, Billum og Janderup Sogne er vokset mest, medens de fire andre Sogne: Ho, Oksby, Alslev og Hostrup har haft mindre Fremgang end Omraadet som Helhed. Bebyggelsestyngdepunktet, der i 1682 laa i de vestligste Sogne, ligger nu i Aal, altsaa i dette Sogns østligste Del, samt Billum og Janderup, idet der i disse tre Sogne i 1905 fandtes ialt 56,7 % af de samtlige Bebyggelser. Aaret 1905 er anvendt her, da der fra dette foreligger Oplysninger om de enkelte Sogne, og hvor ikke som senere, de fleste af disse er slaet sammen to og to i Sognekommuner.

Hvis man iøvrigt sammenligner Antallet af Habitationer eller Beboelsessteder med Indbyggerantallet, viser der sig meget store Overensstemmelser. I 1905 var der gennemsnitlig 5,1 Personer pr. Habitation; Minimum havde Ho og Oksby Sogne med 4,5, medens Billum havde Maksimum med 5,9, altsaa et Udsving paa kun $\pm 0,6$ og + 0,8. Kortet over samtlige Bebyggelser (Fig. 9) bliver paa denne Maade et Befolkningstæthedskort, idet hver Prik gælder 5,1 Personer.

Samtidig med dette lægger man Mærke til Forandringen i Forholdet mellem de forskellige Slags Beboelser mellem Gaarde og Huse. I 1682 var Antallet af Huse — baade med og uden Jord — kun ringe, ialt 126 mod 515 i 1905, og som nævnt var 73,0 %, d. v. s. 92 af disse Huse beliggende i de tre vestlige Sogne. I Tiden indtil 1905 var der overalt sket en meget stærk Vækst i Antallet af Huse; dette var i 1682 kun lidt mindre end Antallet af Gaarde i Ho og Oksby Sogne, medens det i de øvrige — særlig Billum,

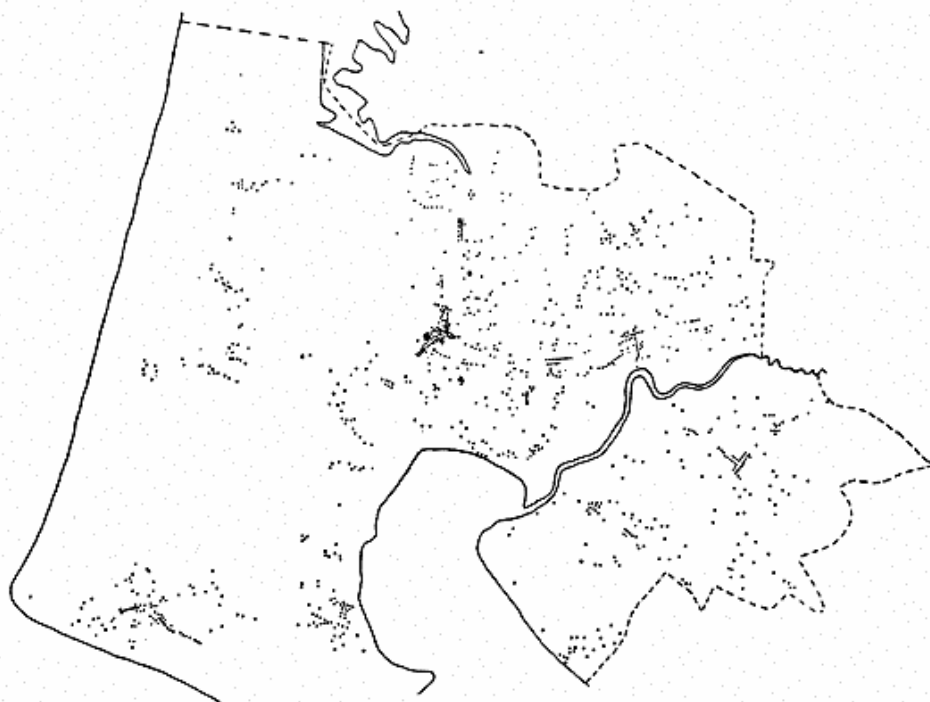

Fig. 9. Samtlige Bebyggelser i Ho Bugt Landet (ca. 1930).

Janderup, Alslev og Hostrup Sogne — var mindre end Gaardantallet.

Medens saaledes Antallet af Gaarde i 1682 i alle syv Sogne oversteg Antallet af Huse, blev Forholdet et andet senere hen. I 1682 udgjorde Antallet af Huse kun 29,6 % af det samlede Antal Gaarde + Huse; i 1905 var Husenes Andel steget til 55,0 %. I dette Aar oversteg Husenes Antal Gaardenes i Ho, Oksby, Aal og Janderup Sogne, medens de to Slags Beboelsers Antal var lige i Billum Sogn, hvorimod Gaardenes Antal oversteg Husenes i Alslev og Hostrup Sogne. Størst Fremgang i Husenes Antal havde Aal, Janderup og Billum, medens den var mindst i Ho Sogn. I 1927 udgjorde Antallet af Huse med Jord 66,3 % af det samlede Antal Gaarde + Huse.

Tabel 39. Gaardenes Fordeling efter Størrelse.

Sogn	Over 4 Tdr. H.K.		4 2 Tdr. H.K.		2-1 Tdr. H.K.		Ialt Gaarde				
	1837	1927	1837	1927	1837	1927	1682	1837	1905	1927	
Ho	3		9		14						
Oksby	1	4	26	35	38	52	74	91	95	82	
Aal	10	6	47	31	30	59	71	87	88	96	
Billum	13		31		8						
Janderup	17	30	32	63	9	17	63	86	110	138	
Alslev	27		10		11						
Hostrup	16	43	11	21	12	23	53	66	87	100	

Ogsaa med Hensyn til Fordelingen af Gaardene efter deres Størrelse er der sket Forskydninger. Den ældste Kilde, der bringer mere detaljerede Oplysninger om de forskellige Størrelsesordener af Gaarde, er fra 1837. Gaardene er her ordnet sognevis, medens der efter de Oplysninger, der findes i „Vurdering til Grundskyld og Ejendomsskyld 1927“ (Stat. Tabelv. 5 R. E., Nr. 15) er sket en Gruppering efter Vurderingskredse og Vurderingsdistrikter, saaledes at Sognene er slaaet sammen to og to, og kun Aal Sogn danner en Enhed for sig. Selve Vurderingsinddelingen er heller ikke helt den samme i de to Aar; i 1837 var de to største Grupper af Gaarde henholdsvis Gaardene over 8 Tdr. Hartkorn og 8—4 Tdr. H.K. I 1927 var det over 12 Tdr. H.K. og 12—4 Tdr. H.K. Som Følge heraf er der ved Sammenstillingen af disse to Vurderinger kun taget en Gruppe af Gaarde over 4 Tdr. H.K.

At der findes en Inddeling i 1927 paa Gaarde over 12 Tdr. H.K., spiller iøvrigt ingen Rolle i denne Egn, idet der ikke i et eneste af de syv Sogne findes Gaarde af denne Størrelse; af Gaarde paa 8—4 Tdr. H.K. var der i Omraadet her i 1837 1 i Hostrup Sogn, 4 i Alslev Sogn og 2 i Janderup Sogn.

Med Hensyn til Gaardene af den største Slags — altsaa over 4 Tdr. H.K. — ses det af Tabellen, at det største Antal af dem i 1837 var beliggende i Alslev Sogn, saaledes at Alslev—Hostrup Sognene tilsammen viser det absolut største Antal, nemlig 43 mod 30 i Billum—Janderup Sognene, medens Ho—Oksby kun staar med 4. I 1927 er der overalt sket en Tilbagegang i Antallet af Gaarde af denne Type — mest i Alslev—Hostrup Sognene —, saaledes at de store Gaardes Hovedomraade nu er i Janderup—Billum, hvor iøvrigt ogsaa Gaarde af de andre Størrelsesordener har deres største Udbredelse. Angaaende de mellemstore Gaarde (4—2 Tdr. H.K.) er der sket en Forøgelse af Antallet i Alslev—Hostrup, medens de

tre vestlige Sogne viser en afgjort Tilbagegang; Billum—Janderup har nærmest det samme Antal mellemstore Gaarde i 1927 som i 1837, medens disse Sogne absolut viser den største Fremgang med Hensyn til Antallet af mindre Gaarde (2—1 Tdr. H.K.) i denne Periode. Denne sidste Kategori af Gaarde har været i Fremgang i alle syv Sogne; dog har der i Ho—Oksby nærmest været Stagnation.

Beliggenheden af de mellemstore og store Gaarde fremgaar af

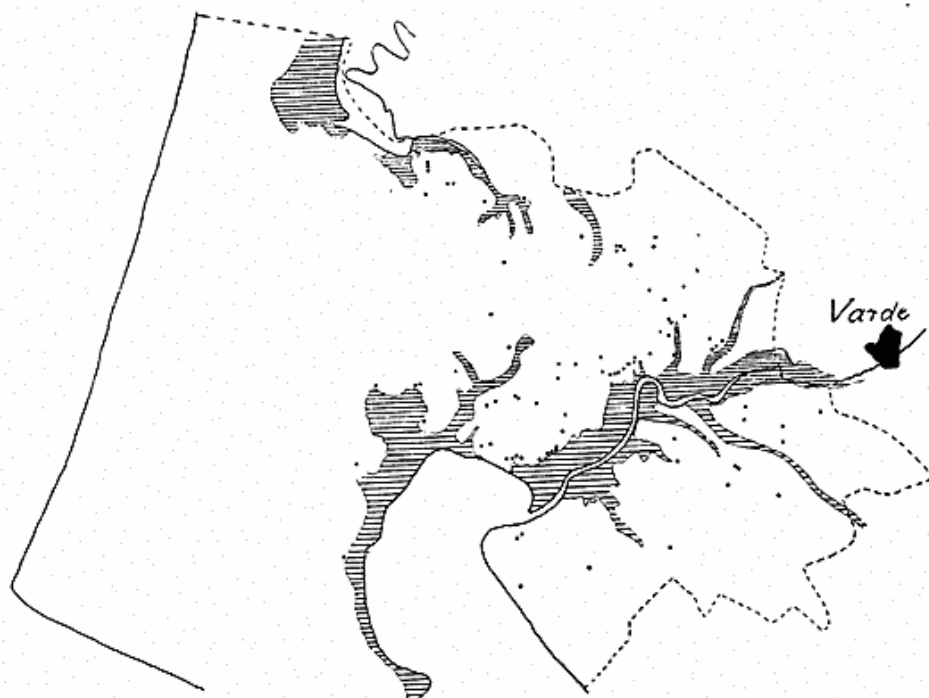

Fig. 10. De mellemstore og store Gaardes Beliggenhed i Forhold til Engstrækningerne (de skraverede Omraader).

hosstaaende Kort (Fig. 10). Det viser for det første Billum og Janderup Sognes store Overvægt i saa Henseende, idet der saa at sige ingen store Gaarde findes mod Vest; men samtidig fremgaar det af Kortet, at alle de større Gaarde næsten uden Undtagelse ligger i Nærheden af Marsk- eller Engstrækninger, saaledes som Tilfældet særlig smukt er ved Janderup og i den sydlige Del af Billum Sogn. At der kun findes saa faa større Gaarde langs Marskengene i Aal, Oksby og Ho Sogne, har naturligvis sin Forklaring i den magre Jordbund, der ellers findes i disse Egne.

Taget som Helhed har der fundet en ret betydelig Forøgelse Sted af Gaardenes Antal i Perioden 1837—1927, nemlig ialt med 46; i Perioden 1682—1837 var Gaardenes Antal derimod steget med 78. Yderligere lægger man Mærke til, at Antallet af Gaarde var det

samme i 1927 som i 1905, naar man tager Omraadet som Helhed; betragter man de enkelte Sogneomraader, ses det dog, at Ho—Oksby og Alslev—Hostrup udviser en Tibagegang, der omtrent er lige stor for de to Grupper, medens altsaa de mellemliggende Sogne har Fremgang.

Fremgangen ligger næsten udelukkende paa den mindste Gruppe af Gaarde, hvis Antal er blevet forøget med henved 100 %, medens de store Gaarde har haft en relativ endnu større Tilbagegang; Antallet af mellemstore Gaarde har derimod ikke været underkastet væsentlige Forandringer.

Sognene Ho og Oksby, der havde den mindste Forøgelse af Huse, har som de eneste af samtlige Sogne haft Tilbagegang i Antallet af Gaarde i Perioden 1837—1927; her har kun været en ubetydelig Fremgang med Hensyn til Antallet af mindre Gaarde. Alt ialt var der i dette Omraade sket en Tilbagegang i Antallet af samtlige Gaarde paa 9,9 % i Forhold til 1837, medens der i Aal Sogn var en Fremgang paa 10,3 %, i Alslev—Hostrup paa 6,9 % og i Billum—Janderup paa 36,7 %. Det er saaledes i Egnene med de bedre Jorder, paa Bakkeø-Omraadet, at Forøgelsen af Gaardene har været størst, og hvor de større Gaarde samler sig, medens de fattigere Egne enten viser Tilbagegang eller ringe Fremgang.

Dette viser sig endnu tydeligere, naar man betragter de enkelte Sognes procentvise Andel i de syv Sognes samlede Gaardantal i 1682, 1905 og 1927. I 1682 var der ikke megen Forskel mellem de fire Sognegrupper Andel i det samlede Gaardantal (se Tabel 40); mindst var det i Alslev—Hostrup og størst i Billum—Janderup. I 1905 havde Billedet ændret sig i ret væsentlig Grad, og Forskellen uddybedes yderligere i 1927.

Tabel 40. De enkelte Sognegrupper procentvise Andel i Ho Bugt Landets Gaarde.

	1682	1905	1927
Ho—Oksby Sogne	24,9	22,6	19,5
Aal Sogn	23,9	20,9	22,8
Billum—Janderup Sogne	29,0	32,8	35,6
Alslev—Hostrup Sogne	22,2	23,7	22,1

Billum—Janderup hævder sig nu absolut i Forhold til de andre Sogne, medens de vestligere Omraader er gaaet tilbage. Udviklingen fra 1905 til 1927 er ganske interessant; Gaardantallet var i disse to Aar nøjagtigt det samme — 421 — i Ho Bugt Landet, men Fordelingen af dem indenfor de forskellige Størrelsesordener undergik i

de 20 Aar væsentlige Forandringer. Billum—Janderup bliver stadig mere dominerende i denne Henseende, medens Ho—Oksbys Tilbagegang fortsættes med forøget Fart, ligesom ogsaa Alslev—Hostrup gaar tilbage.

Hvilke Steder indenfor de enkelte Sogne, der særlig kan opvise Forandringer i Bebyggelsen, fremgaar ved en Betragtning af Kortene i 1:20.000 fra 1870 og Tiden omkring 1930, og ved en Sammenligning af begge disse Kort med Videnskabernes Selskabs Kort fra 1804. Sammenligningen med Kortet fra 1804 maa dog blive mere summarisk end mellem de to sidste alene af den Grund, at det gamle Kort er i en betydelig mindre Maalestok, nemlig 1:120.000. Saa meget fremgaar dog, at der er mere Lighed mellem dette Kort og Kortbladene fra 1870 end mellem disse og de nye Maalebordsblade. Ligheden bliver størst i de vestlige Omraader, samt i Alslev og Hostrup Sogne, hvilket jo ogsaa fremgaar af Oversigten over Antallet af Gaarde og Huse.

Den Udvikling, der er sket mellem 1870 og 1930, gør sig som flere Gange nævnt særlig mærkbar i Bakkeø-Omraadet, og deraf igen særlig i Hedeomraadet Nord for Borre, Billum, Janderup og Hyllerslev. Typisk for Janderup og Billum Sogn er det, at den gamle Randbebyggelse ud mod Engene omkring Varde Aa og ud mod Ho Bugtens Nordkyst ikke har undergaaet særlige Ændringer. Dette gælder næsten hele Strækningen fra Kjelst over Tarp og Billum-gaarde til Janderup og Hyllerslev. Her finder man faktisk det samme Antal Gaarde paa Kortene 1870 og 1930. Paa selve Bakkeø-Omraadet er der paa Strækningen mellem Jernbanelinien og Kysten ved Kjelst ogsaa kun kommet faa Nybebyggelser, medens Egnene Nord for Banen har haft en meget kraftig Forøgelse. Dette gælder ikke saa meget Bebyggelsen omkring Hannevang Øst for Mosestrækningen ved Baadsø, men derimod Billum Hede; i 1870 fandtes her faktisk ikke en eneste Bebyggelse, medens der nu ligger en halv Snes Gaarde spredt over den sydlige Del af dette Omraade. Noget lignende er Tilfældet med Janderup Sogn; ogsaa her er der faktisk ikke sket Forandringer i Bebyggelsen mellem Banelinien og Varde Aa i Modsætning til den nordlige Del af Sognet, hvor der nu ligger Gaarde spredt over store Strækninger. Paa Kjærup Hede er der saaledes opstaaet den nye Bebyggelse Vester Kjærup, hvor der i 1870 ikke fandtes Spor af Bebyggelse.

Det er ligeledes i de samme Bakkeø-Egne, at den forøgede Bebyggelse i Aal Sogn særlig falder; der er f. Eks. her mellem Borre og Øster Vrøgum kommet adskillige nye Gaarde, medens der i den vestlige Del af dette Sogn ikke er sket store Forandringer.

I denne Forbindelse maa ogsaa nævnes Oprettelsen af Statshusmandsbrug. Ganske vist er der i Sognene her kun meget faa store Gaarde, saa en Udstykning har ikke kunnet drives meget. En af de største Gaarde i Ho Bugt Landet, nemlig Hesselmed i Aal Sogn, blev udstykket i 1921, og der oprettedes derved til Husmandsbrug paa hver c. 10 ha. (Større danske Gaarde VIII, S. 296). Efter villig Meddelelse fra Formanden for Husmandsbrugskommissionen for Ribe Amt, Hr. Andreas Thomsen, Lindknud, er der for Tiden ingen Statshusmandsbrug i Ho Sogn, medens der i Oksby og Hostrup Sogne er eet i hvert, i Billum Sogn 5 og i Janderup Sogn 7. Betydeligt højere ligger Tallene for de to sidste af de syv Sogne, nemlig Alslev og Aal, der har henholdsvis 15 og 16 Statshusmandsbrug, men trods dette er Antallet af Statshusmandsbrug i disse Egne ikke stort.

Ho Bugt Landet rummer indenfor sine Grænser større Omraader, der er ganske uden Bebyggelse, nemlig Skallingen og Kalsmærsk Hede. Hertil knytter sig meget naturligt den 142 ha store Ø *Langli* ude i Ho Bugten. Ganske vist er denne lille Ø ikke helt ubeboet, men Bebyggelsen her er meget ringe og af ret sen Dato. Hvornaar *Langli* først blev bebygget, kan der ikke siges noget om med Bestemthed; dette at den var Fiskerleje i det 16. og 17. Aarh., er ikke ensbetydende med, at der var permanent Beboelse der. Som Tilfældet var med mange af de andre Fiskesteder, har den sikkert kun været optaget af temporære Beboelser i Fisketiden. Iøvrigt blev den fra Begyndelsen af 1640'erne opgivet som Fiskerleje, idet man herefter fiskede direkte fra Varde. (Sundbo, 1915—18, S. 596).

I en Indberetning fra 1772 hedder det om *Langli*, at „i Hoe Sogn er et Overdrev, Langele Bjerge kaldet, som hidtil er brugt til Kreaturgræsning, og formedelst det ligger i Vester Havet ei kunne diiges eller grøftes.“ (Indberetninger om Forbedringer i Landvæsenet m. m.). Øen var altsaa dengang sikkert ubeboet og har været anvendt til Kreaturgræsning og Høslet. Efter Indberetninger om Sandflugten fra Tiden omkring Aar 1800 fremgaar det, at Lodsejerne er enige om, at der ikke maa græsse Kreaturer paa *Langli*, da Fredning af Klitterne er nødvendig, og at Øen derved, ved Naturens Hjælp, vil kunne bringes i god Stand.

I Folketællingen fra 1834 nævnes Øen overhovedet ikke, og man har øjensynlig heller ikke paa denne Tid interesseret sig særlig meget for den. I det mindste hedder det i Sandflugtskommissionens Indberetning fra 1852, at „Bjergene paa denne lille Ø henligger uden Beplantning. Dæmningsarbejderne dér er antaget uforholdne, eftersom ingen Sandflugt herfra kan bevirke større Skade paa Fast-

landet, og de tilgroede Steder paa selve Øen hidtil ikke har været af den Beskaffenhed og bragt den Nytte, at Klitternes Beplantning af den Grund burde stedfinde.“

Bebyggelsen af den lille Ø kommer først ved Midten af det 19. Aarh. I 1860 var der saaledes efter Folketællingslisterne 1 Hus med 2 Indbyggere paa Langli; i 1880 var der ialt 4 Huse med tilsammen 15 Indbyggere, og i 1890 var disse Tal steget til 7 Huse med ialt 23 Indbyggere. Den stærke Forøgelse af Indbyggerantallet har sandsynligvis sin Forklaring i det paa den Tid opblomstrende Fiskeri i Egnene omkring Esbjerg. Folkene, der bosatte sig paa Langli, var nemlig som Regel Fiskere, og de fleste af dem var født paa Holmslands Klit; i 1880 opgives en enkelt dog at være født i Sønderjylland. Øen, der i 1911 havde 39 Indbyggere, oplevede saaledes en Slags Storhedsperiode omkring Aarhundredskiftet, men nu er Indbyggerantallet atter gaaet betydeligt tilbage; ved Folketællingen i 1935 var der kun 2 Mennesker paa Langli. (Se iøvrigt K. M. Olesen).

Landsbybebyggelsen. Det vil i denne Undersøgelse føre for vidt at gennemgaa Landsbyernes hele Udvikling i Egnene her, og delvis vilde det falde udenfor Rammerne af Arbejdet, men enkelte Træk maa dog anføres.

I Vestjylland har man i mindre Grad end paa Øerne følt Trang til at slutte sig sammen i tætbebyggede Landsbyer; Bebyggelsen var som Regel ret spredt, saaledes at man ofte næppe nok kunde tale om Landsbyer. Forarbejderne til Matriklen af 1688 giver Oplysning om Enkeltgaardenes Antal, d. v. s. Gaarde, der havde deres Jord liggende udenfor det egentlige Landsbysamfunds Fællesskab. En Udregning af, hvor stor en Procentdel af Herredets Gaarde der var Enkeltgaarde, viser, at denne Bebyggelsesform var særlig udbredt i Ulfborg, Skodborg, Vandfuld og Håmmerum Herreder, hvor de udgjorde henholdsvis 50,4 %, 65,6 %, 74,8 % og 45,5 %, medens de i Vester Horne Herred udgjorde 12,0 % af Bebyggelserne (Aakjær). I Ho Bugt Landet var Tallene for enkelte Sogne: Ho: 4,4 %, Oksby: 2,0 %, Aal: 8,4 %, Billum: 7,1 %, Janderup: 17,4 %, Alslev: 16,2 % og Hostrup: 13,8 %. Enkeltgaardsprocenten var som Regel meget stor i de magre vestjyske Egne, saaledes som det fremgaar af Tallene fra de nævnte Herreder i Ringkøbing Amt; den dyrkelige Jord var her spredtliggende og kunde som Regel ikke danne Grundlag for Oprettelsen af flere Gaarde paa samme Sted. Paa Øerne og i Østjylland var Enkeltgaardsprocenten som Regel meget lille; i Egnen omkring Aarhus var den f. Eks. 1—2 %. Heller ikke i Vester Horne Herred var Tallet særligt stort, og i de vestlige Egne maa den endog karakteriseres som meget lille. Aarsagen til

dette Forhold maa søges i den Omstændighed, at det var Engene, der dannede det absolut væsentligste Grundlag for Landbruget der; Bebyggelserne søgte derfor alle at være i Forbindelse med Engstrækningerne, der som Regel laa som et sammenhængende Bælte, medens der udenfor dette ikke var mange Betingelser for Oprettelsen af Gaarde.

Landsbyerne fik som nævnt i mange Tilfælde et meget spredt Præg. Ho By bestaar saaledes paa en Maade af tre forskellige Bebyggelser, som dog ikke er lette at afgrænse fra hinanden, nemlig Sønderballe, Nørballe og Vesterballe. Paa Videnskabernes Selskabs Kort fremtræder Ho da ogsaa som en meget stor og spredt Samling Huse omkring Kirken. For Oksby gør et noget lignende Forhold sig gældende. Her er der i Folketællingslisterne tidligere sondret mellem Nør Oksby, Sønder Oksby, Vester Oksby eller Midtby, der iøvrigt ogsaa kaldes Tykby, fordi Husene her ligger tættere sammen, samt Blaavand og Vandflod. I Tællingen fra 1890 er dog Vandflod og Midtby, der nu udgør det egentlige Oksby, regnet sammen under Navnet Oksby. Efter Kortet 1:20.000 fra 1870 bestod Oksby af en mere eller mindre spredt Samling Huse og Gaarde (ialt c. 25), der laa over en Strækning af 1,5 km. I Nutiden, da Bebyggelsen har udstrakt sig mere mod Vest, saaledes at man faar den mere samlede Bebyggelse, hvor de forskellige Veje støder sammen, strækker Oksby sig som en Landevejsbebyggelse over ialt c. 2,25 km.

Den samme Spredthed finder vi andre Steder, ikke mindst i Janderup og Billum Sogne. Der ligger saaledes her typiske Rækkebyer, bestaaende af en enkelt Række Huse, som Janderup, Tarp og Kjelst, Byer, som udmærker sig ved deres meget langstrakte Form. Aarsagen til dette er naturligvis deres Beliggenhed paa Grænsen mellem det højere Land og Engstrækningerne omkring Varde Aa. I Janderup har man, noget lignende som Tilfældet er i Ho og Oksby, forskellig Benævnelse for Byens forskellige Dele; dog finder man ikke disse forskellige Betegnelser i Folketællingslisterne, men kun hos Befolkningen, der sondrer mellem Vesterby, Midtby og Østerby, der efter Pontoppidans Danske Atlas kaldtes Katrevel, et Navn, der nu dog kun anvendes om to Huse Nord for Kirkegaarden. (J. Madsen, S. 29).

Et lignende Forhold som ved Janderup fremtræder meget tydeligt ved Bordrup og Mosevraa paa Videnskabernes Selskabs Kort, og selvom det nu om Stunder ikke er saa fremtrædende som ved Janderup, viser der sig dog en tydelig Randbebyggelse omkring den lave Engstrækning ved den nordvestlige Del af Ho Bugten. Den

meget udprægede Randbebyggelse, som man faar Indtryk af efter Videnskabernes Selskabs Kort, er dog sandsynligvis stærkere fremtrædende paa Kortet, end den var i Virkeligheden; i 1870 var Bebyggelsen her, som den er det i Nutiden, ret spredt. Den bestaar nærmest af fem Gaarde og et Par Huse, der ligger indenfor en Afstand af c. 1,1 km. Nogen Forandring af Betydning er der ikke foregaaet siden 1870.

Den spredte Bebyggelse er som sagt den typiske for Egnene her, og dette gælder ikke alene de Bebyggelser, der har Randbeliggenhed, f. Eks. ud mod Engstrækningerne; ogsaa en Landsby som Billum, der dog ligger midt inde paa Bakkeøen, er ret vanskelig at afgrænse, og det samme gælder — maaske endog i større Grad — Vejrs og Borre. Denne sidste Landsby synes iøvrigt efter Kortet fra 1870 at dømme, at have været en Del mere samlet dengang end nu, men megen Forskel er der dog ikke. Mere bestemte i saa Henseende er Oksbøl, som senere skal omtales nærmere, og Alslev. Disse forskellige Omstændigheder gør det ogsaa vanskeligt at danne sig et bestemt Billede af Landsbyernes Indbyggerantal, da man ofte ikke kan være sikker paa, om de forskellige Folketællingslister anvender den samme Afgrænsning. Nedenstaaende Tal, der er uddraget af Folketællingslister fra det 19. Aarh., de eneste der har været tilgængelige, kan dog sikkert give et paalideligt Overblik over Landsbyernes befolkningsmæssige Tilstand i dette Aarhundrede.

Som det fremgaar af denne Oversigt, varierede Landsbyernes Størrelse i ret høj Grad i Løbet af Aarhundredet. Som Regel har der været Fremgang i Indbyggerantallet; en Undtagelse herfra danner dog Landsbyerne i Alslev Sogn, hvor baade Alslev og Toftnæs viser tydelig Tilbagegang i Tiden fra 1860 til 1890 ligesom Oksby, medens Landsbyer som Billum, Vejrs, Vester Vrøgum, Mosevraa, Kokspang og Sælborg nærmest stagnerede i denne Periode. Størst Stigning viser Byerne i Janderup og Billum Sogn samt den østlige Del af Aal Sogn.

Landsbyernes Karakter ændrer sig i ikke ringe Grad efter Tiden omkring Aar 1900; en af Aarsagerne hertil var de forbedrede Samfærdselsmidler ved Jernbanens Anlæggelse samt Bortfaldet af Læbælterne omkring Købstæderne, i dette Tilfælde altsaa Varde.

I tidligere Tid søgte Købstæderne altid at haandhæve Retten til Haandværk og Købmandshandel, saaledes som det fremhæves lige efter Enevældens Indførelse i 1660. Efter Bestemmelserne her maa der paa Landet af Haandværkere kun være Grovsmede, Tømrere, Murmestre, Skindere, Skrædere og Skomagere. Efterhaanden blev dog nogle flere Haandværk tilladt, f. Eks. Vævere, Slagtere, Bagere

Tabel 41. Landsbyernes Indbyggerantal.

	1801	1834	1860	1890
HO SOGN:				
Ho	263	233	272	296
OКСBY SOGN:				
Oksby	225	264	297	277
Blaavand	82	89	102	120
Vejrs	102	99	142	137
Mosevraa	71	106	103	101
AAL SOGN:				
Borre	99	109	157	189
Oksbøl	89	93	132	130
Skjødstrup	55	76	93	106
Øster Vrøgum	58	92	87	153
Vester Vrøgum	57	78	70	73
Børsmose	67	87	108	124
Grærup	62	81	—	109
BILLUM SOGN:				
Billum	108	111	249	242
Tarp	103	160	—	143
Kjelst	98	135	—	185
JANDEDUP SOGN:				
Janderup	209	279	307	380
Hyllerslev	106	115	107	185
Kærup	86	127	117	201
ALSLEV SOGN:				
Alslev	144	192	177	156
Toftnes	94	101	124	106
HOSTRUP SOGN:				
Hostrup	67	67	73	95
Kravense	88	74	73	119
Kokspang	53	47	45	48
Sælborg	55	57	96	95

og Ølbryggere, medens andre som Rokkedrejere, Glarmestre, Sadelmagere og Malere ikke maatte nedsætte sig indenfor en Afstand af 11 km fra Købstaden.

Folketællingen fra 15/8 1769 giver som nævnt en Oversigt over Fordelingen af Indbyggerne efter Erhverv. En Rubrik omfattede „Fabriquerer og Haandværker, samt deres Svende og Læredrenge med deres Hustruer og hos sig havende Børn“. Til denne Kategori henførtes i Janderup og Billum Sogne 26 Mand og 27 Kvinder,

medens de tilsvarende Tal for Alslev og Hostrup Sogne var 12 og 10, for Aal Sogn 12 og 8 samt for Ho og Oksby Sogne 1 og 2. Den samlede Mængde af Haandværkere har altsaa været meget ringe, men desværre oplyser Opgivelserne for Janderup—Billum og Alslev—Hostrup Sogne ikke noget om, hvorledes Fordelingen var indenfor hvert af disse Omraader.

Først ved Næringsloven af 29/12 1857 bortfalder Købstædernes tidligere Eneret paa Haandværksdrift og Handel helt, dog saaledes at der i Almindelighed ikke maa drives Haandværk indenfor 7,5 km og Handel (Engroshandel, Købmands- og Detailhandel) indenfor 11 km Afstand. Disse Afstandsbestemmelser, der var den sidste Rest i dansk Lovgivning til Beskyttelse af Købstædernes Næringsbrug, ophævedes imidlertid ved Lov af 11/2 1920.

Store Dele af de her behandlede Omraader faldt indenfor Vardes Læbælte. Afstanden for dette regnedes nemlig i lige Linie fra Byens „Akseltorv“, og derved kom det meste af Janderup, Billum, Alslev og Hostrup Sogne indenfor 11 km Afstanden, og Størsteparten af Janderup og Alslev Sogne endog indenfor 7,5 km Afstanden.

Efter Bestemmelserne skulde Egnene her altsaa handle over Varde, hvis Handel da ogsaa tidligere mest bestod af Handel med Landbrugsprodukter, og som mest udførte Korn, Fedevarer og Uld. Landmændene klagede imidlertid meget over Købmændenes ringe Virksomhed, idet disse — efter Dalgas — kun foretog store Opkøb af Landmændenes Produkter, naar der indtraf Bestillinger fra Udlandet. (Dalgas, S. 144). I selve Varde var der omkring Aar 1800 kun 4—5 Købmænd, men allerede 1830 var dette Tal dog steget til 30.

De mildere Bestemmelser om Haandværkeres Nedsættelse paa Landet samt Næringsloven af 1857 og Loven om Afstandsbestemmelsernes Ophævelse af 1920 kom ganske naturligt til at sætte stærke Spor i Landsbyernes Udvikling. Den Bom, som Lovgivningen tidligere tildels havde sat for Landsbyernes Udvikling, blev nu fjernet; Landsbyerne kunde udvikle sig langt mere frit, og dette gav sig hurtigt Udslag i alle Egne af Landet. Omkring Midten af det 19. Aarh. var der foregaaet en stærk Vækst i Landsbyernes Indbyggerantal, og som det fremgaar af ovenstaaende, var det i de her omhandlede Egne i særlig Grad Landsbyerne udenfor Læbæltet, der tiltog i Størrelse. Af de 11 større Landsbyer, der i Perioden 1834—60 voksede med over 10 %, laa de 9 udenfor 11 km Grænsen fra Varde.

Selvfølgelig kom Udviklingen saaledes ogsaa til at give sig Udslag i Landsbybefolkningens S sammensætning; af de 384 Indbyg-

gere, der var i Oksbøl i 1911, var der saaledes kun 23 Landbrugere, medens der var 145, der drev Haandværk og Industri. Desuden var der 91, der var beskæftiget med Handel og 25 med Transport.

Jernbaneanlægget i 1903 indvirkede paa mange af Landsbyernes Udseende i høj Grad. Anlægget af Statsbanen i 1872 til Varde kom ikke til at faa nogen Betydning i saa Henseende; denne Bane gaar gennem den østlige Del af Alslev Sogn, men der oprettedes ingen Station her. Banen til Nørre Nebel kom derimod paa en ganske anderledes Maade til at sætte Præg paa mange af Landsbyerne og hidrog paa sine Steder til Fremkomsten af Bebyggelser af bymæssig Karakter. Det mest typiske af disse Eksempler indenfor Omraadet her er Oksbøl.

Tabel 42. Oksbøls Indbyggerantal 1801—1935.

1801	1834	1860	1890	1906	1911	1916	1921	1925	1930	1935
89	93	132	130	363	384	357	408	480	584	590

Oksbøls Udvikling er saaledes foregaaet i forskellige Spring. Indtil Midten af det 19. Aarh. var Tilstanden nogenlunde stabil, hvorefter Tællingen i 1860 viser et Spring; langt kraftigere bliver Stigningen dog efter 1903, efter at Jernbanen er blevet anlagt. Oksbøl er nu ikke længere landsbylignende, men har udviklet sig til en bymæssig Bebyggelse og er altsaa blevet en typisk Stationsby. Forøvrigt er denne Stationsby det eneste Eksempel paa Udvikling til bymæssig Bebyggelse her i Omraadet. Ganske vist er der ogsaa andre Steder langs Jernbanelinien, hvor der har udviklet sig Bebyggelse omkring Jernbanestationen, naar denne er beliggende lidt fra den gamle Landsby; dette er saaledes Tilfældet med Billum, men den Bebyggelse, som er opstaaet her, er dog ikke videre stor. Billum Stationsby havde i 1916 kun 74 Indbyggere, og dette Tal var i 1921 steget til 105; i senere Opgørelser over Folkemængden regnes Billum Stationsby ikke med til bymæssige Bebyggelser og fremtræder aldeles heller ikke som en saadan.

Aarsagen til Oksbøls Vækst skyldes dens Beliggenhed paa det Sted, hvor Jernbanen naar længst mod Sydvest, saaledes at Stationen her bliver Hovedstationen for Omraadet, der udgøres af Ho og Oksby Sogne samt for store Dele af Aal Sogn. Disse Egenes Forsyning med Varer maa derfor fortrinsvis gaa over Oksbøl, hvilket blandt andet bevirker Fremkomsten af flere Købmandsforretninger samt en Spare- og Laanekasse.

Der er saaledes opstaaet et Centrum for Egnen netop paa det Sted, hvor vi først har iagttaget Bebyggelse, nemlig i Egnen omkring Borre.

VIII. Afsluttende Bemærkninger.

Som det er fremgaaet af det foregaaende, har de syv Sogne i Omegnen af den nordlige Del af Ho Bugten rent kulturgeografisk gennemgaaet flere Faser, som dog ikke har været ganske de samme i de forskellige Sogne.

Den Del af Omraadet, som først i Tiden træder mere klart frem, er den vestlige, altsaa særlig Ho og Oksby Sogne. Det, som er Aarsag til, at disse mere afsides beliggende Sogne tidligt faar en særlig Omtale, er Fiskeriet, som vel nok kulminerede i Tiden omkring Reformationens Indførelse. Her har dengang været en livlig Trafik i Fisketiden, og Indbyggerne har for en væsentlig Del ernæret sig af Fiskeri; men da dette i Løbet af det 17. Aarh. efterhaanden tog mere og mere af — sandsynligvis baade fordi den tidligere Storkøbenhavn nu mistede sin Betydning, og fordi Kystomridset gennemgik forskellige Ændringer — maatte Indbyggerne her som andre Steder i Vadehavsomraadet langs Jyllands sydvestlige Kyst søge andre Erhverv og gik derfor mere og mere over til Skibsfart og Handel. At dette sidste har betydet noget, fremgaar af, at Ho og Hjerting i 1554 nævnes som Vardes Ladepladser. Baade i Ho og i Oksby har der været en Del Handel og Skibsfart, hvad blandt andet ses af forskellige Forordninger samt af de Privilegier, som disse to Steder fik 28/7 1688. I en Forordning af 27/2 1591, som angaar Varde Toldsted, hedder det: „Sammeledes hvo, som udskiber Øxne eller anden Del, hvoraf os og Kronen den store Told bør og tilkommer fra Varde, Sønderside, Vesterside, Skallingkrog og Hjertingland — skal tolde i Ribe.“ (Sundbo, 1915—18, S. 538). Faa Aar i Forvejen — 1579 — fik Byfogeden i Varde Udnævnelse som Tolder ved Varde, Hjerting, Sønderside Havn og Skallingkrog (Sundbo, 1915—18, S. 536).

Skibsfarten paa disse Steder var efterhaanden blevet af en saadan Betydning, at Regeringen saa sig nødsaget til at fritage Skibene derfra at gaa ind til Ribe eller Varde, som de tidligere skulde gøre, skønt de dog ikke altid rettede sig efter dette Paabud, og dette førte til det nævnte Privilegium af 1688. Dette Privilegium giver en udmærket Besked om de økonomiske Tilstande. Det hedder nemlig heri, at „eftersom vi allernaadigst fornemmer, at Bønderne og Indvaanere udi Hiettinge og Hoe samt Ousbye Sogner under Riberhuus Amt i vort Land Nørrejylland ikkun ganske ringe

Sæd skal have, saa at de uden Søen og Sejladsen sig ej ernære kunde, da have vi allernaadigst for godt befundet at bevilge og anordne, at bemeldte Hiettinge og Hoe samt Ousbye Sognes Indbyggere og Fiskere maa og skal herefter som tilforn udi deres havende Huse og Vaaninger, hvor de af gammel Tid skal have bygget og boet og endnu boer, fremdeles ved Stavnen ubehindret boendes blive, og skal det dennem derhos allernaadigst tilladt være herefter som udi forrige Tider ved Sejladsen og Søen at søge deres Næring saa og med deres småa Fartøjer deres Fiske og Varer til fremmede Steder henføres og sælges, hvor de bedst ved og kan ...“

I denne gamle Betydning, som disse to Steder derved har haft, ligger maaske ogsaa Forklaringen paa, at Vejen Varde—Ho er angivet paa Kortet hos Scheel, der dog sikkert har det fra Pontoppidan. Et andet Tegn paa, at Handelen har betydet noget for Ho, fremgaar af, at der 11/7 1696 ansættes en Vejer og Maaler „udi Hjerting og Varde Toldsted“, men i Journalen over Rentekammerets underskrevne Sager kaldes han „Vejer og Maaler udi Hjerting, Ho og Varde Toldsted“. (Sundbo, 1915—18, S. 592).

Ganske vist var der ogsaa andre Udskibningssteder; særlig maa nævnes Janderup, der i lang Tid var en meget vigtig Ladeplads for Varde. Janderup blev dog i Realiteten opgivet som Ladeplads, da Toldstedet i 1692 flyttedes fra Varde til Hjerting. (Sundbo, 1915—18, S. 588). Men ogsaa ved den øvrige Del af Varde Aas nedre Løb var der en Del Ladesteder, der dog kun var af ringe Betydning. Det, der særlig udskibedes over Janderup, var Tørv og Korn; i Aarene omkring 1860 udskibedes saaledes aarligt her 500—1000 Læs Tørv samt nogle Hundrede Tønder Korn. (Pk. Varde Havnesager, Skriv. 5/2 1862). Nævnes maa i denne Forbindelse ogsaa Kjelst eller Kjelstouer, hvor der har været en til Tider ret stærkt benyttet Ladeplads lige op til vore Dage.

De to sydvestligste Sogne har saaledes tidligere været af større Betydning for Egnen, end Tilfældet nu er; herpaa tyder jo ogsaa Befolkningens Fordeling, saaledes som den foregaar af Antallet af Bondegaardene de forskellige Steder.

Ho og Oksby Sognes Betydning som Ladepladser for Varde gaar kun op til Tiden omkring Aar 1700. Medens der i det 16. Aarh., som ovenfor nævnt, anførtes baade Sønderside, Vesterside og Skallingkrog som Havnepladser, saa omtales ved Plakaten af 1680 kun Hjerting som Havneplads for Varde. (Jacobsen, S. 131). Den fremadskridende Tilsanding af Farvandene Syd for Ho og Oksby tvang efterhaanden Hovedlinierne for Trafikken til Varde over i andre Retninger, i særlig Grad over Hjerting. Beboerne i disse Sogne gik

derefter for en stor Del over til almindelig Skibsfart og kom forøvrigt til at spille en vis Rolle som Deltagere i det ret omfattende Smugleri, der fandt Sted i disse Egne i det 18. Aarh. Blandt den almindelige Skibsfart, de deltog i, maa nævnes Trafikken med Jydepotter fra Hjerting; omkring 1830 havde saaledes Ho By 3 smaa Fartøjer, der væsentlig var beskæftiget med denne Fart. (Dalgas, S. 208). Fartøjerne fra Ho deltog dog i det hele taget i Vadehavssejladser, saaledes som de havde gjort det gennem lange Tider; i Tiden omkring Midten af det 17. Aarh. omtales som Hjemsted for de Baade, der anløb Ribe, næsten kun Hjerting, Riisbøl, Rømø og Ho. (Smith, S. 120).

For Ho Bugt Landet var Perioden indtil c. Aar 1700 saaledes væsentlig præget af Fiskeri og Handel. Dette gælder ikke alene Ho og Oksby Sogne, men ogsaa for en Del det øvrige Omraade, saaledes f. Eks. den sydlige Del af Billum Sogn. (Madsen, S. 59). Egnenes Betydning i saa Henseende taber sig dog i det 18. Aarh., selvom de endnu beskæftiger sig en Del med Koffardifart, men i denne Periode kommer de til at faa en vis Betydning for den mere uregulerede Form for Handel, der bestaar i Smughandel. Dødemandsbjerget, der laa i Nærheden af Blaavandshuk, var en vigtig Omladningsplads for Smugvarerne fra større til mindre Skibe, og mange Steder paa Kysten blev der bragt Varer ind, som saa fordeltes over store Strækninger af Jylland; f. Eks. meddeles det i et anonymt Dokument fra c. 1768, at der sejles gennem Hobo Dyb op til Ho, hvor Varerne udlosses og derefter transporteres videre mod Nord over Land. (Smith, 1925—27, S. 127).

Men efterhaanden var Udskibningsstederne rykket længere mod Øst; medens Ho og Oksby havde en vis Betydning i det 16. og 17. Aarh., blev Hjerting det 18. Aarhundredes vigtigste Plads langs Ho Bugten og mistede først denne Position, da Esbjerg blev anlagt. Dog vedblev Søfart og Fiskeri at være et Hovederhverv for Ho og Oksby Sogne lige op til Midten af det 19. Aarh., og endnu i Slutningen af dette Aarhundrede havde Flertallet af den mandlige Befolkning i disse Sogne været Sømænd, i det mindste i deres Ungdom. (Olsen, S. 128). Det Privilegium, som Sognene havde faaet i 1688, ophævedes da ogsaa først i 1839.

Saa sent som i 1793 klager Byfoged Fogtman i Varde over den Konkurrence, som paaføres Byen, blandt andet fra Ho og Oksby, og som derved bliver Aarsag til „Handelens og Vindskibelighedens Forfald i Byen“. Der anføres, at Beboerne fra „den ikke langt herfra liggende Øe Fanøe samt Halvøe Ho og Oksby opkiøbe og udføre Egnens Produkter og betage derved ei allene Kiøbstædens Hand-

lende al den Næring og Fortjeneste disse derved kunde have“, men disse „omtalte Bønder og Øboere drive anselig Handel med fremmed Vare, forskrive selv samme i store Quantiteter, correspondere selv med Hamburgerne og have Afregninger med samme lige saa store som Byens bedste Kiøbmænd“. (Minerva, 1793, S. 48 f.).

Søfart og Fiskeri har nu en ganske underordnet Betydning for de syv Sogne, der er behandlet her; den Udvikling, de har gennemgaaet i de sidste hundrede Aar, skyldes udelukkende Landbruget, som da ogsaa har ændret Karakter i ret afgørende Grad. Engene, der tidligere var det vigtigste Grundlag for denne Næringsvej, bevirkede, at man de fleste Steder lagde Hovedvægten paa Opdræt af Ungkvæg, og halvfede Stude sendtes saa til Markederne i Hertugdømmerne. Kvægavlens sandsynligvis begyndt sin Fremgang, da Fiskeriet gik tilbage i Tiden omkring Aar 1600; i det mindste omtales Udførselen af Stude først, da Fiskeriet paa Vestkysten var ved at miste sin Betydning, idet det ikke kunde konkurrere med Nederlandenes Fiskeri. (Større danske Landbrug, VIII, S. 280).

Dette, at de naturlige Græsgange dannede det væsentlige Grundlag for Kvægavlens, bevirkede, at de Sogne, hvor Engene udgjorde en stor Del af den benyttede Jord, havde forholdsvis mest Hornkvæg. Da man gaar over til en mere intensiv Kvægavl med Dyrkning af Foderplanter, vendes Forholdet om, saaledes at de mere frugtbare Sogne som Billum og Janderup nu har flest Stykker Hornkvæg pr. Td. Ld., medens Ho og Oksby Sogne staar lavest i denne Henseende.

Faaremængden, der i store Dele af det 19. Aarh. ikke viser meget store Forskelligheder pr. Indbygger i de enkelte Sogne, men hvor Alslev og Hostrup Sogne omkring 1861 stod i Spidsen, udvikler sig paa en saadan Maade, at Ho og Oksby Sogne atter her kommer til at indtage en absolut Særstilling. Ligeledes var Svinemængden pr. Indbygger omtrent ens i alle Sognene i 1861, medens de østlige Sogne — og deraf igen særlig Billum, Janderup og Alslev — nu har absolut flest.

Ogsaa med Hensyn til Kornarterne er der foregaaet en Differentiering indenfor Sognene. Rug var tidligere den absolut dominerende Afgrøde i alle Sognene; derefter kom Byg, undtagen i Alslev og Hostrup Sogne, hvor Havren, der ellers ikke dyrkedes meget i Omraadet, var af ikke ringe Betydning. Nu indtager Rugen kun Førstepladsen i Ho Sogn, medens Havren i alle de øvrige Sogne er den dominerende blandt Kornarterne; denne Kornarts Andel i det samlede Kornareal er meget ensartet i de enkelte Sogne. Byggen

indtager nu overalt en mindre Andel end tidligere, men dens Betydning er, som den har været det fra Begyndelsen af det 19. Aarh., størst mod Vest og mindst i Alslev og Hostrup Sogne.

Taget under et udgør det samlede Kornareal nu en mindre Procentdel af det benyttede Areal end i 1861 i alle Sognene undtagen

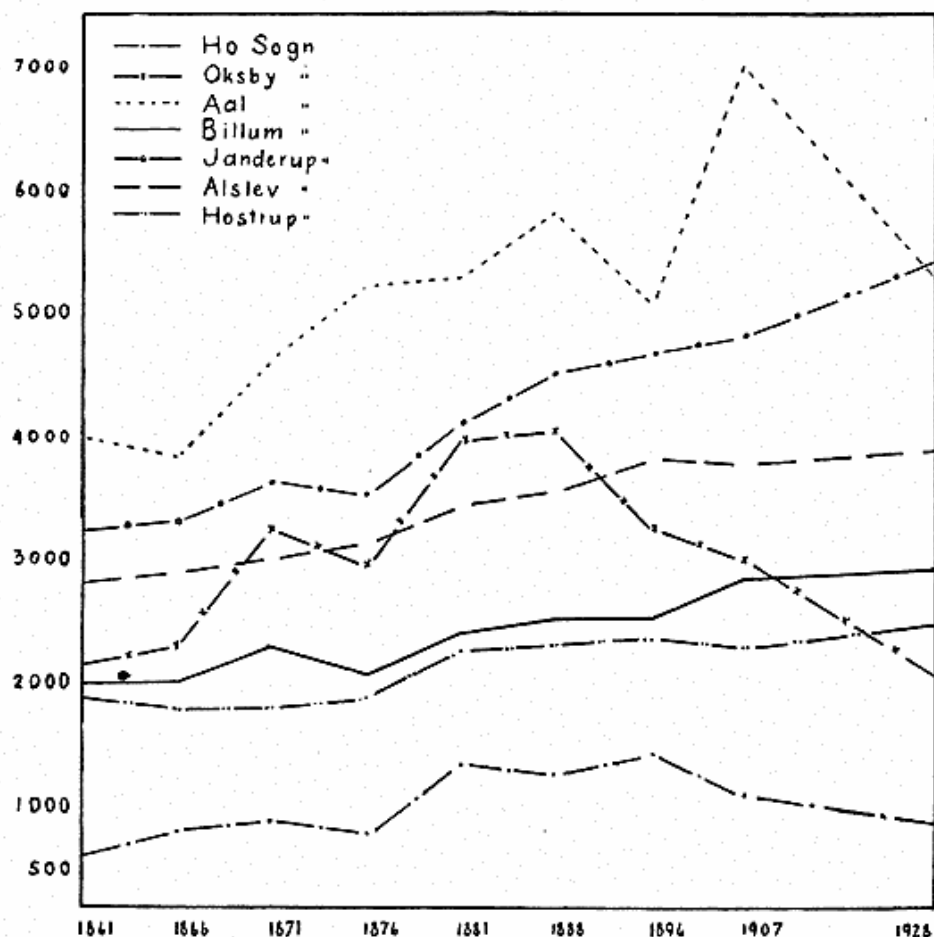

Fig. 11. Landbrugsarealets Størrelse 1861—1928.

i Alslev og Hostrup, medens Rodfrugtarealets Betydning er stigende fra Vest til Øst.

De naturlige Græsningsomraader udgør derimod i de vestlige Sogne en større Del af det ialt benyttede Omraade end længere mod Øst, og dette Forhold er ikke undergaaet særlig store Forandringer fra 1861 til 1907.

Det ses saaledes, at det er de Egne, hvor Frugtbarheden er mindst, altsaa Ho og Oksby Sogne, der har gennemgaaet den mest afvekslende Udvikling. Den fattige Jord har tvunget Beboerne til ogsaa at drive andre Erhverv end Landbruget, saaledes at Fiskeri

og Handel kom til at faa stor Betydning her gennem lange Tidsrum. Naar man tager den i tidligere Tid forholdsvis store Befolkningstæthed i Betragtning, synes det naturligt at antage, at den ret sene Bebyggelse, der har fundet Sted her, har været fremkaldt af disse andre Næringsveje.

Landbruget i disse vestlige Egne har haft en mindre intensiv Karakter end i den øvrige Del af Omraadet; dette fremgaar blandt andet af de større Svingninger, Udviklingen her har gennemgaaet, og viser sig blandt andet i det Areal, der har været benyttet til Landbruget, saaledes som det fremgaar af ovenstaaende grafiske Fremstilling (Fig. 11). Det ses heraf, at medens Udviklingen i de fleste Sogne er gaaet jævnt og uden store Spring i Perioden 1861—1928, er den i de tre vestlige Sogne, og deraf igen mest i Oksby Sogn, gaaet ganske anderledes springvis. Disse Spring skyldes næsten udelukkende Engarealernes varierende Størrelse, idet det besaaede Areals Udvikling er gaaet mere jævnt og i Perioden 1907—28 er steget i alle Sognene undtagen Oksby.

De Forandringer, der er foregaaet i Fordelingen af Erhvervene, ses blandt andet ved en Sammenligning mellem Folketællingerne fra 1769 og 1930. For begge disse Aar har vi dog ikke Opgørelser over de enkelte Sogne, men kun over Sognekommunerne. Baade for den nedenstaaende Tabel fra 1930 og for den ældre gælder det desuden, at de ikke alene omfatter de egentlige Erhvervsdrivende, men ogsaa disses Husstande.

Tabel 43. Befolkningens Fordeling efter Erhverv ved Folketællingen 5/11 1930.

	Ho - Oksby Sogne	Aal Sogn	Billum - Janderup Sogne	Alslev - Hostrup Sogne
Landbrug	665	1027	1310	947
Haandværk og Industri	86	354	236	89
Handel og Omsætning	20	71	30	16
Kommission og Transport	48	93	36	25
Immateriel Virksomhed	31	37	30	24
Husgerning m. v.	40	76	58	26
Personer ude af Erhverv	93	152	128	72
Uangiven	4	2	11	12
Ialt	987	1812	1839	1211

Desværre lader de Oplysninger, vi har om Befolkningens Fordeling efter Erhverv fra 1930 sig ikke helt parallelisere med Opgi-

velserne fra 1769. Denne første Tælling sonder ganske vist nok mellem Bønder, Søfolk og Haandværkere m. m. (se S. 16), men de store Landbrugere — „Proprietairerne“ — samt Forpagtere, Forvaltere og Ridefogeder regnedes til Rangspersonernes Klasse, medens „alle Tjenestefolk og Daglejerne“ dannede en Rubrik for sig. At de store Landbrugere ikke taltes sammen med „Bønder og Jordbrugere“, betyder rent talmæssigt set ikke meget, idet der i de syv Sogne kun var ialt 5 Personer (3 Mænd og 2 Kvinder), der regnedes til Rangspersonernes Klasse; i Ho, Oksby, Billum og Janderup Sogne var der overhovedet ingen. Værre bliver det med Daglejerne, som udgjorde en betydelig større Procentdel af Befolkningen; af de 2871 Indbyggere, som fandtes i Ho Bugt Landet i 1769, hørte 310 til den Kategori, der omfatter baade Tjenestefolk og Daglejere. Det bliver derfor ikke muligt at gennemføre en nøjagtig Sammenligning mellem 1769 og 1930. I nedenstaaende Tabel er derfor for Aaret 1769 baade taget den Del af Befolkningen med, som hørte til Landbruget, samt de egentlige Landbrugere + Tjenestefolk og Daglejere, idet man naturligvis maa være klar over, at det derved opstaaede Tal medtager flere, end der var beskæftiget med Landbruget.

Tabel 44. Befolkningens procentvise Fordeling efter Erhverv.

	Ho—Oksby Sogne	Aal Sogn	Billum— Janderup Sogne	Alslev— Hostrup Sogne	
1769 {	Landbrugere	31,8	60,9	79,4	74,8
	» + Tjenestef. og Dagl.	36,9	71,1	90,2	91,8
	Haandværkere	0,3	3,1	6,1	4,3
	Fiskere og Sømænd	58,9	16,4	—	9,2
1930 {	Landbrugere	67,4	56,7	71,2	78,2
	Haandværk og Industri	8,7	19,5	12,8	7,3
	Handel og Transport	6,9	9,1	3,6	3,4

I alle Sognene, undtagen Ho og Oksby, er der foregaaet en Tilbagegang i Landbrugernes Andel af Befolkningen. Ganske vist viser Alslev—Hostrup Sogne en lille Stigning i Procentdelen af de egentlige Landbrugere, men tager man Daglejerne med i 1769, vil der sikkert have været mere end 78 %, der tilhørte Landbostanden.

Stigningen af Procenten af Landbrugere i Ho og Oksby Sogne hænger sammen med Fiskeriets Tilbagegang, idet dette sidste Erhverv i 1769 beskæftigede 58,9 % af disse Sognes Befolkning. Dette er utvivlsomt den største Forskydning, der har fundet Sted inden-

for det haandværksmæssige Erhverv. Atter her er der sket størst Forskydning i Ho og Oksby Sogne, hvor i 1769 kun 0,3 % af Befolkningen var Haandværkere (se S. 86), medens det tilsvarende Tal i 1930 var 8,7 %. At Aal Sogn har det største Antal Haandværkere og Industridrivende, er naturligvis en Følge af den omtalte stærke Vækst af Oksbøl. Mindst Fremgang finder man i Alslev—Hostrup Sogne, hvor der i 1930 kun var 7,3 % af Befolkningen ved Haandværk og Industri, mod 4,3 % i 1769, d. v. s. en Stigning fra 22 til 89 Personer. Den nærmere Beliggenhed ved Varde har her været af Betydning.

Blandt Tallene for de øvrige Erhverv lægger man særlig Mærke til den store Rolle, Handel og Transport spiller i Ho og Oksby Sogne, hvor 6,9 % af Befolkningen eller 79 Personer er knyttet til disse Erhverv; i Billum—Janderup Sogne er de tilsvarende Tal kun 3,6 % og 66, saaledes at Ho og Oksby Sogne, der kun har cirka halvt saa mange Indbyggere som Billum—Janderup, har c. 1,2 Gange saa mange beskæftigede med Handel og Transport. Det er altsaa de mere fjerntliggende Egne, der i denne Henseende staar i Spidsen.

En Gennemgang af de Tabeller, der er bragt i dette Arbejde, viser, at den Maade, paa hvilken Udviklingen er foregaaet i de syv Sogne i Ho Bugt Landet, samler disse i forskellige Grupper med nogenlunde ens Udvikling. Først og fremmest er der de to Sogne Ho og Oksby, som i det foregaaende næsten altid er nævnt sammen, og som ogsaa viser overordentlig mange Lighedspunkter, og det samme kan i næsten lige saa høj Grad siges om de østligste af Sognene — Alslev og Hostrup. Derimod slutter de tre resterende Sogne sig ikke sammen i nogen velafgrænset Enhed. Mest særpræget er her Billum Sogn; ganske vist knytter Janderup Sogn sig i flere Henseender til Billum, men ikke i saa mange Tilfælde som i de to førstnævnte Grupper af Sogne. Aal Sogn slutter sig derimod undertiden til Ho og Oksby Sogne, men har i andre Henseender en Udvikling, som mere ligner de østlige Nabsogne.

Som Regel viser det sig, at Sognegruppernes Særpræg accentueres mere, efterhaanden som Tiden gaar. I mange Henseender stod Sognene nogenlunde ens i tidligere Tid; der kunde enten slet ikke sondres mellem forskellige Regioner indenfor Omraadet, eller ogsaa var Forskellen mellem Sognegrupperne kun ringe. I nogen Grad ses dette af Befolkningstætheden pr. km² i 1769, hvor dog Billum — og tildels ogsaa Janderup Sogn — hævede sig meget over de øvrige; denne Særstilling var dog blevet meget tydeligere i 1935.

Særlig grelt viser Faareavlens Udvikling dette Forhold; i 1861 var Forskellen mellem Faareholdet pr. 100 Indbyggere i de enkelte Sogne meget ringe, men i 1924 var der sket betydelige Ændringer. Ho og Oksby Sogne er blevet staaende paa det høje Antal pr. 100 Indbyggere, medens dette Tal i de fire østlige Sogne er faldet til en Fjerdedel eller maaske endog til en Femtedel af Antallet fra 1769. Noget lignende — omend ikke i saa udpræget Grad — gælder den Andel, Rugavlen udgør af hele Kornarealet; Forskellen mellem Sognene var ikke særlig stor, men Billum Sogn laa dog absolut højest. Nu er Forholdet vendt om, saaledes at dette Sogn er lavest-staaende. Det samme Forhold gør sig iøvrigt gældende med Hensyn til Rodfrugtsarealets og Kartoffelarealets Størrelse af den dyrkede Jord. For Rodfrugtsarealets Vedkommende var der i 1861 en meget paafaldende Ensartethed, medens Ho og Oksby Sogne nu er absolut lavest. For Kartoffelarealets Vedkommende var det nærmest omvendt; her var Forskellen mellem Sognene størst i 1837 og er nu ikke særlig paafaldende. Noget lignende kan siges om Størrelsen af Havrearealet i Forhold til hele Kornarealet; her var der i 1837 meget stor Forskel mellem Alslev—Hostrup Sogne, der laa tydeligt i Spidsen, og de andre Sogne, medens der nu er meget mere Ensartethed.

Selv indenfor et saa lille Omraade som Ho Bugt Landet, der i den Afgrænsning, hvori det her er taget, kun omfatter c. 339 km², kan man saaledes iagttage forskellige geografiske Omraader, naar der ved et saadant forstaas et Omraade, der danner en Enhed, der er forskellig fra de omliggende Egne, og som er homogen med Hensyn til een eller flere af dets Egenskaber (Granö, S. 229). Rent landskabeligt og jordbundsmæssigt lader en saadan Opdeling sig ret let gøre; her har vi et Klitomraade, et Engomraade og forskellige Omraader paa Bakkeøerne. Men naar det drejer sig om den mere statistiske Afgrænsning af de enkelte Omraader, slaar Inddelingen i Sogne ikke til. Det bedste Eksempel herpaa er Aal Sogn; den største Del af dette Sogn hører rent landskabeligt til Klitomraadet, men naar mod Øst ind over Bakkeø-Omraadet omkring Billum Sogn. Derved forrykkes Helhedsindtrykket i ikke ubetydelig Grad, hvad man f. Eks. faar et tydeligt Indtryk af, naar man af Folketællingslisterne fra 1801 ser, at c. 77,1 % af dette Sogns Indbyggere boede i den østlige, mindre Del; i 1890 var denne Andel omtrent uforandret, idet den udgjorde c. 77,0 %.

Skal man altsaa foretage en nøjagtig Opdeling af Ho Bugt Landet i geografiske Omraader udover den mere summariske, maa det ske ved en mere indgaaende Behandling af det statistiske Materiale,

end der har kunnet foretages her. Hensigten med nærværende Undersøgelse har kun været at vise, hvor forskelligartet Udviklingen kan foregaa indenfor et ret lille Omraade, hvor ikke alene Jordbundsforholdene og de klimatiske Faktorer har spillet en Rolle, men hvor i ikke mindre Grad de forskellige Egenes Beliggenhed har haft en indgribende Betydning for den Udvikling, disse Egne har gennemgaaet.

LITTERATURLISTE.

- Aakjær, S.:* Bosættelse og Bebyggelsesformer i Danmark i ældre Tid. (Bidrag til Bondesamfundets Historie II (1933), udg. af Inst. f. sammenl. Kulturforsk.).
- Arup, E.:* Danmarks Historie I. Kbhvn. 1925.
- Begtrup, G.:* Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand i Danmark, V. Bd. 1808.
- Beretning om Varde Kiøbstæds Forfatning og muelige Forbedring. (Minerva, 1793).
- Betænkning afgivet af den af Ministeriet for offentlige Arbejder under 30. Decbr. 1936 nedsatte Trafikkommission. Kbhvn. 1939.
- Brüel, J.:* Klitterne i Ribe Amt. (Fra Ribe Amt 1903).
- Clausager, H.:* Det jyske Kvægbrugs Historie. Aarhus 1905.
- Dalgaard, C.:* Ribe Amt. Kbhvn. 1830.
- Danmarks Klima, udg. af Meteorologisk Institut. Kbhvn. 1933.
- Danmarks Mejeri-Drifts-Statistik.
- Dansk Mejeristat. Kbhvn. 1931.
- Det danske Folks Historie, I. Bd. Kbhvn. 1927.
- Fiskeri-Beretningerne.
- General-Rapport over Kongeriget Danmarks Landeveje 1868/69—1870/71. Kbhvn. 1872.
- Granö, J. G.:* Geographische Ganzheiten. (Peterm. Mitteil. 1935).
- Hassing, V. V.:* Esbjergs nutidige og fremtidige Betydning for Trafikken. (Nationaløkon. Tidsskr. 24. Bd. 1886).
- Hall, G.:* Landbruget i Danmarks Oldtid. Kbhvn. 1937.
- Hall, G.:* Spor af Oldtidens Agerbrug i jyske Heder. (Naturens Verden 1930).
- Haugaard, J. K.:* Foreningen af jyske Landboforeninger 1872—1922. Aarhus 1926.
- Jacobsen, N. H.:* Skibsfarten i det danske Vadehav. Kbhvn. 1937.
- Jessen, A.:* Kortbladet Blaavandshuk. (D.G.U., I. Række, Nr. 16). Kbhvn. 1925.
- Jessen, A.:* Kortbladet Varde. (D.G.U., I. Række, Nr. 14). Kbhvn. 1922.
- Kancelliets Brevbøger.
- Kongeriget Danmarks Landeveje og Landevejsgader 1. April 1888. Kbhvn. 1888.

end der har kunnet foretages her. Hensigten med nærværende Undersøgelse har kun været at vise, hvor forskelligartet Udviklingen kan foregaa indenfor et ret lille Omraade, hvor ikke alene Jordbundsforholdene og de klimatiske Faktorer har spillet en Rolle, men hvor i ikke mindre Grad de forskellige Egenes Beliggenhed har haft en indgribende Betydning for den Udvikling, disse Egne har gennemgaaet.

LITTERATURLISTE.

- Aakjær, S.:* Bosættelse og Bebyggelsesformer i Danmark i ældre Tid. (Bidrag til Bondesamfundets Historie II (1933), udg. af Inst. f. sammenl. Kulturforsk.).
- Arup, E.:* Danmarks Historie I. Kbhvn. 1925.
- Begtrup, G.:* Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand i Danmark, V. Bd. 1808.
- Beretning om Varde Kiøbstæds Forfatning og muelige Forbedring. (Minerva, 1793).
- Betænkning afgivet af den af Ministeriet for offentlige Arbejder under 30. Decbr. 1936 nedsatte Trafikkommission. Kbhvn. 1939.
- Brüel, J.:* Klitterne i Ribe Amt. (Fra Ribe Amt 1903).
- Clausager, H.:* Det jyske Kvægbrugs Historie. Aarhus 1905.
- Dalgas, C.:* Ribe Amt. Kbhvn. 1830.
- Danmarks Klima, udg. af Meteorologisk Institut. Kbhvn. 1933.
- Danmarks Mejeri-Drifts-Statistik.
- Dansk Mejeristat. Kbhvn. 1931.
- Det danske Folks Historie, I. Bd. Kbhvn. 1927.
- Fiskeri-Beretningerne.
- General-Rapport over Kongeriget Danmarks Landeveje 1868/69—1870/71. Kbhvn. 1872.
- Granö, J. G.:* Geographische Ganzheiten. (Peterm. Mitteil. 1935).
- Hassing, V. V.:* Esbjergs nutidige og fremtidige Betydning for Trafikken. (Nationaløkon. Tidsskr. 24. Bd. 1886).
- Hall, G.:* Landbruget i Danmarks Oldtid. Kbhvn. 1937.
- Hall, G.:* Spor af Oldtidens Agerbrug i jyske Heder. (Naturens Verden 1930).
- Haugaard, J. K.:* Foreningen af jyske Landboforeninger 1872—1922. Aarhus 1926.
- Jacobsen, N. H.:* Skibsfarten i det danske Vadehav. Kbhvn. 1937.
- Jessen, A.:* Kortbladet Blaavandshuk. (D.G.U., I. Række, Nr. 16). Kbhvn. 1925.
- Jessen, A.:* Kortbladet Varde. (D.G.U., I. Række, Nr. 14). Kbhvn. 1922.
- Kancelliets Brevbøger.
- Kongeriget Danmarks Landeveje og Landevejsgader 1. April 1888. Kbhvn. 1888.

- Krarup, J. B.*: Beskrivelse af Landbrugets Udvikling i Danmark fra 1805 til Nutiden. III. Bd. Kbhvn. 1899.
- Kristensen, H. K.*: Lunde Sogn. 1923.
- Landsfærdselstællingen paa Danmarks Landeveje i Aaret 1934. Kbhvn. 1936.
- Lundbye, J. T.*: Studier over Vejenes Udvikling i Vardesyssel i Oldtiden. (Fra Ribe Amt, 6. Bd. 1923—27).
- Madsen, J.*: Janderup og Billum Sogne. (Fra Ribe Amt, 3. Bd. 1911-14).
- Mathiesen, C.*: Et Bidrag til Landbrugets Historie i Varde-Egnen. Odense 1881.
- Matthiessen, H.*: Den sorte Jyde. Kbhvn. 1939.
- Nielsen, N.*: Jordfællesskabet paa Skallingen. (Geogr. Tidsskr. 36. Bd. 1933).
- Nielsen, O.*: Historiske Efterretninger om Vester Horne Herred. (Danske Samlinger I-II). Kbhvn. 1865—67.
- Nyrop, C.*: Det danske Hedeselskab 1866—1916. Kbhvn. 1916.
- Olsen, J.*: Oksby gamle Kirke og Kirkegaard. (Fra Ribe Amt 1905).
- Olesen, K. M.*: Øen Langli. Esbjerg 1940.
- Pedersen, H.*: De danske Landbrug fremstillet paa Grundlag af Forarbejderne til Chr. V's Matrikel 1688. Kbhvn. 1928.
- Pedersen, H.*: Udsæden og det dyrkede Areal paa Falster i sidste Halvdel af 17. Aarh. (Hist. Tidsskr. 8. R. I. Bd. 1907—08).
- Pontoppidan, E.*: Den danske Atlas. V. Bd. Kbhvn. 1769.
- Poulsen, C. M.*: Om Vigtigheden af Jyllands Handelsforbindelse med England. Kbhvn. 1851.
- Rigsdagstidende 1892—93.
- Scheel, H. O.*: Almindelig Udkast til Krigens Historie o.s.v. Kbhvn. 1785.
- Smith, O.*, og *Hermansen, V.*: Ribe Bys Historie 1730—1820. L. Kbhvn. 1936.
- Steenstrup, J.*: Nogle Træk af Fiskerbefolkningens Historie. (Hist. Tidsskr. 7. R. VI. Bd. 1905—06).
- Større danske Landbrug. VIII. Kbhvn. 1936.
- Sundbo, A.*: Af Varde og Hjertings Historie. (Fra Ribe Amt IV, 1915—18 og V, 1919—22).
- Waghenaer, L. J.*: Spieghel der Zeevaert. Leyden 1585.
- Varde—Nørre Nebel Jernbanens Driftsberetninger.

UTRYKTE KILDER.

- Befolkningens Fordeling efter Erhverv 1930 (Sognekommunerne). (Stat. Dept.).
- Hør- og Hampeavl i Ribe Amt. Indberetn. efter kgl. Fordn. 14/8 1741. (Rigsarkivet).
- Indberetninger med Besvarelser til de af Finansraad Oeder stillede Spørgsmaal ang. Skibsfarten og Fiskeriet i Danmark i Henhold til Kammerets Memorial af 23. Juli 1771. (Rigsarkivet).

- Indberetninger om Forbedringer i Landvæsenet og Fællesskabets Ophævelse 1773—1809. Riberhus Amt. (Rigsarkivet).
- Indberetning om Sandklitterne i Vester og Øster Herred for Aaret 1799. (Pk.: Sandflugtssager Ribe 1795—1809). (Rigsarkivet).
- Folketællingerne 1769, 1801, 1834, 1860 og 1890. (Rigsarkivet).
- Landbrugsarealets Benyttelse 1928. (Sognevis). (Stat. Dept.).
- Markbøgerne over de forskellige Sogne 1683. (Rigsarkivet).
- Riberhus amt Wester Herritz Enges Taxering 1683. (Rigsarkivet).
- Ribe Stiftamt. Dokumenter og Breve Fællesskabets Ophævelse og Udsiftningen vedkommende. (Landsarkivet i Viborg).
- Ribe Stiftamt. Landvæsenskommissionsforretninger for Vester og Øster Herreder 1786—1795. (Landsarkivet i Viborg).
- Ribe Stiftamt. Sager af forskelligt Indhold, V. 1788—1849. (Landsarkivet i Viborg).
- Sandflugtskommissionens Indberetning 1852. (Landsarkivet i Viborg).
- Sandflugtssager, Ribe. 1785—1809. (Rigsarkivet).
-